

«НАША ШКОЛА»

№ 2, 2003

Науково-методичний журнал

Виходить один раз на два місяці з вересня 1993 р.
Засновано в 1923 році, відновлено в 1993 р.
Зареєстровано 14 березня 1994 р.
Серія ОД № 158.

Згідно з постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 9 червня 1999 року № 1-05/7 журнал «Наша школа» увійшов до Переліку № 1 наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з педагогіки та психології на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Головний редактор: **В. А. КАВАЛЕРОВ**,
канд. педагог. наук

Редакційна колегія:

А. Ю. Анісімов, заступник головного редактора, канд. педагог. наук; **Л. К. Задорожна**, відповідальний секретар; **Д. С. Богданов**, доцент; **А. М. Богуш**, д-р педагог. наук, професор, дійсний член АПН України; **Т. Г. Бучацька**; **В. В. Грінчук**; **Д. М. Демченко**, канд. педагог. наук, доцент; **Н. М. Дзюба**; **Ю. І. Завалевський**, директор Науково-методичного центру середньої освіти Міністерства освіти і науки України; **З. Н. Курлянд**, д-р педагог. наук, професор; **С. Л. Курочкін**, канд. біол. наук, доцент; **В. А. Ликова**, канд. педагог. наук, доцент; **І. І. Мархель**, д-р педагог. наук, професор; **В. Г. Піщемуха**, канд. істор. наук, доцент; **Г. Б. Редько**, д-р педагог. наук, професор; **С. А. Свінтковська**; **В. І. Силантьєва**, д-р філол. наук, професор; **Л. О. Стеценко**; **В. Г. Страхов**, канд. біол. наук, доцент; **В. М. Терзі**, канд. педагог. наук, доцент; **О. М. Топчієв**, канд. педагог. наук, доцент; **В. А. Трунова**, канд. педагог. наук, доцент; **Л. І. Фурсенко**; **Р. І. Хмелюк**, д-р педагог. наук, професор; **О. С. Цокур**, д-р педагог. наук, професор

Редактор-коректор: **Г. Я. Богомолова**

Засновники:

Управління освіти Одеської обласної державної адміністрації

Одеський обласний інститут удосконалення вчителів

Міжгалузевий науково-технічний центр «Нормаль»

Обласне відділення Педагогічного товариства

Адреса редакції: 65001, м. Одеса, пров. Нахімова, 8.
Відділ навчально-методичного забезпечення та педагогічних видань ООІУВ. Тел. 729-41-34.

Затверджено на засіданні вченої ради ООІУВ.
Протокол № 1 від 20 лютого 2003 р.

Здано у вироб. 18.03.03. Підп. до друку 10.04.03. Формат 60×84 1/8. Папір друк. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 9,77. Обл.-вид. арк. 9,34. Тираж 1000 прим. Зам. № 215.

Надруковано у друкарні видавництва «Астропринт».
м. Одеса, вул. Преображенська, 24.
Тел.: (0482) 26-98-82, 26-96-82, 37-14-25.
www.astroprint.odessa.ua

Одеса • Одеський ОІУВ • 2003

З М І С Т

Педагогіка і психологія

Т. Н. Чебыкина, И. И. Нечитайло. Профессиональная консультация как форма психологической помощи учащимся ... 2
Т. Х. Кір'язова, В. А. Ликова, Т. Н. Чебыкина. Психолого-педагогічне тестування як один з етапів конкурсу «Учитель року — 2002» 5
Т. В. Тарарака, Ю. В. Тодорцева. Використання педагогіки толерантності в роботі педагогів з батьками 8

З історії розвитку освіти на Одещині

Л. І. Фурсенко. Одеський учбовий округ. Сторінка друга. Княжевич Дмитро Максимович 11

Позакласне та позашкільне виховання

В. В. Ягоднікова. Шкільна Учнівська Республіка — крок до демократичного суспільства 13

Естетичне виховання

Е. Печерська, С. Охотюк. Розвиток художньо-образного мислення підлітків засобами української музики 21

Панорама освітянського життя Одещини

Ю. О. Журавльова. Про підготовку іноземних студентів у вищих навчальних закладах Одеської області 25

Науковці — вчителям

С. Т. Яворська. Удосконалення методів навчання грамоти наприкінці 20-х — на початку 30-х років ХХ століття ... 28

Н. В. Агафонова. Початковий етап історії України в розширеному історичному контексті 32

Конференція «Дитина в сучасному суспільстві — 2000»

А. Я. Чебыкин. Детские стрессы, причины их возникновения 35

Т. В. Новаченко. Некоторые аспекты формирования педагогической культуры будущих учителей 37

І. М. Бистрицький. Особливості формування правової свідомості та навичок правомірної поведінки у неповнолітніх з девіантною поведінкою 38

Л. Я. Прокopcько. Проблема виховання духовної особистості в умовах відродження національної освіти 40

Н. М. Теплицька. Формування нового світогляду, що ґрунтується на дотриманні прав і свобод людини 43

Дошкільне виховання. Початкове навчання

С. О. Скворцова. Формування у молодших школярів свідомих понять про величини: відстань, швидкість та час 45

Н. О. Батюк. До питання про діагностику художньо-образного мислення молодших школярів 52

Н. Г. Грама. Започаткування основ економічного виховання дітей дошкільного віку 58

Т. В. Тарарака, Г. Я. Фешина. Особливості психічного розвитку дітей при переході від дошкільного до молодшого шкільного віку 62

С. П. Бойченко, В. Б. Гольдштейн, А. В. Стрельцова. Математичні олімпіади в 1—3 класах 64

Конференція «Використання інформаційних технологій у післядипломній освіті вчителів, проблеми та перспективи дистанційного навчання»

О. М. Альошин, І. М. Барановський. Розробка інформаційного сервера для викладачів фізики на фізичному факультеті Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова 67

О. М. Альошин, Н. В. Римар. Використання елементів дистанційної освіти в навчально-науковому комплексі «Школа—коледж—університет» Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова 68

С. П. Бабенко. Дистанційне навчання як альтернативна форма підвищення кваліфікації педагогічних кадрів 69

Г. А. Мірошніченко. Дистанційне навчання: проблеми та перспективи впровадження 70

В. Е. Луначек, І. Т. Соколянська. Стан та перспективи реалізації дистанційного навчання в післядипломній освіті працівників освітньої галузі 72

О. І. Шувалова. Програмні засоби організації учбового середовища дистанційного навчання 74

Теорія та методика викладання природничо-математичних дисциплін

В. Г. Страхов, А. П. Сильнова, К. М. Шевченко. Від екологічних знань до екологічного світогляду. Роздуми над концепцією екологічного виховання 75

С. Г. Мосилевська. Пояснювальна записка до факультативного курсу «Вибрані глави математики» для учнів 10-х класів 77

Вчителям болгарської мови та літератури

С. Цанов. «Българският език» на Иван Вазов — защита и прослава на родното слово 79

Література рідного краю

В. М. Скавронік. Анатолій Григорович Довгонос 81

© Одеський обласний інститут удосконалення вчителів, 2003

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОНСУЛЬТАЦИЯ КАК ФОРМА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ УЧАЩИМСЯ

В современных условиях проблема профессионального самоопределения учащихся является одной из актуальных для системы образования. Исследования последних лет (И. В. Дубровина, А. Г. Ковалева, В. Н. Мясищев, Т. М. Теплова) свидетельствуют о противоречивых тенденциях, которые наблюдаются у учащихся при их профессиональном самоопределении. Такая ситуация осложняет процесс организации учебно-воспитательной деятельности и не позволяет проводить адекватное прогнозирование развития системы учебно-профессиональной подготовки специалистов.

Основой профессионального самоопределения личности является самопознание и объективная самооценка индивидуальных особенностей, сопоставление своих профессионально важных качеств и возможностей с условиями, необходимыми для приобретения конкретных профессий, и конъюнктурой рынка труда.

В данной работе мы более подробно остановимся на такой проблеме: профессиональная консультация как форма психологической помощи учащимся.

Изменения, происходящие в социально-экономической жизни нашего государства, не обошли стороной и выпускников средних общеобразовательных школ.

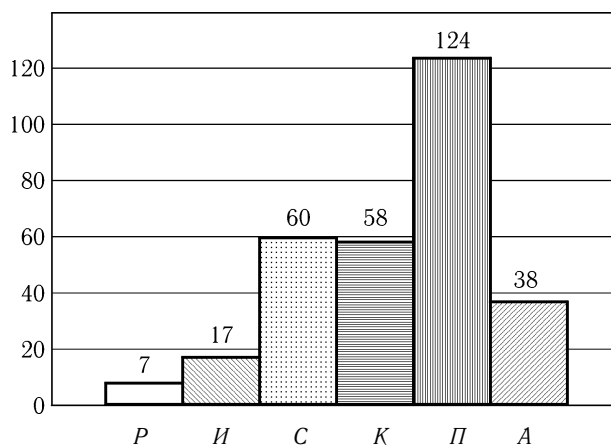
Современному школьнику приходится сталкиваться с такими понятиями, как положение на рынке труда, уровень безработицы, конкурентоспособность, обучение на контрактной основе и т. д. Сегодня уже недостаточно выбирать учебное заведение по интересам и призванию, как это было лет 10 тому назад. Выбор профессии и дальнейшее трудоустройство для выпускников последних лет и их родителей стали серьезной проблемой. Об этом свидетельствуют результаты психологического исследования, посвященного изучению профессиональной ориентации учащихся 9—11-х классов.

Проводя исследование, мы попытались выявить профессиональный тип личности учащегося, а также профессиональную среду, соответствующую данному типу. Для исследования было привлечено 304 учащихся 9—11-х классов школ г. Одессы.

В инструментарий исследования входила методика Дж. Голланда, адаптированная к нашей среде ученой А. А. Сукамяга (методика «РИСКПА»).

Данные, полученные в результате исследования, позволили определить наиболее предпочи-

таемый профессиональный тип личности, а также профессиональную среду, соответствующую данному типу. Результаты наглядно отражены на диаграмме и таблице.

Предпочитаемый профессиональный тип личности:

Р — реалистичный; И — интеллектуальный; С — социальный; К — конвенциональный; П — предприимчивый; А — артистичный

Из диаграммы видно, что наибольшее количество современных школьников выбирают профессию «предприимчивого типа», а наименьшее — «реалистичного типа». Причем данные одинаковы как для учащихся 9-х, так и учащихся 10-х и 11-х классов.

Таблица

Типы	9-й класс	10-й класс	11-й класс	Всего учащихся данного типа
Реалистичный	4	2	1	7
Интеллектуальный	6	6	5	17
Социальный	19	22	19	60
Конвенциональный	30	17	11	58
Предприимчивый	31	43	50	124
Артистичный	8	16	14	38
Всего	98	106	100	304

Таким образом, мы видим, что учащиеся отдадут предпочтение такому типу, который непосредственно связан с руководством, статусом и властью, а также такому, в котором могут удовлетворить свои потребности в доминантности и признании («предприимчивый тип»). И напротив, решать конкретные задачи, в которых необходимы умения, подвижность и настойчивость, заниматься конкретными объектами, их

практическим использованием (вещами, инструментами, животными и машинами) учащиеся меньше всего хотят («реалистичный тип»).

Это свидетельствует о том, что большинство современных школьников выбирают профессию неосознанно и необоснованно, а опираясь лишь на ее внешнюю сторону. Поэтому они нуждаются в профессиональной психологической помощи.

Очень важно своевременно знакомить учащихся с рынком труда, так как большинство из них не задумываются о дальнейшей своей деятельности после окончания школы и вуза. Поэтому, кроме обычных психодиагностических процедур по комплексному изучению личности школьника, проблему мотивации к конкретной профессиональной деятельности нужно решать через моделирование этой деятельности в форме деловых имитационных игр, различных социально-психологических тренингов, а также помогать учащимся составлять план карьеры, обучать их умению выстраивать стратегию поведения, учитывать все «запасные» варианты, все «если».

На сегодняшний день профессиональная консультация является не только элементом системы профессиональной ориентации, но и формой психологической помощи. Профессиональная психологическая консультация проводится в тех случаях, когда человеку трудно принять решение в силу определенных обстоятельств (личностных проблем либо социально-психологических факторов).

В Концепции государственной системы профессиональной ориентации населения дано следующее определение: «профессиональная консультация — научно-организованная система взаимодействия психолога-профконсультанта и личности, которая нуждается в помощи при выборе или изменении выбора профессии или вида деятельности на основе изучения индивидуально-психологических характеристик, особенностей жизненной ситуации, профессиональных интересов, склонностей, состояния здоровья личности и с учетом потребностей рынка труда».

Таким образом, основной целью профессиональной консультации можно считать формирование профессионального плана личности и составление стратегий деятельности человека по достижению желаемой цели с учетом его индивидуально-психологических характеристик, особенностей жизненной ситуации, профессиональных интересов, склонностей, состояния здоровья.

Достигнуть этой цели можно путем решения ряда задач:

1. Определение запроса оптанта.
2. Выявление методом психолого-диагностического исследования группы профессий, наиболее соответствующих индивидуально-психологическим особенностям человека, состоянию его здоровья, склонностям и способностям.

3. Проведение в случае необходимости коррекции профессионального плана личности, ее мотивационно-потребностной сферы, актуализации мотивов профессионального самоопределения.

4. Формирование профессионального плана оптанта.

5. Составление профконсультационного прогноза.

6. Совместная разработка стратегии действий по достижению намеченной цели. В то же время следует учитывать, что профессиональная психологическая консультация имеет свои особенности.

— Профконсультанту необходимо в кратчайший срок получить о человеке, пришедшем на консультацию, сведения, существенные для построения профессионального плана.

— Профконсультация должна проходить как ситуация обучения правилам выбора профессии, ориентирования в мире профессий, без оказания какого-либо давления на личность или навязывания ему решений, без «выдачи» готовых «рецептов» и рекомендаций. Выбор должен сделать сам консультируемый, только в этом случае он будет стремиться реализовать сделанный выбор.

— В своей работе профконсультант опирается на уже сформированные у личности ценностные представления, учитывая более или менее выраженные склонности и интересы. Сформировать за время профконсультации их невозможно, но можно в той или иной степени корректировать представления человека о субъективных и объективных условиях выбора профессии.

Из всего вышеизложенного можно сделать вывод, что профконсультация проводится в несколько этапов и предполагает несколько встреч с консультируемым.

По целям профконсультацию можно разделить на следующие виды.

— Первичная профконсультация — направлена на определение запросов оптанта. Время беседы, наблюдений, интервьюирования или анкетирования — от 30 минут до 1 часа. Стандартное диагностическое обследование длится от 1 часа 30 минут до 2 часов.

— Повторная профконсультация — проводится при необходимости проведения коррекции мотивационно-потребностной сферы личности, актуализации мотивов профессионального самоопределения.

— Формирующая профконсультация — направлена на формирование профплана оптанта, составление прогноза, в процессе которого оптанта будет ознакомлен с методами и средствами, направленными на самоопределение, самостоятельное формирование и развитие профессионально важных качеств, а также вариантами индивидуального стиля деятельности, позволяющей компенсировать имеющиеся недостатки.

На данном этапе следует обратить особое внимание на ПВК (профессионально важные

качества), способность человека к обучению, мотивацию, компенсаторные возможности (интеллект, тип ВНД, коммуникативность) и возможности адаптации.

Беседу можно строить через моделирование деятельности:

— что положительного есть в работе, что отрицательного

ожидания		что вероятно получит
—		—
—		—
—		—

— как он (она) себя воспринимает и оценивает в этой деятельности, насколько это для него (нее) значимо;

— как понимает внешние ситуации (продвижение по службе, отношение семьи, временные рамки, учет возрастных кризисов, возможный риск, неприятные последствия);

— уровень подготовки, состояние здоровья;

— понимание необходимых знаний (информация о рынке труда).

Все тщательно анализируется, идет поиск компромисса, чем можно пожертвовать и как оценить последствия. Уместно использование в процессе консультации техники «Дерево» по осознанию мотивов выбора. Каким мотивам — внутренним (т. е. процессу и результату труда) или внешним (т. е. тем, которые находятся за пределами труда как такового и самого работника) отдается предпочтение. При этом учитывается, что внутренние мотивы более устойчивые.

Прогноз профессиональной деятельности — это описание благоприятных и неблагоприятных особенностей конкретной деятельности, определяемых психологической структурой изучаемой личности.

Данная консультация длится от 1,5 до 3 часов.

— Заключительная профконсультация — направлена на совместную разработку стратегии действий по достижению намеченной цели. Профконсультант составляет рекомендацию и обсуждает ее совместно с клиентом. При окончательном решении они опираются на достоверные факты и оценки, экономические и социальные аргументы и прогнозы, правовые формы, помогая тем самым клиенту познать и осмыслить свои личные качества, сопоставить их с содержанием и требованиями к человеку различных профессий, видов работы, должностей, сделать обоснованные выводы. Окончательное решение в выборе профессии, а, следовательно, и учебного заведения принимает клиент.

Продолжительность этой консультации от 1 до 1,5 часов.

Общий временной объем всех этих консультаций — 10 рабочих часов с одним консультируемым.

По форме проведения профессиональные психологические консультации могут быть:

- индивидуальные;
- групповые.

Групповая консультация проводится с целью определения, кто из оптантов нуждается в помощи, чей профплан необходимо корректировать, а чей одобрять. Поскольку краеугольный камень профконсультации — изучение личности каждого, то групповая профконсультация имеет следующие составляющие:

— Информация о профессионально важных качествах, необходимых для различных видов профессиональной деятельности.

— Психолого-диагностическое исследование личности каждого присутствующего на групповой консультации (анкетирование и др. методы, которые профконсультант считает необходимым применять с целью получения более полной информации о личности оптанта).

— Информирование об условиях приема в учебные заведения. Индивидуальное ознакомление с результатами психодиагностических исследований и при необходимости назначение индивидуальных консультаций в зависимости от выявленных проблем. Индивидуальные консультации описаны выше.

Профконсультирование учащихся в системе образования обладает такими достоинствами, как конкретность и актуальность, имеет целевой, зачастую и адресный, характер в том смысле, что клиенту предлагается поступить в то или иное учебное заведение. Соблюдение принципов конкретности и актуальности в практической работе повышает мотивацию и заинтересованность учащихся в получении профконсультационной помощи.

Одной из главных задач профконсультации является формирование у учащихся верных представлений о профессии и объективной самооценки. Поэтому профессиональное консультирование сегодня — это не только элемент системы профессиональной ориентации, но и форма психологической помощи.

Литература

1. Ильин Е. П. Мотивы человека: теория и методы изучения. — К.: Вища школа, 1998.
2. Ковалев А. Г., Мясищев В. Н. Психологические особенности человека. — Т. 2. — Л., 1960.
3. Нечитайло И. И., Луцишина И. Н., Спицына А. А. Профориентационные методики в работе школьного психолога: Методическое пособие. — Одесса: Наука і освіта, 2002.
4. Теплов Б. М. Проблемы индивидуальных различий. — М., 1961.
5. Формирование личности старшеклассника / Под ред. И. В. Дубровиной. — М.: Педагогика, 1989.

Т. Н. ЧЕБЫКИНА,

и. о. доцента кафедры педагогики и психологии Одесского областного института усовершенствования учителей, канд. психол. наук,

И. И. НЕЧИТАЙЛО,

главный специалист научно-методической лаборатории профориентации и психолого-педагогической поддержки молодежи областного НМЦОКИТ.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНЕ ТЕСТУВАННЯ ЯК ОДИН З ЕТАПІВ КОНКУРСУ «УЧИТЕЛЬ РОКУ — 2002»

Мета психолого-педагогічного тестування — визначення рівня психолого-педагогічної компетентності, соціального інтелекту учасників конкурсу та їх здатності до педагогічної і особистісної рефлексії.

Тестовий пакет складався з кількох видів завдань:

Анкета — відповіді віддзеркалювали ступінь глибини і гнучкості педагогічного мислення, рівень психологічної культури вчителя, демонстрували рівень розуміння і володіння сучасними особистісно орієнтованими освітніми технологіями.

Педагогічні ситуації (Р. Немов) давали змогу побачити, як теоретичні педагогічні ідеї застосовуються при вирішенні життєвих ситуацій.

Вправи-завдання на активізацію емоційно-особистісного самоаналізу педагогів. «Хто Я» (характеристика самого себе очима оточуючих людей), «Вплив поведінки учня на мої почуття і мою реакцію» (методика Т. С. Яценко), схематичне зображення емоцій (Н. В. Ключева, М. А. Свістун) дозволили виявити здатність до адекватного усвідомлення і прийняття самого себе, власних почуттів і реакції учителя на поведінку учнів; його здатність до педагогічної спостережливості; рівень володіння навичками діагностики невербальної експресії (зокрема, міміки).

Пропонуємо конкурсні завдання, які забезпечують вчителю можливість самостійно проаналізувати і оцінити свої професійні якості, знання й навички.

* * *

Шановний колего!

Пропонуємо Вам дати відповіді на запитання.

1. Назвіть пріоритети Вашої педагогічної діяльності.

2. Які сучасні освітні технології, авторські моделі, перспективні системи навчання Вам відомі і які з них Ви використовуєте?

3. Що, на Вашу думку, може свідчити про втілення в школі ідеї особистісно орієнтованого навчально-виховного процесу?

4. Що, на Вашу думку, є умовою успішної педагогічної взаємодії вчителя і учнів?

5. Як Ви допомагаєте учням підтримувати інтерес до навчання? Які методи стимулювання мотивації навчання Ви використовуєте?

6. Які форми співпраці з батьками Ви вважаєте найбільш ефективними і чому?

7. Які педагогічні засоби Ви використовуєте для збереження фізичного і психічного здоров'я учнів?

8. Які сучасні виховні технології Ви використовуєте для формування творчої особистості дитини?

9. Що, на Вашу думку, являє собою індивідуалізація навчально-виховного процесу? На які індивідуальні особливості учнів Ви перш за все звертаєте увагу?

10. Як Ви вирішуєте проблеми Вашого професійного і особистісного зростання?

Який Я? (дайте по три характеристики самому собі)

Я своїми очима _____
 Я очима моїх учнів _____
 Я очима батьків моїх учнів _____
 Я очима колег _____
 Я очима адміністрації _____
 Я очима друзів _____
 Я очима родини _____
 Я очима моєї дитини _____

Вплив поведінки учня на мої почуття і мою реакцію

Поведінка учня	Мої почуття	Моя реакція
У більшості випадків, коли учень...	...я відчуваю...	...і поводжусь таким чином
Наприклад: ...не реагує на мої розпорядження...	...нетерпіння 1. втіху 2. симпатію 3. задоволення 4. тривогу 5. довіру 6. роздратованість 7. агресію 8. схвалення 9. невпевненість 10. радість	...починаю говорити швидше і голосніше.

Схематичне зображення емоцій

Інструкція. Перед вами 12 піктограм (див. стор. 6) з виразами обличчя, в яких закодовані 12 емоційних станів людини. Спробуйте їх розшифрувати. Для цього виберіть і позначте біля наведених нижче назв почуттів номери відповідних їм піктограм (облич).

Почуття	Номер піктограми
Радість Удавана радість Байдужість Скепсис Простодушність, сором'язлива радість Злість Горе Глибока печаль Незадоволення, сум Ворожість Погане самопочуття, втома Сильна злість	

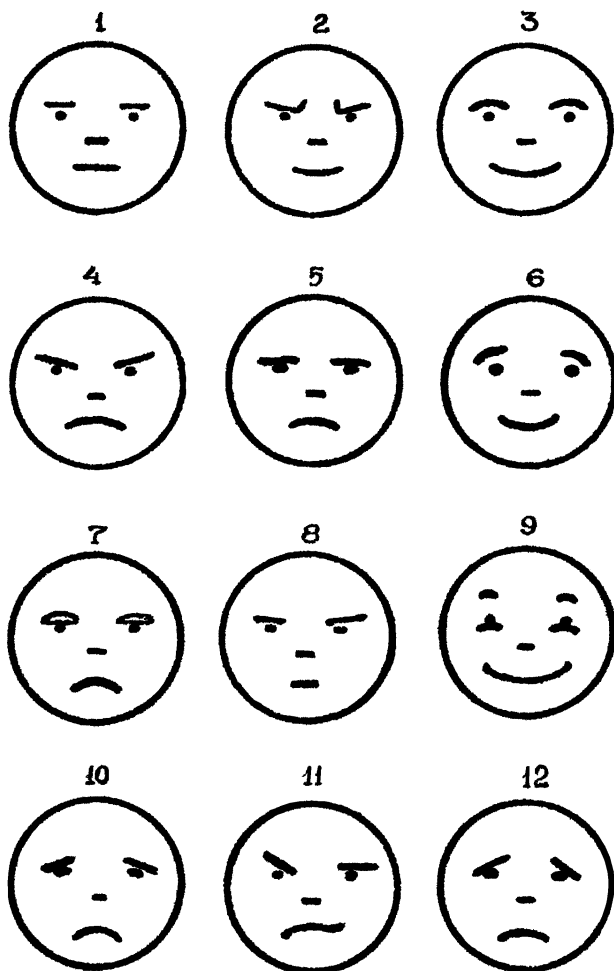

Рисунок. Вирази обличчя

Найбільш складним для конкурсантів виявилось завдання на «прочитання» мімічних зображень. Невербальні засоби комунікації (міміка, пантоміміка, простір) і багато інших відіграють велику роль у педагогічному спілкуванні. Коли вчитель невірно діагностує емоційні реакції учнів, він неадекватно реагує на ситуацію. Це провокує міжособистісні конфлікти. Якщо цей пласт відносин ігнорується, або вчитель не володіє навичками педагогічної спостережливості, зокрема, вмінням «дивитись і бачити», розуміти стан учня по сигналах тіла, це призводить до численних психолого-педагогічних проблем.

Наступним за рівнем складності було завдання «Вплив поведінки учнів на мої емоційні реакції». Нагадаємо, що не існує «поганих» чи «хороших» емоцій, «заборонених» чи «вірних» переживань, а є почуття, які відчуває і має право відчувати кожна людина, в тому числі вчитель. Тому коментарі типу «ніколи не відчуваю агресії, роздратування, тривоги, невпевненості» свідчать про їх недостатню щирість, відвертість, про «закритість», неконгруентність у взаємовідносинах з учнями, а можливо і по відношенню до самого себе. Проблема для багатьох педагогів полягає в тому, як навчитися

бути природним, виявляти свої справжні почуття з користю для себе і не причиняти шкоди іншому.

Приложение

Педагогические ситуации

Инструкция. Перед Вами ряд педагогических ситуаций. Познакомившись с содержанием каждой из них, выберите из предложенных вариантов реагирования тот, который бы Вы использовали в своей практике.

Ситуация 1. Вы приступили к проведению урока, все учащиеся успокоились, наступила тишина, и вдруг в классе кто-то громко засмеялся. Когда вы, не успев ничего сказать, вопросительно и удивленно посмотрели на учащегося, который засмеялся, он, смотря вам прямо в глаза, заявил: «Мне всегда смешно глядеть на вас и хочется смеяться, когда вы начинаете вести занятие». Как вы отреагируете на это? Выберите и отметьте подходящий вариант словесной реакции из числа предложенных ниже.

1. «Вот тебе и на!»
2. «А что тебе смешно?»
3. «Ну, и ради бога!»
4. «Ты что, дурачок?»
5. «Люблю веселых людей».
6. «Я рад(а), что создаю у тебя веселое настроение».

Ситуация 2. В самом начале занятия или уже после того, как вы провели несколько занятий, учащийся заявляет вам: «Я не думаю, что вы, как педагог, сможете нас чему-то научить».

Ваша реакция:

1. «Твое дело — учиться, а не учить учителя».
2. «Таких, как ты, я, конечно, ничему не смогу научить».
3. «Может быть тебе лучше перейти в другой класс или учиться у другого учителя?»
4. «Тебе просто не хочется учиться».
5. «Мне интересно знать, почему ты так думаешь».
6. «Давай поговорим об этом подробнее. В моем поведении, наверное, есть что-то такое, что наводит тебя на подобную мысль».

Ситуация 3. Учитель дает учащемуся задание, а тот не хочет его выполнять и при этом заявляет: «Я не хочу это делать!» — Какой должна быть реакция учителя?

1. «Не хочешь — заставим!»
2. «Для чего же ты тогда пришел учиться?»
3. «Тем хуже для тебя, оставайся неучем. Твое поведение похоже на поведение человека, который назвал своему лицу хотел бы отрезать себе нос».
4. «Ты отдаешь себе отчет в том, чем это может для тебя окончиться?»
5. «Не мог бы ты объяснить, почему?»
6. «Давай сядем и обсудим — может быть, ты и прав».

Ситуация 4. Учащийся разочарован своими учебными успехами, сомневается в своих способностях и в том, что ему когда-либо удастся как следует понять и усвоить материал, и говорит учителю: «Как вы думаете, удастся ли мне когда-нибудь учиться на отлично и не отставать от остальных ребят в классе?» — Что должен на это ему ответить учитель?

1. «Если честно сказать — сомневаюсь».
2. «О, да, конечно, в этом ты можешь не сомневаться».
3. «У тебя прекрасные способности, и я связываю с тобой большие надежды».
4. «Почему ты сомневаешься в себе?»
5. «Давай поговорим и выясним проблемы».
6. «Многое зависит от того, как мы с тобой будем работать».

Ситуация 5. Ученик говорит учителю: «На два ближайших урока, которые вы проводите, я не пойду, так как в это время хочу сходить на концерт молодежного ансамбля (варианты: погулять с друзьями, побывать на спортивных соревнованиях в качестве зрителя, просто отдохнуть от школы)». — Как нужно ответить ему?

1. «Попробуй только!»
2. «В следующий раз тебе придется придти в школу с родителями».
3. «Это — твое дело, тебе же сдавать экзамен (зачет). Придется все равно отчитываться за пропущенные занятия, я потом тебя обязательно спрошу».
4. «Ты, мне кажется, очень несерьезно относишься к занятиям».
5. «Может быть тебе вообще лучше оставить школу?»
6. «А что ты собираешься делать дальше?»
7. «Мне интересно знать, почему посещение концерта (прогулка с друзьями, посещение соревнования) для тебя интереснее, чем занятия в школе».
8. «Я тебя понимаю: отдыхать, ходить на концерты, бывать на соревнованиях, общаться с друзьями действительно интереснее, чем учиться в школе. Но я, тем не менее, хотел(а) бы знать, почему это так именно для тебя».

Ситуация 6. Ученик, увидев учителя, когда тот вошел в класс, говорит ему: «Вы выглядите очень утомленным». — Как на это должен отреагировать учитель?

1. «Я думаю, что с твоей стороны не очень прилично делать мне такие замечания».
2. «Да, я плохо себя чувствую».
3. «Не волнуйся обо мне, лучше на себя посмотри».
4. «Я сегодня плохо спал, у меня много работы».
5. «Не беспокойся, это не мешает нашим занятиям».
6. «Ты очень внимательный, спасибо за заботу!»

Ситуация 7. «Я чувствую, что занятия, которые вы ведете, не помогают мне», — говорит ученик учителю и добавляет: «Я вообще думаю бросить занятия». — Как на это должен отреагировать учитель?

1. «Перестань говорить глупости!»
2. «Ничего себе, додумался!»
3. «Может быть тебе найти другого учителя?»
4. «Я хотел бы подробнее знать, почему у тебя возникло такое желание?»
5. «А что, если нам поработать вместе над решением твоей проблемы?»
6. «Может быть твою проблему можно решить как-то иначе?»

Ситуация 8. Учащийся говорит учителю, демонстрируя излишнюю самоуверенность: «Нет ничего такого, что я не сумел бы сделать, если бы захотел. В том числе мне ничего не стоит усвоить и преподаваемый вами предмет». — Какой должна быть на это реплика учителя?

1. «Ты слишком хорошо думаешь о себе».
2. «С твоими-то способностями? Сомневаюсь!»
3. «Ты, наверное, чувствуешь себя достаточно уверенно, если заявляешь так?»
4. «Не сомневаюсь в этом, так как знаю, что если ты захочешь, то у тебя все получится».
5. «Это, наверное, потребует от тебя большого напряжения».
6. «Излишняя самоуверенность вредит делу».

Ситуация 9. В ответ на соответствующее замечание учителя учащийся говорит, что для того, чтобы усвоить учебный предмет, ему не нужно много работать: «Меня считают достаточно способным человеком». — Что должен ответить ему на это учитель?

1. «Это мнение, которому ты вряд ли соответствуешь».
2. «Те трудности, которые ты до сих пор испытывал, и твои знания отнюдь не свидетельствуют об этом».

3. «Многие люди считают себя достаточно способными, но далеко не все на деле таковыми являются».

4. «Я рад(а), что ты такого высокого мнения о себе».
5. «Это тем более должно заставить тебя прилагать больше усилий в учении».
6. «Это звучит так, как будто ты сам не очень веришь в свои способности».

Ситуация 10. Учащийся говорит учителю: «Я снова забыл принести тетрадь (выполнить домашнее задание и т. п.)». — Как следует на это отреагировать учителю?

1. «Ну вот, опять!»
2. «Не кажется ли тебе это проявлением безответственности?»
3. «Думаю, что тебе пора начать относиться к делу серьезнее».
4. «Я хотел(а) бы знать, почему?»
5. «У тебя, вероятно, не было для этого возможности?»
6. «Как ты думаешь, почему я каждый раз напоминаю об этом?»

Ситуация 11. Учащийся в разговоре с учителем говорит ему: «Я хотел бы, чтобы вы относились ко мне лучше, чем к другим учащимся». — Как должен ответить учитель на такую просьбу ученика?

1. «Почему это я должен относиться к тебе лучше, чем ко всем остальным?»
2. «Я вовсе не собираюсь играть в любимчиков и фаворитов!»
3. «Мне не нравятся люди, которые заявляют так, как ты».
4. «Я хотел(а) бы знать, почему я должен(на) особо выделять тебя среди остальных учеников?»
5. «Если бы я тебе сказал(а), что люблю тебя больше, чем других учеников, то ты чувствовал бы себя от этого лучше?»
6. «Как ты думаешь, как на самом деле я к тебе отношусь?»

Ситуация 12. Учащийся, выразив учителю свои сомнения по поводу возможности хорошего усвоения преподаваемого им предмета, говорит: «Я сказал вам о том, что меня беспокоит. Теперь вы скажите, в чем причина этого и как мне быть дальше?» — Что должен на это ответить учитель?

1. «У тебя, как мне кажется, комплекс неполноценности».
2. «У тебя нет никаких оснований для беспокойства».
3. «Прежде, чем я смогу высказать обоснованное мнение, мне необходимо лучше разобраться в сути проблемы».
4. «Давай подождем, поработаем и вернемся к обсуждению этой проблемы через некоторое время. Я думаю, что нам удастся ее решить».
5. «Я не готов(а) сейчас дать тебе точный ответ, мне надо подумать».
6. «Не волнуйся, и у меня в свое время ничего не получалось».

Ситуация 13. Ученик говорит учителю: «Мне не нравится то, что вы говорите и защищаете на занятиях». — Каким должен быть ответ учителя?

1. «Это — плохо».
2. «Ты, наверное, в этом не разбираешься».
3. «Я надеюсь, что в дальнейшем, в процессе наших занятий твое мнение изменится».
4. «Почему?»
5. «А что ты сам любишь и готов защищать?»
6. «На вкус и цвет товарища нет».
7. «Как ты думаешь, почему я это говорю и защищаю?»

Ситуация 14. Учащийся, явно демонстрируя свое плохое отношение к кому-либо из товарищей по классу, говорит: «Я не хочу работать (учиться) вместе с ним». — Как на это должен отреагировать учитель?

1. «Ну и что?»

2. «Никуда не денешься, все равно придется».
3. «Это глупо с твоей стороны».
4. «Но он тоже не захочет после этого работать (учиться) с тобой».
5. «Почему?»
6. «Я думаю, что ты не прав».

Література

1. Бех І. Д. Особистісно орієнтоване виховання. — К., 2000.
2. Дідусь Н. І. Педагогічна спостережливість та невербальне спілкування вчителя // Наша школа. — 2001. — № 6. — С. 10—11.
3. Кірьязова Т. Х. Формування навичок здорового способу життя у дітей та підлітків засобами освітніх програм // Наша школа. — 2002. — № 4. — С. 37—39.
4. Козіна Т. М., Теплова Т. Я. Вивчення особистості учня — пріоритетний напрямок гуманістичної педагогічної діяльності // Наша школа. — 2002. — № 4. — С. 21—30.
5. Лыкова В. А. Профессиональные стереотипы как феномен педагогической реальности (заблуждения педагогического мышления) // Наша школа. — 2000. — № 2—3. — С. 15—23.
6. Лыкова В. А. Профилактика школьной неуспеваемости в контексте индивидуально-личностного подхода // Наша школа. — 2000. — № 4. — С. 47—50.
7. Лыкова В. А. Разные дети и разные подходы к обучению их в школе // Наша школа. — 2002. — № 5. — С. 2—8.
8. Малихіна О. В. Мотивація учіння молодших школярів. — К., 2002.
9. Немов Р. С. Психология: Учеб. для студентов вузов: В 3-х кн. Кн. 3: Экспериментальная педагогическая психология и психодиагностика. — М.: Просвещение; ВЛАДОС, 1995.
10. Роджерс К. Вопросы, которые я бы себе задал, если бы был учителем // Хрестоматия по педагогической психологии. — М., 1995.
11. Чебыкин А. Я. Теория и методика эмоциональной регуляции учебной деятельности. — Одесса, 1999.
12. Чебыкина Т. Н. Психологические основы дифференцированного подхода к обучению // Наша школа. — 2001. — № 4. — С. 23—25.
13. Щекин Г. В. Визуальная психодиагностика: познание людей по их внешности и поведению. — К., 2001.
14. Формирование мотивации учения: Кн. для учителя / А. К. Маркова, Т. А. Матис, А. Б. Орлов. — М., 1990.
15. Яценко Т. С. Активная социально-психологическая подготовка учителя к общению с учащимися: Кн. для учителя. — К., 1993.

Т. Х. КІР'ЯЗОВА,

канд. біол. наук, ст. викладач кафедри педагогіки і психології ООІУВ,

В. А. ЛИКОВА,

канд. педагог. наук, доцент, зав. кафедрою педагогіки і психології ООІУВ,

Т. Н. ЧЕБИКІНА,

канд. педагог. наук, викон. обов'язки доцента кафедри педагогіки і психології ООІУВ.

ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІКИ ТОЛЕРАНТНОСТІ В РОБОТІ ПЕДАГОГІВ З БАТЬКАМИ

З кожним роком все більш глобальною стає проблема жорстокого ставлення до дітей, особливо дошкільного віку, в сім'ї.

Статистичні дані звучать як суворий сполох: приблизно 90 тисяч сімей за різними причинами не виконують виховних функцій відносно власних дітей. Негативне оцінювання батьками вчинків дітей, зловживання владою, відсутність розподілу обов'язків, пов'язаних з життям сім'ї, підвищена конфліктність, обставини страху і незахищеності, ігнорування прав дитини — такий неповний перелік характеристик, визначаючих авторитарний стиль виховання в сім'ях. Саме зараз, на думку багатьох педагогів-новаторів (І. Беха, В. Бондаровської, Ю. Якубової, Т. Кравченко, О. Хромової, В. Постоного), настав час кардинальної заміни принципів авторитарної педагогіки на педагогіку співробітництва або педагогіку толерантності як основного засобу гуманізації стосунків між батьками і дітьми в сучасній родині. Сім'я — перший і найбільш важливий виховний інститут в житті людини, і те, наскільки толерантні відносини у сімейному мікрокліматі, дозволяє робити висновки щодо виховного потенціалу даної суспільної формації.

Студенти педагогічних училищ і вузів — багатогранний професійний резерв для виховання

майбутніх поколінь, тому доцільно буде погодитись, що застосування педагогіки толерантності при підготовці майбутніх педагогів до роботи з сім'ями — новаторський і перспективний крок на шляху до створення родини з демократичним стилем виховання дітей. Остання і є зразком толерантності. Звернемось до диференційованого апарату цього поняття. Поняття «толерантність» визначається у «Сімейній енциклопедії» як «відсутність або послаблення реакції на негативний фактор». В. В. Бойко акцентував увагу на особливих ознаках негативної установки вихователів відносно своїх вихованців та їх батьків. Автор приділяв особливу увагу рівневі професійної толерантності, яка, на його думку, повинна проявлятися у терпінні до «позитивних» і «негативних» клієнтів по роду діяльності [1; 303]. Толерантність в родинному колі, на погляд В. Бондаровської, проявляється як «ступінь гуманності, поваги і значимості, які може виявити батько чи мати до своєї дитини в певній ситуації».

Все більше вчених поєднують гуманне педагогічне спілкування саме з толерантними взаємовідносинами (В. Ф. Колошин, О. О. Безносюк, І. В. Іванюк, В. Рахматшаєва). На їх думку, подолання конфліктних ситуацій та уникнення

негативних педагогічних стереотипів сприяють створенню толерантного діалогу.

Англійський еквівалент слова «tolerance» перекладається як «терпіння», «взаємоповага», «співчуття». Згідно з Концепцією сімейного виховання формування у дітей уміння міжособистісного спілкування, гуманізму, толерантності повинно мати перевагу в родинному колі.

Нам близька концепція зарубіжних психологів Х. Джайнотта, А. Еліса, Т. Гордона, яка заснована на принципах формування власних цілей виключно у позитивній формі як гарантії успіху в житті, на декларуванні невід'ємності психологічної позиції «поряд з дитиною».

У контексті даної проблеми особливо актуальною в навчально-виховному процесі стає позиція «поряд з батьками». У зв'язку з тим, що толерантність виявляється у витримці, самостриманості і доброзичливому ставленні до опонента, її потрібно розглядати як необхідну якість особистості в сімейному житті. Оскільки толерантні стосунки повинні переважати у партнерській родині, надто важливими стають інноваційні технології практичного опробування у навчально-виховних закладах педагогіки толерантності в роботі з батьками.

Одним з таких навчальних закладів, де впроваджується педагогіка толерантності або співробітництва, є навчально-виховне об'єднання «Надія» «Школа І—ІІІ ступенів — дошкільний заклад» № 275 Київського району м. Одеси. Як науково-експериментальна базова установа, НВО «Надія» практично опробовує теоретично обґрунтовані принципи педагогіки співробітництва:

— орієнтація не на надання учням того чи іншого обсягу знань, а на всебічний розвиток особистості;

— відміна системи примусів, заборон, покарань як методів виховання, відмова від будь-якого насильства;

— запровадження співпраці;

— формування поваги до внутрішнього світу дитини, забезпечення розвитку індивідуальних особливостей і нахилів;

— об'єднання зусиль педагогів і батьків для досягнення єдиної мети, участь у поліпшенні оточуючого життя.

Особливу увагу педагогів привертає проблема діалектики феноменів освітнього, сімейного і навіть культурного насильства і ненасильства в процесі формування особистості. Насильство може спричинити сама дидактична система. Але ж сутність педагогіки толерантності в тому й полягає, щоб насильство-добро, насильство заради спасіння, заради життя не заважало прагнучим до саморозвитку суттєвим силам дитини.

Багатогранна дослідна робота і спеціальні психолого-педагогічні тренінги, які проводилися для класних керівників НВО «Надія», були засновані на важливих принципах сімейного виховання. Слід пам'ятати, що допомагаючи батькам, ми тим самим допомагаємо і дітям, тому

основами педагогіки толерантності повинен володіти кожний вчитель і вихователь.

Основні принципи педагогіки співробітництва:

1. Принцип цілеспрямованості, який полягає в орієнтації на об'єктивні цілі, що формуються в кожній країні як головний компонент її педагогічної політики.

2. Принцип науковості. Він забезпечує осмислення батьками наукових основ виховання і допомагає їм досягти більш високих результатів у розвитку власних дітей.

3. Принцип гуманізму, поваги до особистості дитини — передбачає розуміння батьками дитини як даність, з її правом, за словами Януша Корчака, «бути такою, якою вона є на цей час і сьогодні». Доцільно акцентувати увагу на тому, що цей принцип став базовим у процесі ознайомлення вчителів з педагогікою толерантності.

4. Принцип планомірності, послідовності, безперервності полягає в тому, що домашнє виховання повинно відбуватися відповідно до поставленої мети.

5. Принцип комплексності і систематичності передбачає здійснення в родині багатостороннього впливу на особистість через систему цілей, змісту, засобів і методів виховання, при цьому враховуються всі фактори педагогічного процесу.

6. І, нарешті, принцип узгодженості у вихованні. Ні педагоги, ні рідні люди не зможуть виховати дитину ізольовано один від одного [3; 112].

Робота з сім'єю, на жаль, часто оцінюється як другорядна частина загального освітнього процесу. Але оскільки освітній процес тісно пов'язаний з розвитком і самопочуттям дитини саме у родині, справжні педагоги-професіонали повинні не тільки обговорювати сімейний мікроклімат, але й допомагати батькам покращувати його.

З метою підвищення педагогічної культури батьків на базі НВО «Надія» були розроблені орієнтовні плани спільної роботи вчителів з родиною та класних керівників з різними типами родин.

Таблиця 1. Орієнтовний план роботи вчителя з родиною

№ п. п.	Заходи	Зміст роботи
1	Проведення педагогічного часу «Мікроклімат родини»	Провести дискусію на тему «Розподіл ролей у сім'ї». Порада вихователя-методиста: провести експеримент по створенню емоційного клімату в родині
2	Консультація «Роль батька як вихователя» в сім'ї (для батьків)	Запропонувати анкетне опитування закритого типу для виявлення значення для дитини авторитету батька

№ п. п.	Заходи	Зміст роботи
3	Школа молодих батьків. Проведення «круглого столу» на тему: «Конфлікт: загроза чи можливість»	Розглянути на конкретних прикладах типи сімейних конфліктів та їх вплив на агресивну поведінку
4	Відвідування вихователем всіх неповних сімей групи (класу)	Психолого-педагогічна підтримка у формі спілкування, порад, надання реальної допомоги батькам
5	Батьківські збори	Вирішення організаційних питань. Індивідуальні рекомендації батькам щодо виховання дітей
6	Колективний перегляд відеофільму «Соціальні сімейні служби Канади»	Обговорення фільму

Таблиця 2. План роботи класних керівників з різними типами родин

Типи родин	Заходи	Зміст роботи
Патріархальна	Проведення лекції «Сім'я і шлюб», організація фотовиставки «Батьківський дім»; підготовка виступу одного з батьків «Сторінка з досвіду моєї родини»	Утвердження положення, що сім'я являє собою більш складну систему, ніж шлюб; сім'ї самі підбирають картки; представник сім'ї пропонує будь-яку історію з родинного досвіду, цікаву і корисну для всіх
Нуклеарна	«Круглий стіл» на тему «Традиції сімейного виховання»; проведення презентації рекомендованої літератури; конкурс казкотерапії «Хто скоріше заспокоїть дитину»	Ознайомлення батьків з традиціями та звичаями як двома каналами соціалізації дитини; демонстрація новинок літератури для підвищення педагогічної свідомості; батьки повинні якомога скоріше придумати казку, яка б висушила дитячі сльози
Неповна або позашлюбна сім'я	Психологічні консультації за потребою, в будь-який час; заняття школи молодих матерів «Жорстокі матері. Чи можливі такі?», зустріч з іншими жінками, які знаходяться в такому ж положенні	Організація спілкування як важливої ланки виховного процесу; розкриття проблеми безпеки насильства в умовах сьогодення; забезпечення можливості відчутти підтримку з боку батьків
Проміжна (громадський шлюб)	Ділова гра «На скільки ми толерантні до дітей»; тест «Скільки часу я прошову з дитиною»; аутотренінг	Виявлення домашньої агресії у вихованні, індивідуалізація даних, психолого-педагогічні установки

З метою ознайомлення класних керівників і просто вчителів з педагогікою толерантності в НВО «Надія» проводилися семінари і диспути за такими темами: «Можливість поєднання любові як головної моральної цінності і сімейно-

го виховання»; «Вплив кожного з компонентів виховного потенціалу на виховання дитини»; «Сім'я — маленька держава з правами та обов'язками»; «Традиції сімейного виховання»; «Природа сімейних конфліктів».

Для підвищення ефективності роботи з педагогами нами використовувався метод бібліотерапії, який полягає в обговоренні змісту спеціально підбраної літератури. Завдяки зусиллям адміністрації та психологічної служби навчально-виховного об'єднання «Надія» для вчителів і вихователів влаштувалися зустрічі з консультантом Інституту планування сім'ї, укладачами програм, передбачаючих мету удосконалення сімейної політики («Діти Чорнобиллю», «Розвиток соціального обслуговування сім'ї та дітей», «Забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей»). У планах центру — організувати огляд фільмів, як документальних, так і художніх (психологічних сімейних драм, комедій), присвячених проблемам виховання поваги між членами сім'ї.

Проводимо психолого-педагогічні тренінги для педагогів за такими темами: «Чи знаю я себе по відношенню до своїх учнів», «Як виховувати дитину без батька», «Навчіть мене не конфліктувати», «Додержання «Емоційного етикету» у безконтрольних ситуаціях», «Засоби подолання психологічної травми» та ін. Усі тренінги проводилися з вчителями за методом емпатичного слухання, сутністю якого є створення атмосфери зацікавленого спілкування, спільного пошуку істини, а не ствердження своєї правоти. Отже, педагоги повинні добре володіти практичними навичками використання технології педагогіки толерантності по відношенню до батьків, щоб останні змогли застосовувати їх у власній родині.

Таким чином, науково-дослідна робота, проведена в НВО «Надія», наочно показала, що впровадження системи: толерантність вчителя до батьків → толерантність батьків до дітей → поведінка дітей у соціумі є важливою умовою забезпечення майбутнього кожної сім'ї.

Література

1. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. — Самара: Бахрах-М, 2001. — 601 с.
2. Бондаровська В. М. Роздуми та поради психолога. — К., 1999. — 64 с.
3. Кутикова Т. А. Семейная педагогика и домашнее воспитание: Учебник. — М., 1999.
4. Проблеми сім'ї: діти і батьки. — К.: Укр. ін-т соц. досліджень, 1998.

Т. В. ТАРАКА,

директор НВО «Надія», відмінник освіти України,

Ю. В. ТОДОРЦЕВА,

вчитель НВО «Надія», аспірантка Південноукраїнського педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського.

ОДЕСЬКИЙ УЧБОВИЙ ОКРУГ

СТОРІНКА ДРУГА

КНЯЖЕВИЧ Дмитро Максимович

Д. М. Княжевич працював на посаді попечителя Одеського учбового округу з 28 червня 1837 року по 1 жовтня 1844 року.

Дмитро Максимович Княжевич народився 25 квітня 1788 року в місті Санкт-Петербурзі. Уже в дитячі роки відрізнявся допитливим розумом, відповідальним ставленням до виконання своїх обов'язків.

Початкову освіту отримав у батьківському домі, згодом навчався у Казанській гімназії. За тодішніми звичаями дуже рано, в 1802 році, був записаний на військову службу. Перше офіцерське звання отримав у 1805 році, в Санкт-Петербурзі. Через те, що любив літературу, починає брати участь у роботі клубу любителів науки і літератури, де задовольняє свої духовні потреби. У 1809 і 1810 роках в журналі «Квітник» надрукував свої перші наукові дослідження про синоніми російської мови, які отримали підтримку з боку відомих діячів науки і літератури.

У цей час Російській імперії потрібно було розрахуватися з 22 державами-союзниками за поставки продовольчих товарів для російської армії. Інтендантство запросило відрядити до Німеччини для виконання цього завдання освічених молодих людей. Вибір припадає на Княжевича. Свої нові обов'язки він виконує добросовісно і старанно, але заняття літературою не залишає. Проживаючи в Німеччині, Д. М. Княжевич настільки добре вивчив німецьку мову, що навіть почав друкуватися у деяких Віденських видавництвах.

У 1820 році Княжевич повернувся до Росії. У 1820—1821 роках видав книжку «Подарунки на святки», в 1822 році — «Полное собрание русских пословиц и поговорок, расположенных по азбучному порядку», в 1823 році — «Библиотеку для чтения». У 1825 році Олександр Сергійович Пушкін у вірші «Н. Н.» згадує про Княжевича:

«Княжевич, дальний ваш родня,
украсил также книжку эту».

У 1824 році Д. М. Княжевич припинив літературну діяльність у зв'язку з призначенням (6 березня) його віце-губернатором Санкт-Петербурга, звідки 11 лютого 1827 року був переведений на посаду віце-директора Департаменту державної власності.

З 1830 року Дмитро Максимович працює директором канцелярії Міністерства фінансів, а з 1831 року — директором Департаменту державного казначейства. Саме в ці роки він безпосередньо спілкується з О. С. Пушкіним. В архівах зберігся лист Княжевича до Пушкіна з приводу друкування «Истории Пугачева» і відповідь поета на нього. 22 березня 1834 року Олександр Сергійович писав: «Милостивый государь Дмитрий Максимович, извещение Вашего превосходительства о том, что государю Императору угодно было пожаловать мне 20 000 рублей на напечатание «Истории Пугачевского бунта» с тем, чтобы оные заплатит через два года, получить имел Я честь, ...».

Смерть Пушкіна в 1837 році до глибини душі вразила Княжевича. У листі до С. Т. Аксакова від 23 лютого 1837 року він писав: «Пушкина жаль, очень жаль! А еще более жаль, что почти все наши отличные таланты кончают подобным образом».

У 1837 році Д. М. Княжевич був обраний членом Російської академії наук, брав участь у підготовці словника російської мови. В цьому ж році він вирішив залишити службу в Департаменті державного казначейства і переїхати на південь Імперії. 28 червня 1837 року Княжевича було призначено на посаду попечителя Одеського учбового округу. На цій посаді він знайшов себе. Любов до науки, до літератури, до освіти — все це об'єдналось в полум'яній душі Княжевича. До вступу на цю посаду він не був знайомий із станом справ в освіті, і тому відчуває певні труднощі. З притаманним йому почуттям відповідальності починає вивчати зовсім нові для нього питання. За дуже короткий час Дмитро Максимович освоївся на новій посаді,

Д. М. Княжевич
(1788—1844)

вивчив законодавство щодо сфери освіти, потреби учбового округу і розробив чіткий план дій. Та ретельність, з якою працював Дмитро Максимович, була яскравим свідченням того, що він прийшов працювати не на один чи два роки.

У першій же доповідній записці на ім'я міністра народної освіти графа Уварова Д. М. Княжевич, зокрема, писав:

«Чем более всматриваюсь в положение и состояние здешних учебных заведений, тем более убеждаюсь в совершенной справедливости мысли, Вашим высокопревосходительством мне однажды сообщенной, что Ришельевскому лицей и всем училищам Одесского учебного округа должно быть дано направление совершенно русское. Без всякого сомнения, ни в одном из русских учебных заведений не соединяется учеников столь различных племен и происхождений, как в здешних... Многие из них поступают в классы, не имея понятия о русском языке, и тут только начинают ему учиться. Я нашел несколько и в высших классах, довольно дурно на нем изъясняющихся, переведенных единственно по успехам, оказанным в прочих науках. Сделать всех их, сверх необходимости образования ума и сердца их, сверх сообщения им наук, которые должны быть руководителями их на поприще жизни, по пути каждым для себя избранному, сделать всех их, повторяю, истинно русскими, научить в полном объеме нашему богатому и прекрасному языку, заставит иноземцев всем сердцем полюбить славное наше отечество — вот одна из главных целей ума, которые должны быть предназначены здешним училищам, — вот направление, которое необходимо им дать. Для верного и неперемного достижения этого потребуются некоторые изменения и дополнения в ныне существующем порядке и положениях».

Особливу увагу Княжевича привертав Ришельєвський лицей, який при ньому своєю структурою наблизився ще ближче до структури університету. З кожним роком лицей робив нові кроки на шляху свого удосконалення, поповнювався новими здібними вихованцями.

Завдяки зусиллям Княжевича вже в 1837 році в лицей було відроджено кафедру сільського господарства і лісоводства, введено викладання судової медицини, геодезії, порівнювальної географії, російських старожитностей. Дмитро Максимович першим заснував при лицей технологічний кабінет (подарувавши йому 5 моделей) і кабінет земельного сільськогосподарського знаряддя (передавши в дарунок молотильну машину). Не залишилися осторонь від обладнання кабінетів і два брати Дмитра Максимовича. При обладнанні мінералогічного кабінету Олександр Максимович Княжевич, директор канцелярії Міністерства фінансів, подарував йому золотий самородок мірою 17 золотників, а Микола Максимович Княжевич, голова Рязанської казенної палати, 52 штуфа.

У 1842 році в лицей було відкрито новий факультет — камеральний, а також реорганізовані юридичний і математичний факультети.

Д. М. Княжевич брав активну участь в роботі товариства сільського господарства, заснував товариство історії і старожитностей, ставши першим його президентом. У 1841 році він разом з відомим критиком Н. І. Надеждіним з науковими і освітніми цілями відвідав Трансильванію, Угорщину, Італію, східний берег Адріатичного моря, Сербію.

Під час цієї поїздки вони побували на батьківщині батька Княжевича, де знайшли рідний будинок в селі Мутили, що поблизу турецького кордону Австро-Угорщини. Н. І. Надеждін цю подорож детально описав у книжці «Рід Княжевича», виданій в Одесі 1842 року.

Княжевич піклувався про залучення кращих вчителів до роботи в закладах освіти округу, про підвищення ефективності викладання основ наук. Завдяки Княжевичу до Одеси прибули високоосвічені фахівці М. Д. Деларю, В. В. Григор'єв, Т. П. Димчевич та інші.

Княжевич був надзвичайною товариською людиною, цікавився станом справ у місті і окрузі. Не було в окрузі такого віддаленого куточка, в якому б він не побував, не було жодної мусульманської, вірменської, грецької, єврейської, німецької, болгарської чи молдовської школи, з роботою яких би він не познайомився.

Особливо цікавився він організацією нових навчальних закладів. Він систематично влаштовував зустрічі з професорами та вчителями в стінах лицей, або на своїй квартирі. Також часто збирав навколо себе вихованців гімназій, влаштовував для них ігри, в яких сам брав участь. Один з очевидців про ці зустрічі писав так:

«Картина выйдет поразительною, когда мы представим себе высокую, мощную, довольно тучную фигуру Княжевича, с его львиной головой, с красивым и выразительным лицом, с очками на близоруких глазах. Прибавим, что этот в высшей степени добрый и великодушный человек, был вспыльчив до крайности. Но такие вспышки гнева у него оканчивались очень часто просьбою об извинении у подчиненного, если Дмитрий Максимович убеждался, что оскорбил невиновного».

Займаючи високу посаду попечителя учбового округу, Д. М. Княжевич особисто написав «Програми для викладання усіх предметів в гімназіях і училищах повітових і приходських». З 1837 року особисто редагував «Листики общества сельского хозяйства юга России». У 1839—1840 роках за участю княгині Раstopчиної і М. Ю. Лермонтова видав два чудових збірника під загальною назвою «Одеський альманах». В цей же час він отримав дозвіл на видання «Новоросійського календаря». Ним був складений перший том «Записок товариства історії і старожитностей» в Одесі, наступні видавалися за участю членів Товариства.

Про благотворний вплив попечителя учебного округа на викладачів і учнів ліцею свідчить такий приклад. У 1842 році ліцей закінчив Олександр Семенович Великанов, майбутній купець, знавець книжної справи, справедливий суддя і просто високоосвічена людина. Захистив дисертацію на тему: «Про реформу, яку провів Сократ у філософії, її причини і наслідки», яка була удостоєна золотої медалі. Дисертація була надрукована в міській типографії і присвячувалась попечителю учебного округа. У посвяті було написано:

«Его Превосходительству милостивому Государю Дмитрию Максимовичу Княжевичу, Господину попечителю Одесского учебного округа, президенту Одесского общества истории и древностей, члену многих ученых обществ, тайному советнику и разных орденов кавалеру».

Дмитро Максимович Княжевич надавав великого значення розвитку освіти. Він доклав багато зусиль для зближення Рішельєвського ліцею з суспільством, порушив питання про реорганізацію ліцею в університет. З приводу організації університету на півдні Росії думки були різні, але Княжевич бачив університет тільки в Одесі і тільки на базі Рішельєвського ліцею. У 1844 році він відправився до Санкт-Петербургу з проектом статуту Новоросійського університету і проектами інших нововведень в закладах освіти округу, але в дорозі помер. Трапилось це 1 жовтня в містечку Буромка Золотоносського повіту Полтавської губернії, в будинку його знайомої Є. М. Фролової-Багрєєвої, дочки графа М. М. Сперанського. Поховали Д. М. Княжевича при місцевій церкві святого Дмитрія.

У некролозі, підписаному членами видавничого комітету «Записок товариства історії і старожитностей», віце-президентом Товариства С. Сафоновим та дійсними членами Н. Надеждіним і В. Григор'євим, було написано: «Товариство позбулося свого першого і до цього часу єдиного Президента, свого істинного засновника».

Література:

1. Блокгауз. Энциклопедический словарь. — СПб, 1895. — Т. XV. — 960 с.
2. Русский биографический словарь / Издан под наблюдением А. А. Половцева. — СПб, 1905. — Т. 6. — 756 с.
3. Одесса 1794—1894 / Издание общества городского управления к столетию города (Де-Ребас к столетию Одессы). — Одесса, 1895. — 836 с.
4. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности министерства народного просвещения, 1802—1902. — СПб, 1902. — 785 с.
5. Одесский вестник. — № 150—151 от 1 августа 1998.
6. Греч Н. И., Воспоминания о Княжевиче. — СПб, 1860.
7. Атлас А. Старая Одесса, ее друзья и недруги. — М.: Ласми, 1992. — 208 с.: ил.
8. Исторический обзор сорокалетия Рішельєвского лицея, с 1817 по 1857 год. / Сост. инспектором лицея Иосифом Михневичем. — Одесса, 1857. — 200 с.
9. Маркевич И. В. 25-річчя Новоросійського університету. — Одеса, 1890.
10. Мінаков І. Новоросійський календар на 1860 рік. — СПб, 1889.
11. Мурзакевич Н. Н. Автобіографія. — СПб, 1889.
12. Надеждин Н. И. Род Княжевичей. — Одесса, 1842.
13. Большая энциклопедия Кирилла и Мефодия. — 2002.

Л. І. ФУРСЕНКО,

ст. викладач кафедри менеджменту освіти ООІУВ.

Позакласне та позашкільне виховання

ШКІЛЬНА УЧНІВСЬКА РЕСПУБЛІКА — КРОК ДО ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Сучасна людина змушена розраховувати виключно на свої власні сили, повинна мати активну життєву позицію, брати участь в демократичному управлінні суспільством. Звідси — школа має готувати саме таку особистість.

Відомо, що у шкільному віці діти вчаться приймати самостійно рішення, відповідати за свій вибір, бути здатними до виявлення критичності і самокритичності. Саме в школі вони готуються до свідомої активної участі в суспільному житті держави, до самостійної адаптації в умовах швидких змін суспільного життя. Елементи дорослого громадянського життя моделю-

ються у школі через учнівське самоврядування, адже шкільне життя має будуватися на основі врахування демократичних цінностей. Неможливо навчати дитину демократії у недемократичному середовищі.

Виходячи саме з таких позицій та враховуючи попередній досвід роботи нашої школи, педагогічний та учнівський колективи підійшли до створення демократичної моделі шкільного самоврядування, яка побудована у формі Шкільної Учнівської Республіки.

Через створення системи учнівського самоврядування на засадах демократії та гуманіс-

тичних відносин ми створили у школі умови для:

- самовизначення й самореалізації особистості кожного учня;
 - формування громадянської активності і здатності до самостійного творчого мислення;
 - формування відповідальної, самостійної поведінки;
 - надання кожному учню можливості зробити життєвий вибір.
- Метою створення Шкільної Учнівської Республіки стало:
- сприяння розвитку творчої особистості учнів;
 - гармонійний розвиток особистості;
 - формування активної позиції кожної особистості;
 - вироблення вмінь та навичок співробітництва;
 - забезпечення виконання учнями своїх обов'язків та захист їх прав;
 - формування повноцінного громадянина держави.

Учнівське самоврядування школи в своїй діяльності вирішує такі завдання:

- захист інтересів учнів;
- створення об'єднань, клубів за інтересами;
- створення умов для самореалізації особистості учня;
- проведення наукових, творчих, спортивних заходів, свят;
- створення умов для набуття досвіду громадянської дії, демократичної поведінки;
- сприяння професійній орієнтації учнів;
- сприяння становленню іміджу школи як закладу для обдарованої молоді.

Шкільна Учнівська Республіка — це управління життєдіяльністю шкільного колективу, яке здійснюється суб'єктами школи (учнями і педагогами). Нами була розроблена структура Шкільної Учнівської Республіки. Як справжня держава, Шкільна Учнівська Республіка має свої символи. Учнями були розроблені Прапор, Герб, Гімн, Конституція Шкільної Учнівської Республіки.

В основу Конституції Шкільної Учнівської Республіки (додаток 1) була покладена Конституція України, Закони України «Про освіту», «Про місцеве самоврядування», Конвенція про права дитини. На підставі цих документів було визначено мету, завдання, напрямки учнівського самоврядування.

Конституція Шкільної Учнівської Республіки визначила права та обов'язки учнів, коло питань, які буде вирішувати учнівське самоврядування. Вона визначає статус Президента школи, Парламенту школи, Ради справедливих, дію Кабінету міністрів, класного самоврядування, здійснення виборів та референдуму, а також змін статей Конституції.

Проект Конституції Шкільної Учнівської Республіки протягом місяця обговорювався у класних колективах, об'єднаннях та клубах.

Після дискусій учнями були внесені зміни та доповнення до окремих статей, і уже в доповненому варіанті вона була прийнята на референдумі.

Згідно з Конституцією Шкільної Учнівської Республіки учнівське самоврядування поділяється на законодавчу (Парламент школи), виконавчу (Кабінет міністрів школи) та судову справу (Рада справедливих). На початку третьої декади вересня в школі проходить учнівська конференція, на якій обирається Парламент школи і Рада справедливих.

Парламент школи є законодавчим органом Шкільної Учнівської Республіки. Члени парламенту — це депутати від класів, дитячої організації «Веселкове коло», клубів і об'єднань за інтересами. Таким чином, Парламент школи виражає інтереси всіх і кожного учня школи.

Депутати від **дитячої організації «Веселкове коло»** представляють інтереси членів організації учнів 5—7 класів, які об'єднані на добровільній основі. Організація покликана розвивати організаторські здібності, організовувати навчальну та позакласну діяльність учнів через активні форми роботи, підвищувати інтелектуальний і культурний рівень учнів, формувати потреби у здоровому способі життя.

Веселковці мають свій статут, у якому визначені задачі, структура, права та обов'язки членів організації, символи веселковців — емблема, девіз, прапор, галстук.

Згідно з програмою діяльності «Веселкового кола» здійснюється за такими напрямками:

1. Національно-історичний центр.
2. Центр «Милосердя» та товариської допомоги.
3. Центр фізичного виховання, спорту, екологічних знань.
4. Центр навчально-наукової роботи.
5. Центр дозвілля та інформації.
6. Центр дисципліни та порядку.
7. Центр підвищення творчого потенціалу.

Школа лідера.

Дитяча організація «Веселкове коло» діє у школі всього три роки, але веселковців вже дуже добре знають не тільки у мікрорайоні школи, а й у місті. Веселковці стали організаторами акцій «Дім без самотності» — допомога самотнім людям, які мешкають у мікрорайоні школи, «Діти дітям» — допомога дитячому туберкульозному санаторію № 1 м. Одеси, «Вулиці розповідають» — вивчення історії міста, Свято Миколая для молодших школярів. Діяльність «Веселкового кола» була відзначена грамотою районного відділу освіти.

До Парламенту школи входять представники **клубу молодших школярів «Лад»** — це веселковці, які організують роботу з молодшими школярами.

Клуб «Лад» працює за програмою «Сім маленьких див». Ця програма передбачає знайомство юних одеситів з культурою, історією країни і рідного міста, формування національної

свідомості, оволодіння рідною мовою, виховання поваги до людей.

Діяльність клубу здійснюється за такими напрямками:

1. Диворід — диво роду нашого.
2. Дивосвіт — це світ природи.
3. Дивогарт — це диво самого тебе, твого здоров'я, сили, твоєї загартованості.
4. Дивоколо — це маленькі та великі дива, які оточують тебе, це наші люди та справи.
5. Дивоцвіт — це цвіт талантів дітей.
6. Дивоказ — це диво нашої мовно-етичної культури, культури поведінки.
7. Дивограй — це диво гри.

Інтелектуальний клуб старшокласників «Геліос» теж має свого депутата у Парламенті школи. Цей клуб працює у школі вже п'ять років, має свій Статут, символи і традиції.

Учні, які вступають до лав клубу, дають клятву: «Я, (прізвище, ім'я), вступаючи до клубу «Геліос», зобов'язуюсь виконувати вимоги Статуту клубу, всебічно сприяти розвитку клубного руху, брати участь у суспільному житті школи, привносити до нього атмосферу дружби і взаємодопомоги. Обіцяю поважати точку зору товариша, при цьому вміло та обгрунтовано відстоювати власні погляди. Високо нести ім'я своєї школи, захищати її честь на інтелектуальних аренах».

Члени клубу проводять у школі різноманітні інтелектуальні ігри, змагання, вікторини. Команда школи займає в районі та місті призові місця по брейн-рингу.

Також до Парламенту школи входять делегати від класних колективів та інших об'єднань за інтересами учнів. Ідея, над якою вони працюють, це організація партій, від яких мають бути депутати у Парламенті школи.

Рада справедливих є судовою владою у школі (додаток 2). До її складу входять 3 учня і 2 учителя, яких обирають на учнівській конференції терміном на 2 роки, без права обиратися на другий строк.

Рада справедливих діє на підставі Конституції Шкільної Учнівської Республіки, метою якої є забезпечення демократизації навчально-виховного процесу в школі. Вона захищає права учнів, формує особистість, яка усвідомлює свої права і обов'язки.

Рада справедливих заслуховує учнів, учителів і батьків з питань захисту прав учнів, розглядає спірні питання між учителями та учнями, вирішує конституційність дій Парламенту школи, Кабінету міністрів школи, Президента школи та органів класного самоврядування.

Рада справедливих може залучати фахівців до вирішення складних питань, співпрацює з організаціями, що захищають права дітей. Рада справедливих забороняє розголошувати інформацію, яка стосується приватного життя учнів.

Щорічно відповідно до Конституції Шкільної Учнівської Республіки учні школи на загальношкільних виборах шляхом таємного голосу-

вання обирають свого Президента, який є головою учнівського колективу школи. Обирається Президент на один рік.

Відповідно до Закону «Про вибори» (додаток 3) Парламент школи утворює виборчу комісію у складі 7—9 учнів. Виборча комісія обирає голову, його заступника та секретаря. Обов'язком виборчої комісії є:

- організація передвиборчої кампанії;
- складання списків виборців;
- проведення виборів;
- оголошення результатів виборів.

Кандидат у Президенти школи повинен мати на день виборів 14 років. Кожен кандидат випускає рекламний плакат, готує свою програму, яка передбачає заходи щодо захисту прав учнів, організації дозвілля, участі учнів у суспільно корисних справах та заходи, які сприяють навчанню учнів школи.

Під час передвиборчої агітації претенденти зі своєю групою підтримки організують зустрічі з виборцями, дискусії з опонентами, концерти та масові заходи у свою підтримку.

Завершальним етапом передвиборчої кампанії є прес-конференція, під час якої більшість учнів остаточно визначається у тому, кому з претендентів віддати перевагу. Готує прес-конференцію виборча комісія.

Вибори проходять у визначений день. На перервах кожен учень 5—11-х класів відповідно до складених списків отримує бюлетень з прізвищами кандидатів. Проходячи через кабінки для таємного голосування, виборці роблять свій вибір та опускають бюлетень в опечатану скриньку.

Після закінчення голосування виборча комісія підраховує голоси виборців і складає відповідний протокол. Підсумки виборів оголошуються на лінійці.

Вибори Президента школи — це найяскравіша подія, яка має велике значення у формуванні правової свідомості учнів, вихованні громадської активності. Треба зазначити, що учні школи дуже серйозно ставляться до виборів, вони відчувають відповідальність за своє рішення, важливість і впливовість свого голосу на прийнятті остаточного рішення. Учні знають, що вибори — це добровільна справа, але жоден з них не відмовляється від голосування.

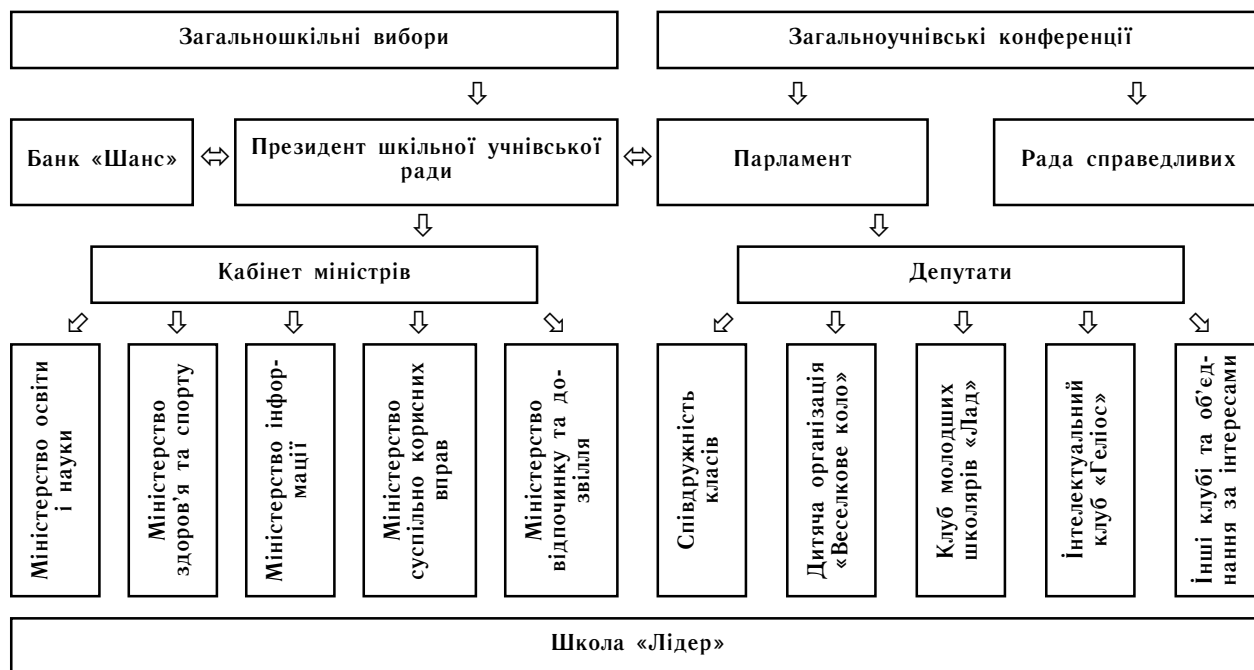
Обраний Президент школи в урочистій обстановці приносить присягу: «Я, (ім'я та прізвище), обраний учнями ЗОСШ № 50 Президентом школи, заступаючи на цей великий пост, урочисто присягаю і зобов'язуюсь всіма справами сприяти розвитку учнівського самоврядування, відстоювати права учнів, додержуватися Конституції Шкільної Учнівської Республіки.

Сприяти зміцненню доброзичливих, дружніх стосунків між вчителями та учнями школи. Виконувати свої обов'язки в інтересах шкільного колективу, підносити авторитет рідної школи».

Президент школи представляє Шкільну Учнівську Республіку у районі, місці, бере участь

ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ СПЕЦІАЛІЗОВАНА ШКОЛА № 50 З ПОГЛИБЛЕНИМ ВИВЧЕННЯМ ІНОЗЕМНИХ МОВ М. ОДЕСИ

ШКІЛЬНА УЧНІВСЬКА РЕСПУБЛІКА

у роботі педагогічних рад, координує роботу Парламенту школи, має голос при вирішенні питань щодо подальшого перебування учнів у школі, має право ВЕТО щодо рішень Парламенту, формує Кабінет міністрів школи.

Кабінет Міністрів школи — виконавчий орган учнівського самоврядування. До його складу входять прем'єр-міністр, віце-прем'єр-міністр та міністри.

Міністерства сформовані з метою організації та впровадження в життя основних принципів і напрямків роботи. У школі діють п'ять міністерств.

Міністерство освіти і науки сприяє вдосконаленню навчальної діяльності учнів, проведенню предметних олімпіад, конференцій, інтелектуальних змагань, організації роботи Малої академії наук, бібліотечної ради, клубу інтелектуальних ігор «Геліос». Організує День Наума — покровителя освіти в Україні, День Української писемності, конкурси ораторів, творчих робіт, День дублера.

Міністерство здоров'я та спорту організує спортивні змагання різних рівнів, секції баскетболу, тенісу, аеробіки, шахово-шашковий і краєзнавчо-туристичний гуртки. Здійснює профілактичну роботу щодо запобігання шкідливих звичок, пропагує здоровий спосіб життя. Проводить Дні здоров'я, ігри на місцевості, конкурси юних туристів, знавців права, акції проти куріння і вживання наркотиків «Спасибі — ні!», «Молодь проти наркотиків», «Увага — СНІД».

Міністерство інформації висвітлює події загальношкільного життя, забезпечує інформацій-

ні потреби школи, організує випуски стіннівок, листівок, тематичних газет, випускає шкільну газету. Організує конкурси кореспондентів, плакатів, класних куточків, зустрічі з працівниками засобів масової інформації та телебачення.

Міністерство суспільно корисних справ організує допомогу учням молодших класів, людям самотнім, похилого віку, ветеранам та дітям-сиротам. Допомагає дитячій організації «Веселкове коло», клубу молодших школярів «Лад», організує чергування по школі, сприяє збереженню шкільного майна, організує трудову діяльність учнів. Організує акції милосердя, благодійні концерти, лотереї, День людей похилого віку, День захисту дітей.

Міністерство культури та відпочинку сприяє духовному розвитку учнів, вивченню народних звичаїв, традицій. Організує роботу гуртків вокального, танцювального, театрального, художнього напрямку, проводить творчі конкурси, вечорниці, змагання, фестивалі, вечори для старшокласників, дискотеки. Організує роботу літературного кафе, експозицію «Світ через культуру», День народження школи, День культури, День Валентина, Halloween, екскурсії до музеїв, відвідування театрів, налагоджує співдружність з культурологічними суспільними рухами.

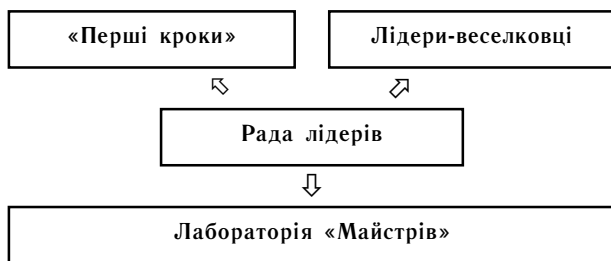
Формуванню потреби в знаннях і самовдосконаленні, підготовці до активної участі в громадському житті допомагає система рейтингу **«Шанс-банк»**.

Банк має свою назву: Шанс — шкільне активне надбання і справи. Як кожна держава,

Шкільна Учнівська Республіка має свою грошову одиницю — Шанс. Кожен учень має свій власний рахунок, на який нараховується Шанс за участь у предметних олімпіадах, конкурсах МАН, шкільних змаганнях, творчих справах, суспільно корисній праці. З учнів можуть зняти Шанс за порушення Статуту школи, Конституції Шкільної Учнівської Республіки, пропуски уроків без поважних причин.

Наприкінці кожного семестру представники банку підсумовують рахунки учнів, до яких ще додається рейтинг навчання. Учні, які мають найбільші рахунки, можуть придбати на шкільному аукціоні корисні подарунки.

У школі працює **школа «Лідер»**. Саме тут лідери класів, клубів, шкільних об'єднань, дитячої організації «Веселкове коло» та Шкільної Учнівської Республіки здобувають організаторські навички, навчаються ораторському мистецтву. Школа «Лідер» має три секції.

У секції «Перші кроки» збираються учні, які ще тільки хочуть, або тільки почали займатись творчою діяльністю. Лідери-початківці пізнають азбуку спілкування та організації шкільних справ.

У «Лабораторії майстрів» збираються лідери, які вже пройшли лідерську школу, не раз вибиралися лідерами класів, дитячої організації «Веселкове коло». Тут лідери розвивають свої організаторські здібності, розробляють нові проекти, програми шкільних творчих справ. Лідери-майстри організують роботу секції «Перші кроки».

Секція «Лідери-веселковці» готує лідерів для дитячої організації «Веселкове коло».

У підготовці шкільних лідерів використовуються активні форми навчання: психологічні вправи і тренінги, ділові та рольові ігри, КТС, «круглі столи», дискусії, ринги, ярмарки ідей, аукціони та інші.

Учні, які пройшли школу «Лідер», навчилися поважати себе та інших, співпрацювати, розуміти іншу позицію, самостійно приймати рішення, аргументовано захищати свої ідеї, не боятися брати на себе відповідальність.

Шкільна Учнівська Республіка стала для кожного учня школою демократичного життя, тому що учні самі організовують свою діяльність так, щоб кожен знайшов своє місце, кожному було комфортно, цікаво. Кожен учень може проявити свої творчі нахили, може самореалізуватися. Діти у школі стали менше кон-

фліктувати, менше порушувати дисципліну. Протягом чотирьох років не було жодного випадку правопорушень. В учнів зросла самооцінка, вони стали більш відповідальними за себе, за свій клас, за свою справу, відчули себе захищеними і вільними.

Знання і досвід, які учні здобули у становленні і побудові Шкільної Учнівської Республіки, вони використовують у суспільному житті району та міста.

Учні нашої школи брали активну участь у створенні районного парламенту старшокласників. Розробляли програму діяльності районного парламенту, стали лідерами парламентських комісій.

У минулому році вперше в місті під патронатом голови міської держадміністрації старшокласники брали участь у конкурсі «Якби я був мером міста». Учні школи провели велику соціологічну роботу серед учнів, учителів, батьків щодо визначення стану міста та створили банк пропозицій по його покращанню. Учні розробили та захистили проект «Одеса майбутнього», посіли I місце на конкурсі. Підсумком стала зустріч переможців з Головою міської держадміністрації Р. Боделаном, під час якої учні внесли свої пропозиції щодо подальшого розвитку міста.

Шкільна Учнівська Республіка вчить бути небайдужими, відповідальними, вільними, толерантними по відношенню до оточення. Кожен учень має право вибору і бути вибраним, може вільно висловлюватись, знає, що його думка цікава для інших, може брати участь або стати організатором будь-якої шкільної справи. А справ у школі, районі, місті багато.

Шкільна Учнівська Республіка забезпечує організаційну цілісність колективу, налагоджує спільну діяльність учнів і вчителів, регулює особисті стосунки, підтримує дисципліну, порядок, захищає учнів, сприяє розвитку свідомих громадян Української держави.

Додаток 1

КОНСТИТУЦІЯ ШКІЛЬНОЇ УЧНІВСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Розділ I. Загальні засади

Стаття 1. Шкільна Учнівська Республіка — самостійне, добровільне демократичне об'єднання учнів ЗОСШ № 50.

Стаття 2. У своїй діяльності Шкільна Учнівська Республіка керується Конституцією України, Законом України «Про освіту», даною Конституцією, Декларацією прав дитини, Статутом школи.

Стаття 3. Шкільна Учнівська Республіка сприяє розвитку творчої особистості учнів, захищає їх права, а також забезпечує набуття соціального досвіду, формування особистісних рис громадян України, здатних до свідомого суспільного вибору.

Шкільна Учнівська Республіка сприяє формуванню активної позиції кожної особистості, досвіду творчої соціальної діяльності, рис соціального партнерства, вироб-

ленню вмінь та навичок співробітництва в умовах первинних дитячих колективів.

Стаття 4. Головні завдання органів самоврядування:
— захист інтересів учнів;

— забезпечення виконання Конституції України, Статуту школи;

— сприяння навчальній, науково-дослідній, творчій, спортивній діяльності;

— створення об'єднань, клубів за інтересами;

— проведення наукових заходів, спортивних свят;

— сприяння професійній орієнтації учнів;

— сприяння становленню іміджу школи як закладу для обдарованої людини.

Стаття 5. У своїй діяльності органи учнівського самоврядування використовують різноманітні форми роботи, спираючись на запити, інтереси, творчість та ініціативу учнів і педагогів.

Стаття 6. Органи самоврядування безпосередньо взаємодіють з адміністрацією, науково-методичними об'єднаннями педагогів, технічними службами школи, батьківським комітетом, Координаційною радою школи.

Стаття 7. Функціонування органів учнівського самоврядування здійснюється згідно з його структурою.

Стаття 8. Учнівське самоврядування поділяється на законодавчу, виконавчу та судову владу.

Стаття 9. Конституція школи має найвищу силу. Закони та інші документи приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Стаття 10. Шкільними символами є Прапор, Герб і Гімн школи.

Прапор — стяг зеленого кольору, трое птахів з надписами на крилах: «Наука», «Творчість», «Знання».

Герб — аналогічний гербу школи.

Гімн на музику учениці школи Азарової Ксенії.

Опис символів школи та порядок їх використання встановлюється законом, що приймається не менш як двома третинами від складу Парламенту.

Розділ II. Права та обов'язки учнів

Стаття 11. Усі учні є рівними у своїх правах.

Стаття 12. Кожен учень має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий жорсткому покаранню.

Стаття 13. Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Здійснення цих прав може бути обмежене в інтересах громадського порядку з метою запобігання злочинам, для охорони здоров'я учнів, захисту репутації, прав інших людей, або для підтримки авторитету школи.

Стаття 14. Учні школи мають право на свободу об'єднання у дитячі організації, об'єднання за інтересами, клуби.

Заборона діяльності об'єднань здійснюється лише рішенням Ради справедливих.

Стаття 15. Учні школи зобов'язані дотримуватись правил для учнів.

Стаття 16. Учні мають право брати участь у шкільних справах, шкільних референдумах, вільно обирати і бути обраними до класних і шкільних органів самоврядування.

Стаття 17. Кожен учень має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, школою, в яких забезпечується вільний і всебічний розвиток його особистості.

Стаття 18. Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоди шкільному майну, відшкодовувати завдані ним збитки.

Стаття 19. Кожен зобов'язаний підтримувати та посилювати авторитет школи, шанувати її символи.

Стаття 20. Права і свободи учнів і вчителів захищаються Радою справедливих.

Стаття 21. Кожному гарантуються права і обов'язки. Кожен має право на правову допомогу.

Стаття 22. Ніхто не зобов'язаний виконувати злочинні розпорядження чи накази.

Стаття 23. Кожен учень зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України, Конвенції про права дитини, Конституції Шкільної Учнівської Республіки.

Розділ III. Вибори. Референдум

Стаття 24. Учнівське волевиявлення здійснюється через вибори, референдуми та інші форми демократії.

Стаття 25. Право голосу на виборах і референдумах мають учні 5—11-х класів.

Стаття 26. Вибори до органів учнівського самоврядування є вільними і відбуваються на основі даної Конституції.

Стаття 27. Шкільний референдум призначається шкільним парламентом або Президентом школи відповідно до їхніх повноважень.

Шкільний референдум проголошується за учнівською ініціативою на вимогу не менше як 106 учнів 5—11-х класів за умови, що зібрано не менше, ніж 15 підписів у кожному класі.

Стаття 28. Вибори і референдум проходять згідно з Законом «Про вибори і референдум».

Розділ IV. Парламент школи

Стаття 29. Парламент школи є законодавчим органом шкільного самоврядування учнів ЗОСШ № 50.

Стаття 30. Склад парламенту школи 15—20 осіб, які обираються шляхом відкритого голосування на конференції учнів 5—11-х класів терміном на один рік.

Стаття 31. Чергові вибори членів парламенту відбуваються у третій тиждень вересня.

Стаття 32. Участь у роботі парламенту його члени беруть у вільний від навчання час. Засідання парламенту проводяться один раз на місяць (чверть). Також парламент може збиратися позачергово для вирішення поточних питань.

Стаття 33. Члени парламенту мають право вільного висловлювання.

Стаття 34. Повноваження членів парламенту припиняються одночасно з припиненням повноважень парламенту.

Стаття 35. Повноваження членів парламенту можуть бути припинені у разі

— складення повноважень за особистою заявою;

— переходу до іншої школи;

— відкликання класом свого представника до складу парламенту;

— у разі закінчення школи;

— за рішенням парламенту школи.

Стаття 36. Присяга члена парламенту: «Я, (ім'я та прізвище), обраний учнями ЗОСШ № 50 до парламенту Шкільної Учнівської Республіки, присягаю і зобов'язуюсь усіма своїми діями підносити авторитет школи, відстоювати права учнів, додержуватися Конституції школи, виконувати свої обов'язки сумлінно, гідно та в інтересах учнів школи.

Стаття 37. Парламент школи працює на засіданнях, які проходять відкрито.

Стаття 38. Повноваження шкільного парламенту:

— прийняття рішень з найважливіших питань шкільного життя у межах своєї компетенції;

— внесення пропозицій до адміністрації школи, педагогічної ради з питань навчання та дозвілля;

— участь у складанні річного плану роботи школи;

— внесення пропозицій до районного, міського парламентів;

— координація роботи класів, доведення до класів завдань роботи парламенту;

— забезпечення усунення Президента школи з його поста в порядку особливої процедури (імпичменту);

— розгляд і прийняття рішення щодо схвалення програми діяльності Кабінету міністрів;

— надання згоди на призначення Президентом школи прем'єр-міністра;

— здійснення контролю за діяльністю Ради міністрів;

— призначення на посаду та усунення з посади голови ВК-банку за поданням Президента школи;

— призначення та припинення повноваження членів виборчої комісії;

— призначення чергових та позачергових виборів до органів самоврядування.

Парламент встановлює:

— порядок використання шкільної символіки;

— рекомендує адміністрації до нагороди учнів.

Стаття 39. Парламент може вносити зміни до Конституції в межах порядку, передбаченого Конституцією школи.

Стаття 40. Член парламенту може звернутись із запитанням до педагогічної ради. Педагогічна рада зобов'язана повідомити про результати вирішення питання.

Стаття 41. Парламент школи обирає із свого складу спікера та відкликає його.

Спікер організовує засідання парламенту та проводить їх підготовку.

Стаття 42. Парламент школи затверджує перелік комісій та обирає голів комісій.

Стаття 43. Президент може достроково припинити повноваження Парламенту у разі не обрання на засіданні кожного місяця (чверті).

Розділ V. Президент

Стаття 44. Президент школи є головою учнівського колективу і виступає від його імені.

Стаття 45. Президент школи обирається учнями школи на основі загального рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування терміном на один рік.

Стаття 46. Президентом школи може бути обраний учень школи, який досяг віку 14 років, є активним учасником шкільних справ, має добрі оцінки з шкільних предметів.

Стаття 47. Одна й та сама особа не може бути Президентом школи більше ніж два строки підряд.

Стаття 48. Чергові вибори Президента школи проводяться у перший тиждень жовтня.

У разі дострокового припинення повноважень Президента школи вибори нового проводяться протягом 30 днів з дня припинення повноважень.

Порядок проведення виборів Президента школи встановлюється Законом «Про вибори».

Стаття 49. Новообраний Президент школи вступає на пост не раніше ніж через 7 днів після офіційного оголошення результатів виборів, з моменту складення присяги на засіданні Парламенту школи.

Приведення Президента школи до присяги здійснює Голова Ради справедливих.

Стаття 50. Президент школи складає присягу: «Я, (ім'я та прізвище), обраний учнями ЗОСШ № 50 Президентом школи, заступаючи на цей великий пост, урочисто присягаю і зобов'язуюсь всіма справами сприяти розвитку учнівського самоврядування, відстоювати права учнів, додержуватися Конституції Шкільної Учнівської Республіки.

Сприяти зміцненню доброзичливих, дружніх стосунків між вчителями та учнями школи.

Виконувати свої обов'язки в інтересах шкільного колективу, підносити авторитет рідної школи».

Президент школи, обраний на позачергових виборах, складає присягу у дводенний строк після офіційного оголошення результатів виборів.

Стаття 51. Президент школи:

— вносить на розгляд парламенту питання, що турбують учнів школи;

— має право брати участь у роботі педагогічних рад;

— має право ініціювати зміни, що покращать навчання та дозвілля учнів;

— має право голосу при вирішенні питання подальшого перебування учнів у школі;

— скликає чергові засідання шкільного парламенту;

— бере участь у роботі комісії (Координаційної ради);

— не має права передавати свої повноваження іншим особам;

— координує діяльність парламентських комісій;

— має право «вето» щодо рішень парламенту;

— приймає рішення з питань учнівського самоврядування незалежні від рішень адміністрації школи;

— представляє шкільне самоврядування у районі та місті;

— призначає референдум щодо змін Конституції;

— призначає позачергові вибори до шкільного Парламенту у строки, встановлені цією Конституцією;

— припиняє повноваження шкільного Парламенту, якщо протягом 10 днів засідання не можуть розпочатися;

— підписує закони, прийняті Парламентом школи;

— формує кабінет міністрів.

Стаття 52. Президент може бути усунений у разі:

— відставки;

— неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я;

— усунення з поста в порядку імпичменту;

— закінчення школи.

Стаття 53. Питання про усунення Президента школи з поста ініціюється більшістю (50% + 1) Парламенту.

Рішення про усунення Президента школи з поста в порядку імпичменту приймається Парламентом школи не менш як $\frac{3}{4}$ від складу парламенту.

Стаття 54. У разі дострокового припинення повноважень Президента школи відповідно до статей 52, 53 цієї Конституції виконання обов'язків Президента школи перекладається на прем'єр-міністра школи.

Розділ VI. Кабінет міністрів

Стаття 55. Кабінет міністрів школи є вищим виконавчим органом. Кабінет міністрів школи відповідає перед Президентом школи та підконтрольно-підзвітний Парламенту школи.

Стаття 56. До складу Кабінету міністрів входять:

— прем'єр-міністр школи;

— віце-прем'єр-міністр школи;

— міністри.

Стаття 57. Прем'єр-міністр школи призначається Президентом школи за згодою більш ніж половини від складу Парламенту.

Персональний склад Кабінету міністрів призначається Президентом школи за поданням прем'єр-міністра школи.

Стаття 58. Прем'єр-міністр школи керує роботою Кабінету міністрів школи, спрямовує її на виконання Програми діяльності Кабінету міністрів школи, схваленої Парламентом школи.

Стаття 59. Кабінет міністрів школи:

— вживає заходи щодо забезпечення прав і свобод учнів;

— розробляє і здійснює програми за напрямками центрів;

— організовує позакласну роботу учнів;

— контролює порядок під час чергування класів по школі;

— контролює відвідування уроків учнями школи;

— спрямовує і координує роботу міністрів, клубів, об'єднань та організацій.

Стаття 60. Кабінет міністрів школи у межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання.

Стаття 61. Кабінет міністрів школи складає повноваження перед новообраним Президентом школи.

Стаття 62. Прем'єр-міністр та міністри мають право заявити Президенту школи про свою відставку.

Стаття 63. Відставка прем'єр-міністра школи має наслідком відставку всього складу Кабінету міністрів за рішенням Президента школи чи у зв'язку з прийняттям Парламентом школи резолюції недовіри.

Стаття 64. Прем'єр-міністр зобов'язаний подати Президенту школи заяву про відставку Кабінету міністрів за рішенням Президента школи чи у зв'язку з прийняттям Парламентом школи резолюції недовіри.

Стаття 65. Виконавчу владу у класах здійснюють класні ради.

Стаття 66. Рада справедливих є єдиним органом конституційної юрисдикції в школі.

Стаття 67. Рада справедливих складається з 5 членів: 3 учнів та 2 учителів.

Стаття 68. Членом Ради справедливих можуть бути учні 8—11-х класів, які вчаться в школі не менше одного року, та вчителі, які мають авторитет серед колег і учнів і працюють у школі не менше одного року.

Стаття 69. Члени ради обираються на 2 роки без права бути переобраними на повторний строк.

Стаття 70. Голова Ради справедливих обирається на спеціальному пленарному засіданні Ради із складу членів Ради шляхом відкритого голосування строком на 1 рік.

Стаття 71. Повноваження Ради справедливих:

— вирішує питання про відповідність Конституції школи, законів та інших правових актів Парламенту та актів Президенту школи;

— розглядає спірні питання між учнями та вчителями;

— офіційно оголошує Конституцію школи;

— захищає права учнів;

— вирішує питання про порушення Конституції.

Рада справедливих ухвалює рішення, які є обов'язковими і не можуть бути оскаржені.

Стаття 72. Порядок організації і діяльності Ради справедливих, процедура розгляду справ визначаються законом.

Розділ VIII. Класне самоврядування

Стаття 73. Класне самоврядування є правом кожного класу школи.

Стаття 74. Форма та структура самоврядування класу виробляється кожним класом самостійно.

Стаття 75. Органи класного самоврядування забезпечують:

— виконання Конституції школи, актів Президента школи, Кабінету міністрів;

— законність і правопорядок додержання прав і свобод учнів;

— виконання програм міністрів;

— звіт класу про свою роботу;

— взаємодію з іншими класними органами самоврядування.

Стаття 76. Права класного самоврядування захищаються Радою справедливих.

Стаття 77. Органи класного самоврядування підконтрольні Кабінету міністрів.

Розділ IX. Внесення змін до Конституції школи

Стаття 78. Законопроект про внесення змін до Конституції школи може бути поданий до Парламенту Президентом школи або не менш як третиною учнівських депутатів школи від складу Парламенту.

Стаття 79. Законопроект про внесення змін до Конституції затверджується загальношкільним референдумом, який призначається Президентом школи.

Повторне подання законопроекту про внесення змін до Конституції з одного й того самого питання можливе лише до Парламенту наступного скликання.

Стаття 80. Законопроект про внесення змін до Конституції школи, який розглядався Парламентом школи і закон не був прийнятим, може бути поданий до Парламенту школи не раніше ніж через 3 місяця з дня прийняття рішення щодо цього законопроекту.

Парламент школи протягом строку своїх повноважень не може двічі змінювати одні й ті самі положення Конституції школи.

Розділ X. Прикінцеві положення

Стаття 81. Конституція школи набуває чинності з дня її прийняття.

Стаття 82. День прийняття Конституції школи є шкільним святом.

ЗАКОН «ПРО РАДУ СПРАВЕДЛИВИХ»

1. Рада справедливих діє на підставі Конституції Шкільної Учнівської Республіки.

2. Мета діяльності — забезпечення демократизації навчально-виховного процесу в школі, захист прав учнів, формування особистості, яка усвідомлює свої права та обов'язки.

3. Робота комісії здійснюється згідно з планом.

4. Чергові засідання відбуваються 1 раз на місяць, позачергові — у разі виникнення ситуацій, що вимагають термінового розгляду.

5. Права Ради справедливих:

— заслуховує учнів, учителів, батьків з питань захисту прав учнів, порушення Конституції Шкільної Учнівської Республіки;

— розглядає спірні питання;

— розглядає загальні питання, що стосуються прав учнів;

— вирішує конституційність дії Парламенту, Кабінету міністрів, Президента та класного самоврядування;

— залучає фахівців для вирішення складних конфліктних ситуацій;

— співпрацює з організаціями, що захищають права дітей;

— інформує педагогічний, учнівський та батьківський колективи про прийняті Радою рішення;

— Рада справедливих не має права розголошувати інформацію, що стосується приватного життя учнів.

Додаток 3

ЗАКОН «ПРО ВИБОРИ ПРЕЗИДЕНТА ЗОСШ № 50 м. ОДЕСИ»

I. Загальні положення

1. Вибори Президента школи проводяться за принципом загального рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні.

2. Виборчий процес здійснюється на засадах вільного і рівноправного висунення кандидатів кожним класом школи або гуртком, об'єднанням.

3. Вибори Президента школи є загальними: право обирати мають учні 5—11-х класів школи.

4. Президентом школи може бути обраний учень, якому на день виборів виповнилось 14 років, є учнем цієї школи не менше одного року.

5. Кандидат у Президенти школи повинен за 15 днів подати до виборчої комісії заяву з не менш як 20 підписами на підтримку своєї кандидатури.

6. Вибори Президента школи є рівними: кожен виборець має 1 голос.

7. Голосування на виборах є таємним.

II. Організація та проведення виборів

1. Для проведення голосування Парламентом створюється виборча комісія за 30 днів до виборів.

2. Склад виборчої комісії — 9 осіб.

3. З числа членів виборчої комісії обирають голову виборчої комісії, заступника та секретаря.

4. Виборча комісія:

— складає списки виборців;

— встановлює форму виборчого бюлетеня;

— роз'яснює виборцям Закон «Про вибори»;

— проводить реєстрацію кандидатів у Президенти;

— проводить вибори;

— встановлює результати виборів і оголошує їх.

III. Передвиборна агітація

1. Учень, який зареєстрований кандидатом у Президенти, має право вести агітацію.

2. За 1 день до виборів агітація припиняється.
3. Кандидат за допомогою ініціативної групи:
 - випускає рекламний плакат;
 - готує передвиборну програму не більше 1 сторінки тексту;
 - здійснює різні форми агітації (зустрічі з виборцями, зустрічі з кандидатами за «круглим столом», організовує різні заходи та інше).
4. Кандидат у Президенти під час проведення агітаційної кампанії має право:
 - 1 раз на тиждень вільно відвідувати уроки;
 - у будь-який час відвідувати той клас, у якому кандидат планує провести агітаційну кампанію;
 - проводити агітаційну роботу на перервах та у позаурочний час.

IV. Вибори Президента

1. Вибори проводяться у школі на перервах і після уроків протягом усього дня роботи школи.
2. Кожен кандидат у Президенти має право на виборах мати свого одного спостерігача, який наглядає за виборами, але не втручається у роботу виборчої комісії.
3. У випадку порушень виборів спостерігач письмово звертається до Ради справедливих, яка повинна відразу винести своє рішення.
4. Голова виборчої комісії опечатує скриньку.

5. Виборці повинні:
 - поставити свій підпис у списку виборців;
 - одержати у члена виборчої комісії бюлетень;
 - віддати свій голос за одного кандидата, або бути проти всіх кандидатів;
 - бюлетень зі своїм голосом опустити до скриньки.
6. Після закінчення голосування виборча комісія підраховує голоси.
7. Результати виборів оформлюються протоколом і оголошуються.
8. Обраним вважається кандидат, за якого проголосувало більшість учнів, що взяли участь у голосуванні.
9. Якщо два і більше кандидатів набрали однакову кількість голосів, то проводяться повторні вибори через 3 дні.
10. У разі незгоди з результатами виборів, при наявності фактів порушення виборів, кожен учень чи кандидат може подати скаргу до Ради справедливих.
11. Вибори вважаються такими, що відбулися, якщо в них брали участь 50% + 1 учнів школи.

В. В. ЯГОДНІКОВА,

заступник директора з виховної роботи загальноосвітньої спеціалізованої школи I—III ступенів з поглибленим вивченням іноземних мов № 50 м. Одеси.

Естетичне виховання

РОЗВИТОК ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИКИ

Незамінна роль музики в естетичному вихованні школярів. Багатогранно віддзеркалюючи життя, вона справляє великий вплив на духовний світ людини. В. О. Сухомлинський писав, що музика загострює емоційну чутливість, пробуджує уявлення, навіяні красою музичних образів. Без музичного виховання неможливий повноцінний розумовий розвиток учнів.

Як відомо, образне бачення світу властиве дітям дошкільного та молодшого шкільного віку. З часом більшість людей втрачають безпосередність, свіжість світосприймання, тому дуже важливо розвивати художньо-образне мислення підлітків.

На наш погляд, цікавіше для учнів, коли теми уроків різнопланові. Тому ми урізноманітнили рекомендовану програмою тему «Музичний образ», конкретизуючи її відповідно до головних педагогічних ідей уроків.

Пропонуємо орієнтовні методичні розробки уроків музики у 7-му класі, головна мета яких — розвиток художньо-образного мислення учнів.

Урок за темою «Оживає природа в музичних образах»

Нагадуємо учням, що поетичні твори талановитих українських поетів — Т. Шевченка,

Л. Українки та інших — приваблювали композиторів, надихали їх на створення музики. Пропонуємо послухати вірш Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати».

— Які настрої передає цей вірш? Які музичні образи ви собі уявляєте?.. Спробуйте спрогнозувати, якою має бути, на вашу думку, музика на цей вірш.

Після бесіди з учнями пропонуємо їм послухати хорівий твір Я. Степового «Садок вишневий коло хати» та висловити свої враження. Доповнюємо, що в історію української культури Я. Степовий увійшов як композитор-мініатюрист. У його творчості переважають малі форми: пісні, романси, хори, невеликі інструментальні п'єси та ансамблі.

Пісня «Садок вишневий коло хати» написана для триголосного жіночого або дитячого хору (без інструментального супроводу). Вона відзначається лаконічністю вираження почуттів і філігранністю фактурної обробки, що взагалі характерно для творчості цього композитора. Автор вдається до куплетно-варіаційної форми: другий куплет не повторює першого — в мелодії з'являються нові інтонації, хорова фактура ускладнюється. Завершується твір невеликою кодою. Загалом пісня має світлий, ліричний характер.

Можливо, що хтось з учнів інакше почув (у думці) згаданий вірш Т. Шевченка: в іншому темпі, ладі тощо. Тому варто зазначити, що слухацький варіант «музичного бачення» літературного твору може відрізнятись від авторського — адже художній твір, який ми сприймаємо, пропускається через призму наших поглядів, уявлень, емоцій. Під час сприймання мистецтва у кожного виникають свої власні асоціації, і ця «асоціативна гра» може призвести до несподіваного та оригінального результату.

— А чи можемо і ми з вами за допомогою своїх голосів передати образи природи? Яку пісню відповідної тематики ми нещодавно розучили?

Школярі згадують пісню «Волошкове поле» (муз. Л. Попернацького, сл. В. Сингаївського). Нагадуємо, що виконувати її треба відповідно до характеру — наспівно, лірично, задушевно.

— Як ви гадаєте, що важливіше у пісні: слова чи музика?

Доходимо висновку, що у гарній пісні важливий і поетичний текст, і музичний. Здебільшого пісня створюється так: спочатку поет складає вірш, на основі якого композитор створює музику.

— А чим музичний образ відрізняється від поетичного?

Допомагаємо учням зрозуміти, що художні образи є в усіх видах мистецтва. Але специфіка музики полягає в тому, що вона не здатна передати «речовинне» (та в цьому й немає потреби), бо в ній відсутні суто конкретні образи. Більш чи менш визначений характер у музиці мають не самі пейзажні зарисовки, а почуття, які викликає у людини природа — це, переважно, естетичне ставлення до природи, захоплення її красою.

— Зверніть увагу на цікаву метафору, яку використав поет: «Поле в нашому краї — наче море безкрає». Дійсно, є щось спільне між полем і морем. А як музика пісні передає цю схожість поля з морем?.. Так, це і вальсоподібний характер, і звуковисотний малюнок мелодії.

Отже, рідна природа приваблювала поетів, художників, композиторів різних часів. І ми, сучасні люди, незважаючи на дуже насичений ритм нашого життя, повинні знаходити час, щоб милуватися природою, читати вірші про неї, розпізнавати її настрої. І в цьому нам допоможе музика. Спробуйте (за бажанням) скласти пісню або вірш про природу. До речі, згадайте у вільний час пісні про море.

Урок за темою «Загальні риси та відмінності музичних образів пісень і романсів»

Учні згадують пісні про море та наспівують їх (це може слугувати розспівуванням). Потім порівнюємо художні образи цих пісень, згадуємо різні картини моря та відображення його в образотворчому мистецтві й музиці (доповнюємо відповідними малюнками).

Пропонуємо учням розучити пісню «Ти чуєш, море?» (муз. С. Зацепіна, сл. М. Пляцковського). З'ясуємо, що у пісні змальоване різне море: і спокійне, і бурхливе, штормове, але нам воно подобається, яким би воно не було. Музичний образ відповідає поетичному, залежно від його характеру змінюються й засоби музичної виразності (Розучування пісні).

— На минулому уроці ми слухали хоровий твір Я. Степового на вірш Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати» й говорили про те, що кожна людина може створювати свої музичні образи, які віддзеркалюють власне сприймання поезії. Пропоную вам ще одне «музичне бачення» цього віршу — однойменний романс М. Лисенка.

Кілька слів з історії українського романсу

Пісня-романс як камерний вокальний жанр була доступним і улюбленим у музичному побуті українських міст. Розвиток цього жанру пов'язаний з українською поезією. У піснях-романсах початку ХІХ століття звучав сумний роздум над долею людини, фоном для відбиття людських переживань часто був ліричний або романтичний пейзаж. Іноді лірика зітхання перетворювалася на пристрасне поривання до щастя й волі. Чимало пісень-романсів було складено на слова Т. Шевченка.

— А чи не пам'ятаєте ви, в яких українських піснях цього жанру відтворив характерний елегійний стиль один з найвидатніших російських композиторів?.. Так, це пісні «Гуде вітер вельми в полі» та «Не щечечи, соловейку», написані М. І. Глінкою на слова поета В. Забіли. Також слід згадати популярний романс «Дивлюсь я на небо», фортепіанний супровід до якого створив В. Заремба.

Цікаво зазначити, що у першій половині ХІХ століття намічаються ніби дві лінії в розвитку жанру пісні-романсу — напівфольклорна та більш індивідуалізована, авторська, в якій вже відчутний перехід від пісні-романсу до власне романсу. Щоправда, й далі ці близькі різновиди камерної вокальної лірики розвиватимуться в українській музиці паралельно. Пісня-романс, або романсова пісня, завжди виникатиме, з одного боку, в процесі колективної творчості чи в усній народній традиції, а з іншого — у професійній творчості українських композиторів другої половини ХІХ століття.

З великою теплотою передає картину сільського побуту в романсі «Садок вишневий коло хати» М. Лисенко — основоположник української класичної музики.

Прошу вас прослухати пісню Я. Степового і романс М. Лисенка та порівняти музичні образи цих творів.

Прослухавши музику, проводимо її художній аналіз, у процесі якого з'ясуємо, що пісня Я. Степового спокійніша, ліричніша, переважно в мінорному ладі, а романс М. Лисенка — більш

яскравий, переважно в мажорному ладі, різноманітніше ритмічний малюнок мелодії. Але у цих творах є не тільки відмінні риси, а й схожі: це більш спокійна, повільна музика на словах «Поклала мати коло хати маленьких діточок своїх, сама заснула коло них», а також радісне пошвавлення на словах «Тільки дівчата та соловейко не затих».

— Яка ще важлива відміна між цими двома творами?.. Пісня Я. Степового звучить без інструментального супроводу, в романсі ж М. Лисенка є фортепіанний супровід, який звучить і тоді, коли у вокальній партії паузи. До речі, фортепіанний супровід у романсах відіграє значну роль: він начебто доповнює вокальну партію, продовжуючи музичне висловлювання, а також дає музичний «висновок» — у цьому разі він заснований на початковій вокальній мелодії, що стверджує радісний настрій. За допомогою фортепіанного супроводу у деяких вокальних творах композитор створює звукообразувальні ефекти — в даному романсі це імітація співу соловейка.

Отже, сьогодні ми ще раз переконалися, що можна по-різному почути вірш і втілити його в різних музичних творах. У чому ж головна причина цього цікавого явища?.. Це, очевидно, багатозначність творів мистецтва, зокрема поезії: адже кожний вірш можна прочитати по-різному (темп, інтонація, динаміка, забарвлення голосу). Музика ж має змогу по-різному передати художні образи літературного твору, висвітливши ті чи інші його грані.

— А який з прослуханих музичних творів вам більше подобається: пісня Я. Степового чи романс М. Лисенка?.. Іноді навіть важко сказати, який з двох музичних творів на той самий літературний текст нам більше подобається. Сьогодні — один музичний твір, а завтра, можливо, — інший. Адже людські почуття не запрограмовані.

Продовжуємо розучувати пісню «Ти чуєш, море?» Допомагаємо учням порівняти класичний романс і сучасну пісню. Схожі риси в тому, що в цих жанрах може бути передано аналогічні думки й почуття. Але класичний романс різноплановіше, і необов'язково, щоб він мав куплетну форму, як пісня, в ньому також більш значну роль відіграє фортепіанний супровід.

— Прошу вас, згадайте до наступного уроку пісні, в яких музичні образи поєднувалися б з образами природи. Хто бажає, може створити таку пісню.

Урок за темою «Музичні образи опери»

— Сьогодні ми згадаємо деякі сторінки історії української музики, поговоримо про музичний театр, послухаємо фрагменти відомої та цікавої опери.

Українське музично-театральне мистецтво своїми джерелами пов'язане зі старовинними східнослов'янськими землеробськими та сімей-

но-побутовими святами, іграми, хороводами, в яких вже з давніх часів велику роль відігравали елементи театралізації. Колядні ігри з рядженими, проводи зими, весняні хороводи, свято збору врожаю, осінньо-зимові хороводи та весільні дійства — все це стало багатим джерелом для розвитку музично-театрального мистецтва українського народу вже у XV—XVI столітті. Початок XIX століття ознаменувався появою в ряді міст України відкритих платних театрів, де працювали артисти-професіонали. Такі театри один за одним з'являються в Києві, Одесі (1809), Полтаві, Харкові, Ніжині та інших містах. У цих театрах ставили спектаклі різноманітних жанрів — трагедії, комедії, мелодрами, балети й опери. Нерідко у драматичних та оперних спектаклях грали ті ж самі актори, оскільки опери-водевілі чи п'єси з народного життя, що ставили у театрах, були насичені піснями й танцями.

Особливе місце в історії українського музично-драматичного театру належить п'єсі «Наталка Полтавка» видатного українського письменника І. Котляревського. З'явившись уперше в 1819 році на сцені Полтавського театру, вона незабаром з величезним успіхом була поставлена в Києві та Харкові, а потім — навіть на сценах московських і петербурзьких театрів. Її популярність зростала.

— Як ви гадаєте, у чому причина такого успіху цієї п'єси?.. Так, це її прогресивне спрямування, реалістичний показ народного життя, душевна краса й благородство героїв — простих людей з народу.

Учні з допомогою вчителя згадують зміст п'єси: Наталка, дочка бідної вдови Терпелихи, кохає парубка Петра, але бідність стала на шляху до їх одруження, і Петро вже кілька років тому пішов на заробітки. Під час його відсутності до Наталки залицяється сільський возний Тетерваківський. Він немолодий, але вважає, що його багатство й висока посада мусять скорити Наталку. Та дівчина відхиляє залицяння. Возному допомагає сільський виборний Макогоненко, хитрий багатий селянин. Терпелиха, яка настраждалася у злиднях, умовляє Наталку скоритися долі та одружитися з багатим возним. Наталка вдає, що піддалася на умовляння матері, але просить не поспішати з весіллям. У цей час повертається Петро. Дізнавшись, що Наталка заручена з возним, Петро горює, але хоче віддати своїй коханій зароблені гроші, щоб Тетерваківський не міг після одруження докоряти їй бідність. Та Наталка рішуче відмовляється стати дружиною возного, і він змушений зректися своїх намірів. Петро й Наталка щасливі.

І. Котляревський назвав свою «Наталку Полтавку» оперою, підкресливши цим важливе значення в ній музики. Добираючи пісні з народної творчості, а почати й сам, можливо, створюючи їх, він прагнув до узагальнення в них найтиповіших рис дійових осіб, а іноді

й драматичних ситуацій. Але мелодії та супровід пісень, підібраних І. Котляревським, були надто простими. Існують численні музичні редакції «Наталки Полтавки», в яких дописано фортепіанний або оркестровий супровід, вступи і антракти, танці й хори. Проте тільки з музикою М. Лисенка «Наталка Полтавка» стала улюбленим твором не лише в Україні, а й далеко за її межами.

— Отже, головний герой опери — Наталка. Як би ви її охарактеризували?

— Вона молода, вродлива, працьовита, розумна, віддана у коханні.

— А як, на вашу думку, буде змальована Наталка в опері? Спробуйте спрогнозувати музичну характеристику Наталки. Вона буде однаковою?

Допомагаємо учням зрозуміти, що музична характеристика Наталки буде різною залежно від сюжету.

— Прослухайте три пісні Наталки і скажіть, як змінюється її музична характеристика, які почуття передано в музиці.

Прослухавши першу пісню Наталки «Віють вітри», пісню «Чого ж вода каламутна» та її заключну пісню «Ой я дівчина Полтавка», з'ясуємо, що в задумливій романсовій пісні «Віють вітри» передано сум Наталки за Петром, у другій — скорбота й горе дівчини, змушеної одружитися з нелюбом, а третя — весела, радісна.

— Чи можна вважати музичну характеристику Наталки її музичним образом?

— Так, адже засобами музичної виразності переконливо передано образ Наталки.

— Чи можна сказати, що образ Наталки — це образ української жінки?

— Так, оскільки риси її характеру, поведінка типові для українських жінок.

— А зараз послухайте ще одну пісню і скажіть, кого з героїв цієї опери вона характеризує.

Слухаємо пісню возного. Учні висловлюють свої думки.

— Поряд з численними ліричними піснями важлива роль у п'єсі належить сатиричним пісням, зокрема, використаній Котляревським для характеристики возного сатиричної пісні талановитого українського філософа-просвітителя Г. Сковороди «Всякому городу нрав і права». Говорить возний малозрозумілою мовою, використовуючи смішні «жаргонні» слова. Очевидно, Котляревський знав цю пісню від бандуристів, які перейняли її від самого Сковороди і зберегли в усній традиції.

Із старовинного вертепу до опери «Наталка Полтавка» потрапила пісня «Ой під вишнею, під черешнею», яка в устах виборного звучить насмішкою над підстаркуватим возним, що залищається до молоді дівчини (слухаємо).

Отже, в опері яскраво втілено музичні образи її героїв. Образ Наталки багатоплановий і передає її думки й почуття в різних життєвих

ситуаціях. Інші образи однопланово, але дуже влучно передають головне в тому чи іншому персонажі.

Якщо на уроці залишився час, можна ще раз послухати деякі пісні (за бажанням учнів), наспівуючи їх.

— Але в опері є ще один герой... Так, це Петро. Яку ж пісню він співає, повернувшись у село? Про це ми поговоримо на наступному уроці. Раджу вам ще раз прочитати п'єсу Котляревського «Наталка Полтавка».

Урок за темою «Музика, природа і кохання»

— Яку ж пісню співає Петро, коли повертається у село?.. Так, це пісня, в якій передано почуття кохання, а також тривоги — адже він не упевнений, чи чекає його Наталка.

Прослухавши пісню Петра «Сонце низенько», помічаємо, що вона має наспівну мелодію, сумна, звучить у мінорному ладі.

— Чи можна віднести цю пісню до ліричних пісень-романсів?..

— А яку ще деталь ви помітили у пісні Петра?.. Арпеджовані акорди акомпанементу імітують звучання бандури.

Проводимо невеличку музичну вікторину за темою «Мелодії з опери «Наталка Полтавка», в якій звучить прослухана на двох уроках музика.

— Чи є схожі музичні образи в опері «Наталка Полтавка»?

— Чимось схожі образи Наталки й Петра, — адже в них втілено аналогічні почуття.

— А які образи опери контрастні згаданім? Так, це образи возного й виборного.

— Почуття кохання часто передано у наспівній, ліричній мелодії. Будь ласка, згадайте таку пісню... Гарний приклад — українська народна пісня «Цвіте терен». Пропонуємо дівчатам заспівати її. У бесіді з'ясуємо, що дівчина — героїня пісні — постійно думає про свого коханого. Вона не знає, чому він не приходить до неї, але серцем відчуває, що парубок її розлюбив і поїхав «іншої шукати». У цій пісні передано і сумнів у відданості коханого, і образа, та поряд з тим вірність у коханні — адже дівчина не пішла «іншого шукати». Звернемо увагу також на лагідні вирази («вечороньки», «кріслечко», «віконце»; навіть парубка, якого дівчина підозрює у зраді, вона називає «мій миленький»).

Звертаємо увагу на те, що поетичний текст пісні починається з опису терену. Звернення до явищ природи — типовий художній прийом, характерний для українських народних пісень. Аналогія з природою (в даному випадку з квітучим тереном, з якого опадає листя) допомагає більш яскраво відчути й виконати пісню. Виток цього художнього прийому кореняться у сивій давнині, у старовинних дохристиянських релігійних віруваннях, коли люди ставилися до явищ природи, як до живих істот. Вони дуже любили природу, і своє ставлення до неї виявляли в обрядах, віршах, піснях.

— Чи усі пісні про кохання мають сумний характер?.. Звичайно ж, ні. Тож згадайте пісню про кохання контрастного характеру, і щоб природа в ній мала неабияке значення... Так, це пісня В. Івасюка «Червона рута». А в ній, навпаки, парубок освідчується дівчині у коханні, запевняючи її, що їй не треба шукати червону руту (яку в народі вважали «приворотним зіллям»). Пісня ця весела, енергійна.

— Зараз цю пісню виконують наші хлопці. А коли співатимете, думайте про ту, кому б ви присвятили цю пісню...

— Ми повторили дві пісні, в яких кохання пов'язане з природою, і в кожній з них втілено певний музичний образ: «сумне кохання» й «радісне кохання». А чи не може бути, щоб у пісні про кохання були різні образи?.. (Учні висловлюють свої думки, наводять приклади).

Пропонуємо охарактеризувати художні образи пісні «Троянди на пероні» (муз. А. Горчинського, сл. О. Богачук).

— Заспів цієї пісні можна вважати образом розлуки, а приспів — образом кохання, який подано через природу (червоні троянди як символ кохання). Ці образи і схожі, і контрастні. Схожість у тому, що обидва образи нас хвилюють, а контраст в тому, що перший передає сумний настрій, а другий — закличний.

— Отже, сьогодні ми усвідомили, що почуття кохання може бути по-різному відзеркалене

в музиці. Звернення до природи сприяє яскравому, саме художньо-образному втіленню людських думок і почуттів — тим більше, що деякі явища природи мають символічне значення. Спробуйте вдома скласти вірш або пісню з використанням символічних образів.

Таким чином, розвиткові художньо-образного мислення підлітків на уроках музики сприяють такі педагогічні умови, як проблемні ситуації, творчі домашні завдання, цілеспрямований взаємозв'язок хорового співу й слухання музики, осмислене ставлення учнів до творів мистецтва.

Література

1. Маймин Е. А. Искусство мыслит образами. — М.: Просвещение, 1977. — 176 с.
2. Ростовський О. Я. Взаємозв'язок різних видів мистецтва на уроках музики. Методичні рекомендації. — К.: Освіта, 1991. — 48 с.
3. Шреер-Ткаченко О. Я. Історія української музики. — Ч. 1. — К.: Музична Україна, 1980. — 198 с.

Е. ПЕЧЕРСЬКА,

кандидат педагогічних наук, доцент
Південноукраїнського педагогічного
університету ім. К. Д. Ушинського,

С. ОХОТЮК,

зав. кафедрою естетики гімназії № 5
м. Одеси, старший учитель, спеціаліст
вищої категорії.

Панорама освітянського життя Одещини

ПРО ПІДГОТОВКУ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Підготовка іноземних студентів в Одеському регіоні має свою історію та традиції. Наприкінці XIX століття Новоросійському університету (нині — Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова) — одному із трьох університетів Росії — було дозволено брати на навчання іноземних громадян. Як правило, це були представники слов'янських народів Балканського півострова.

Після другої світової війни процес підготовки іноземних громадян для зарубіжних країн набув інтенсивного та планового характеру. Одними з перших таку підготовку розпочали Одеський державний медичний університет (1946 р.), Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова (1947 р.), Одеська державна академія будівництва та архітектури (1950 р.).

Фахівці з вищою освітою, науковці готувалися для країн соціалістичного табору та країн

Азії, Африки, Південної Америки, що почали розвиватися.

Серед випускників вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації Одещини багато тих, хто займає керівні посади в міністерствах, відомствах своїх країн. Це Президент Монголії, міністр іноземних справ Судану, заступник міністра легкої промисловості Китаю, заступник міністра сільського господарства та харчової промисловості Монголії.

Зміни політичного устрою, пов'язані з розпадом СРСР, порушили традиційні зв'язки, стали причиною значного зменшення кількості іноземних студентів.

Протягом останніх трьох років прослідковується тенденція щодо відновлення втрачених позицій на світовому ринку освітніх послуг і поступове збільшення кількості іноземних студентів, які навчаються у вузах області.

У 2002/2003 навчальному році в 16 вищих навчальних закладах III—IV рівнів акредитації Одеської області навчається 3113 іноземних студентів з 61 країни світу, що складає 15% від загальної кількості іноземних студентів, які навчаються у вузах України.

Найбільша кількість студентів навчається в Одеському державному медичному університеті (1030 чоловік), Одеському національному політехнічному університеті (473 чоловік), Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова (360 чоловік); найменша — в Одеському державному аграрному університеті (12 чоловік).

Найчисельніший за національним складом контингент студентів з Китаю (627 чоловік, 21%), Сирії (591 чоловік, 19%), Індії (329 чоловік, 11%).

Вартість навчання складає від 250—1200 у. о. в Одеській національній академії харчових технологій до 1800—3000 у. о. в Одеському державному медичному університеті і залежить від конкретних витрат на підготовку фахівців різних рівнів і галузей.

Однією з форм підготовки іноземних студентів є відкриття вузами своїх філіалів за кордоном. Такі філії мають Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова (Італія), Одеська національна юридична академія (Республіка Болгарія, Придністров'я).

Правовою базою підготовки іноземних студентів є Закони України «Про вищу освіту», «Про правовий статус іноземців», тимчасове Положення про навчання іноземних громадян в Україні, Положення про облік договорів (контрактів) про навчання іноземців в Україні та інші.

Усі вищі навчальні заклади III—IV рівнів акредитації мають ліцензії на підготовку іноземних студентів.

Існуюча нормативна база має недоліки: відсутня державна програма по підготовці спеціалістів для зарубіжних країн, відсутні нормативні документи щодо визначення вартості навчання студентів ближнього зарубіжжя.

Для залучення іноземців на навчання вищі навчальні заклади проводять широку рекламну кампанію: видають буклети, як правило англійською, французькою і російською мовами (Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Одеський державний медичний університет, Одеська національна академія зв'язку ім. О. С. Попова, Одеський національний політехнічний університет та інші), розповсюджують рекламні проспекти, розміщують рекламу у міжнародних довідниках (Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського, Одеська національна морська академія), у зарубіжній пресі (Одеська державна академія холоду). Вузами відкриті сторінки в Інтернеті. В Одеській державній академії холоду використовується канал «Випускники академії», який забезпечує біля 30% іноземних студентів, які приймаються на навчання.

Формування контингенту іноземних студентів здійснюється:

— на підставі міжнародних угод (Республіка Молдова, Республіка Болгарія, Російська Федерація, Румунія), через виділення відповідних квот Міністерством освіти і науки України;

— через Інститут міжнародного співробітництва Київського національного торгово-економічного університету, якому делеговане право централізованого набору іноземних студентів;

— через фізичних і юридичних осіб, з якими укладаються договори на постачання студентів (Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Одеський державний медичний університет, Одеська державна академія будівництва та архітектури, Одеський національний політехнічний університет).

Особиста відповідальність за набір і навчання іноземних студентів покладена на ректора вищого навчального закладу. Координація діяльності вузів у даній сфері та контроль за дотриманням чинного законодавства покладені на Міністерство освіти і науки України.

Структура організації адміністративної роботи з іноземними студентами, як правило, складається з проректора з міжнародних зв'язків, деканату по роботі з іноземними студентами, міжнародного відділу, кафедри українознавства, кураторів.

Іноземний громадянин, який бажає навчатися у вищому навчальному закладі України, після отримання офіційного запрошення звертається до посольства (консульства) України з клопотанням щодо легалізації документів про освіту. Процес легалізації документів про освіту іноземних громадян має складний та неурегульований характер, замкнутий безпосередньо на Міністерство закордонних справ України.

Зустріч іноземців, які вперше прибувають на навчання, здійснюється представником вищого навчального закладу в місці перетинання кордону. Після перевірки усіх документів кандидата на навчання, оплати за навчання видається наказ про його зарахування.

Для підготовки іноземців до навчання у вищих навчальних закладах України в 13 вищих навчальних закладах регіону працюють підготовчі відділення.

Навчальний процес іноземних студентів за спеціальністю організовується на факультетах разом з українськими студентами. Контроль за відвідуванням занять та успішністю здійснюють деканати профільних факультетів і куратори груп.

Виховна робота серед іноземних студентів містить у собі навчально-професійну підготовку в процесі освоєння дисциплін на кафедрах, соціокультурну підготовку, яку студенти проходять на кафедрах соціології, іноземних мов, українознавства та інших суспільно-політичних кафедрах.

Основні форми позанавчальної роботи з іноземними студентами: організація екскурсій,

знайомство з Одесою, її історією, історією України, проведення лекцій, співбесід щодо майбутньої професії, регулярне відвідування гуртожитків (Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Одеський державний екологічний університет, Одеська національна юридична академія та інші).

В Одеському національному політехнічному університеті третій рік функціонує клуб «Крок». Щорічно організуються 4—5 засідань, теми яких пов'язані з культурними традиціями України та країн, з яких приїхали студенти. На засідання клубу запрошуються дитячі та юнацькі ансамблі. Студенти-іноземці вивчають українські і російські пісні, танці, знайомляться з українськими стравами. Щорічно в університеті проводиться вікторина «Знаєш ли ты Україну?». В цьому році у вікторині брали участь 85 студентів-іноземців.

З метою підвищення культурно-естетичного рівня студентів в Одеському державному медичному університеті створено літературний клуб. Разом з викладачами російської мови проводяться зустрічі з одеськими поетами, тематичні музичні та поетичні вечори. Щорічно студентки університету беруть участь в офіційному конкурсі краси. Так, у 2001 та 2002 роках дві студентки медичного університету, громадянка Індії та громадянка Судану, стали переможницями і одержали титул «Міс Дружба».

В Одеській державній консерваторії ім. А. В. Нежданової особлива увага приділяється якості професійної освіти іноземних студентів. За останні роки 15 іноземних студентів та аспірантів стали лауреатами міжнародних конкурсів. Це громадяни Китайської Народної Республіки, лауреати 3 міжнародних конкурсів Ван Е Вей та У Цунь, лауреати міжнародних конкурсів Ву Гурлінг, Сюй Хуей, Лу Гелін та інші. Іноземні студенти, які навчаються в консерваторії, беруть активну участь у музичному житті нашого міста, України. Так, аспірант У Язинін був запрошений для участі у фестивалі «Золота корона», У Цунь виступав у м. Києві на фестивалі В. Крайнева, Ван Е Вей неодноразово виступав з концертами в Одесі, Києві, Житомирі на фестивалі пам'яті Святослава Ріхтера. Традиційними стали концерти «Віртуози Китаю», які проводяться в Одеській філармонії при сприянні Посольства Китайської

Народної Республіки в Україні та китайського земляцтва.

Питаннями міжвузівського міжнародного співробітництва та роботи з іноземними студентами займається комісія ради ректорів вузів Одеського регіону, яку очолює ректор Одеської національної академії харчових технологій М. Д. Захаров. Щоквартально проводяться семінари проректорів з міжнародних зв'язків і деканів по роботі з іноземними студентами. На засідання комісії запрошуються представники департаменту зовнішньоекономічних зв'язків держадміністрації, представництва Міністерства закордонних справ України в Одеській області, Одеської митниці, відділу громадянства, паспортної та імміграційної служби України в Одеській області, служби прикордонного контролю.

У 2001/2002 навчальному році комісією були проведені семінари на теми: «Про стан міжнародного співробітництва вузів з питань підготовки кадрів для зарубіжних країн», «Про стан навчальної та виховної роботи з іноземними студентами», «Удосконалення системи прийому та підготовки іноземних студентів у вузах Одеського регіону» та інші.

З метою координації роботи вузів із зазначених питань у січні 2002 року в структурі відділу вищих навчальних закладів та міжнародних зв'язків управління освіти і науки був створений сектор по роботі з іноземними студентами. За час роботи сектору створено банк даних іноземних студентів, вивчені умови їх проживання, проведені наради проректорів з міжнародних питань, підготовлені матеріали для видання загального рекламного буклету вищих навчальних закладів Одеського регіону, здійснюється консультативна робота з іноземними студентами.

Таким чином, для вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації Одеського регіону підготовка фахівців для зарубіжних країн має політичне і економічне значення, є важливим напрямком діяльності вузів, який сприяє забезпеченню інтеграції національної освіти у міжнародний освітянський простір.

Ю. О. ЖУРАВЛЬОВА,

начальник відділу вищих навчальних закладів та міжнародних зв'язків Управління освіти і науки Одеської облдержадміністрації.

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ГРАМОТИ наприкінці 20-х — на початку 30-х років XX століття

Проблема навчання грамоти є однією з найдавніших в історії педагогіки, проте і наприкінці 20-х років XX століття вона не втратила своєї актуальності. Школи були у безпорадному стані, і часто вчителі самі створювали власну методику, самі укладали букварі. У методиці навчання грамоти утвердилися три методи: звуковий, метод цілих слів і комбінований.

У статті Є. Мухіної «До навчання грамоти» (1928 р.) аналізуються позитивні і негативні сторони цих методів [4].

Звуковий метод найстаріший, він не потребує особливих пояснень, тому автор зупиняється лише на його недоліках. Це, насамперед, штучність, незрозуміле для дитини сполучення поодиноких звуків у слово, труднощі в читанні всього слова навіть після вивчення азбуки, негативний вплив методу на правопис, процес навчання найчастіше нецікавий для учнів.

Незважаючи на зазначені недоліки, цей метод застосовується у школі і часто дає кращі результати, ніж метод цілих слів. Пояснюється це тим, що ним непогано володіють вчителі. Не виправдав себе й метод цілих слів. У практиці усталився комбінований метод (насправді удосконалений метод цілих слів), за яким добирають слова з однаковими складами. Цей метод автор вважає найбільш раціональним і на основі проведеного дослідження подає поради, як працювати за ним, як проводити заняття, особливо в перші дні навчання.

Матеріал статті особливо корисний для молодих учителів.

Книжка Д. Кучми «На допомогу вчителю» (1928 р.) визначає своїм завданням «дати найпотрібніші поради щодо проведення педагогічного процесу та полегшити роботу вчителя школи соцвиху при складанні робочого плану» (з передмови) [3].

У першому розділі «Школа соціального виховання» з'ясовуються мета, завдання цієї школи, зміст роботи, характеризуються система, особливості навчання за комплексною системою відповідно до програмних вимог («Порадник Соцвиху»), визначається в загальних рисах методичний бік праці педагога, його роль у школі.

Роботі з читання та письма присвячений другий розділ. Автор стверджує, що мова «не є головною й самоціллю», але вона має відігравати важливу роль у трудовій школі.

Одне з головних завдань вивчення рідної мови — навчити читати. «Читання з зовнішнього боку повинно бути правильним, а з внутріш-

нього — свідомим» [3: 14]. Правильне — це читання, яке пов'язане з літературною вимовою, свідоме — це розуміння «окремих слів, речень», змісту твору та його ідеї.

Є. Мухіна вважає, що матеріалом для читання можуть бути тексти різних стилів, типів і жанрів мовлення. У залежності від характеру матеріалу і віку учнів має змінюватися й методика роботи над текстом.

У молодших (1—2-х) групах спочатку проводиться бесіда про зміст художнього твору, бажано з ілюстраціями, далі текст читає виразно учитель, потім учні. Ідею твору записують у зошитах.

У старших групах діти спочатку читають «про себе», з'ясовуючи за допомогою педагога незрозумілі слова і звороти. Далі текст читають вчитель і учні.

Така робота має супроводжуватися «реконструкцією» образів і «тих настроїв, якими пройнято твір». Для цього вчитель має: 1) провести з учнями бесіду про зміст прочитаного, що сприятиме обміну думками, враженнями; 2) послухати розповіді дітей про аналогічні випадки з особистого життя, що може стати темою для складання колективного або індивідуального твору; 3) закріпити в пам'яті учнів образи і малюнки твору шляхом вивчення уривків (за вибором учнів); 4) конкретизувати прочитане за допомогою малюнків, ліплення, аплікацій, моделювання; 5) змінювати види читання (драматизувати, декламувати, інсценізувати) [3: 15].

Новий, незнайомий текст учні мають спочатку читати «про себе», інакше «читання буде механічним», без усвідомлення змісту. Водночас слід додержуватись таких вимог: 1) на читання відводити не цілу годину, а менше; 2) учні читають цілі уривки і підготовлений вдома матеріал; 3) один-два рази на місяць учні не читають, а лише слухають «гарне читання».

Для вироблення навичок читання «про себе» автор радить: а) визначати термін, що дається для цього виду читання; б) після читання один учень розповідає, решта уважно слухає і виправляє помилки; в) прочитаний матеріал може бути використаний для письмової вправи на тему «Про що ми дізналися із статті».

Науково-популярні тексти у старших групах першого концентру слід аналізувати після читання в такому порядку:

- 1) бесіда за змістом прочитаного;
- 2) складання плану або конспектування прочитаного;

3) виписування окремих місць за завданням учителя;

4) стислий «звіт» про прочитане в книжці.

У трудовій школі набувають особливого значення засоби висловлення учнями своїх думок і орфографічна грамотність. Види вправ, що проводяться у школі, — це списування, «диктура» і твір. У зв'язку з цим у книжці з'ясовуються погляди на письмо Лая, Меймана, Ушакова, Томсона.

Д. Кучма вважає, що перед списуванням вчителів слід проаналізувати текст з орфографічного боку, посиляючись на правила; діти мають «схоплювати» для написання не літери і частини слова, а ціле слово.

У книжці наводяться види «диктур» і методичні поради до їх проведення: перевірна або «контрольна диктура, пояснівна чи запобіжна, творча, самодиктура або письмо напам'ять» [3: 22, 23].

Важливого значення автор надає творам. Він радить писати їх з першої групи, починаючи з двох-трьох речень зв'язного змісту. Першими творами можуть бути усні оповідання дітей про те, що вони бачили. У першій-другій групі твори мають бути лише колективними. Після складання твору учитель записує його на дошці, учні — в зошитах. У старших групах учні пишуть самостійно.

Завершується посібник «Пояснівною запискою до взірцевих робочих планів для сільської школи Соцвиху першого концентру» і зразками робочих планів.

У 1928 році другим виданням вийшов посібник В. Доги «Навчання грамоти. Спроба методики» [2].

Праця складається з п'яти розділів і трьох додатків. У першому розділі «Традиційні методи навчання грамоти (теорія та практика)» автор висвітлює суть методів навчання грамоти. Для цього аналізує буквений метод, за яким навчали у школі до 60-х років XIX століття, оскільки прийоми його «оживають у практиці звукового методу», відзначає як позитивне, так і недоліки його, наводить схему навчання грамоти за ним.

Позитивне в буквеному методі В. Дога бачить у тому, що вчитель, сам того не помічаючи, привчає дитину схоплювати подібність у звукових сполученнях і пов'язувати елементи слухового сприймання із зоровим. А основний його недолік — «механічність», пасивність учнів, надзвичайно примітивний, спрощений погляд на природу читання й письма як психофізичний процес.

Автор докладно зупиняється на основах звукового методу К. Д. Ушинського, методистів — Єльницького, Шапошникова, Вахтерова, Флорова, Бунакова і робить висновок, що цей метод «весь до кінця збудовано на ненаукових уявленнях про природу мови». Навчання за звуковим методом досягло своєї мети не тими способами, що становили її зміст (прості, чисті звуки в живій мові), а побічними шляхами, яких не пе-

редбачали й упорядники методик: дитина привчалася чути в усній мові подібні звукові моменти і пов'язувати їх з письмовими позначеннями. Цей шлях В. Дога визнає єдино правильним для будь-якої форми навчання [2: 25].

У третьому розділі «Основи методики навчання грамоти в світлі науки про поведження» автор розглядає звуковий метод у психолого-педагогічному висвітленні, докладно пояснює складний механізм читання, що за своєю будовою є умовний рефлекс, а методично правильним і доцільним методом навчання грамоти визнає той, який «суттю своєю є методом утворення мовного рефлексу». Тому на матеріалі цілих слів, а не їх частин, для читання мають добиратися «тільки закінчені акти мови» (речення, слово в ролі речення). Методика навчання має поєднувати і аналіз, і синтез. В активному навчанні грамоти потрібний не буквар, а книжка для читання; у розподілі матеріалу зважати на «порядок життєвих тем, принципу ланцюгового звуко-буквеного букварного ряду» [2: 38]. Весь процес навчання грамоти має відповідати такій настанові: наближувати читання дитини до зразка читання дорослої людини.

Учений підкреслює, що практика «звуківки» відходить помалу в минуле, як і «вульгарний» метод цілих слів, а нові способи навчання дедалі більше набувають технічної досконалості.

Н. Солодкий у статті «З практики викладання української мови в трудовій школі» (1927 р.) порушує питання щодо методики навчання мови у старших групах і зауважує, що від учителів слід домогатися найсерйознішої уваги до українського синтаксису, до вивчення пунктуації [7]. Він подає низку методичних порад. Зокрема, підкреслює, що вчитель, готуючись до занять, має насамперед докладно проаналізувати програму, добре знати своїх учнів, прогалити в їхніх знаннях, щоб дібрати відповідні методи і прийоми навчання. Важливе місце в роботі має займати складання календарного і поурочного планів, добір підручників і книжок для читання, обладнання класної кімнати.

На уроках читання слід урізноманітнювати види роботи, звертати увагу на помилки у вимові. Тексти з читання мають слугувати джерелом для граматичних вправ, для письма.

Вивчати матеріал з граматики, правопису належить так, щоб діти самі чітко формулювали правило, а вивчене систематично повторювати для доброго усвідомлення. Сприятимуть цьому таблиці, що дають змогу поєднувати слухові, зорові й «моторові» уявлення. Корисно деякий матеріал порівнювати з російською мовою, застосовувати прийом аналогії.

Автор рекомендує такі види вправ: списування, переказ, опис, диктура, компоновання, інсценізація, переклади з російської мови на українську і навпаки. Певне місце мають посісти вправи з ділового мовлення, доповіді, реферати, дописи в газету, листування, оголошення, заяви, розписки, протоколи зборів, посвідчення,

анкети, реєстри. Важливим у письмових роботах є виправлення помилок. Це можуть робити і учні, і вчитель або може бути організована колективна робота. Слід вести облік помилок. Щоб підвищити рівень грамотності дітей, доцільно завести «словники незрозумілих слів і правописні словники». Забезпечують боротьбу за чистоту мови таблиці типу «Пиши так», «Кажися», організація «Тижнів мови» [7: 47].

Одним з актуальних, як зазначає В. Т. Павловський у посібнику «Методика й техніка розмови в трудовій школі» (1929 р.), є метод бесіди («розмови»), оскільки від ступеня володіння педагогами цією формою роботи значною мірою залежить ефективність досягнень як в опануванні навчального матеріалу, так і у розвитку учнів [6].

Його праця з'явилася у зв'язку з відсутністю такого матеріалу в педагогічній літературі, на численні прохання вчителів роз'яснити докладніше особливості цього методу. Методист поставив перед собою завдання: використати весь друкований доробок, узяти з нього найцінніше і, спираючись на практичний досвід, подати в тематичному вигляді для широкого загалу педагогів.

З цією метою здійснено критико-бібліографічний огляд джерел з проблеми, висловлено особисте ставлення автора до цих джерел і дана їм оцінка.

Стисло аналізуються погляди німецьких методистів Регенера, Дінтера, російських Каптерева, Кагарова, Моложавого, Шимкевича. З позитивного боку названо статтю Т. Гарбуза «Методика розмови».

На думку В. Т. Павловського, ці праці з'ясовують «окремі випадки» використання бесіди і вирішують проблему в загальнометодичному плані. Натомість він широко висвітлює методіку проведення бесіди, різні форми роботи в старій і тогочасній школі. Наприкінці подано кілька зразків бесід, що слугують ілюстративним матеріалом. Автор робить висновок, що бесіда як педагогічна форма роботи повинна мати певні елементи організованості, становити активний процес розумового опрацювання матеріалу. Вона є своєрідною роботою, що має все, характерне для педагогічного процесу, — завдання, шукання, боротьбу протилежних можливостей, здійснення та перевірку здобутих наслідків.

Незадовільний стан справ у царині методіки навчання грамоти відзначається Наркомосом освіти УРСР, Державним науково-методологічним комітетом, секцією соціального виховання у методичному листі № 5 «Навчання грамоти в трудовій школі» (1929 рік) [5].

Автори застерігають, що методичний лист не замінює методіки, і ставлять за мету спрямувати практичну роботу школи на найбільш ефективний шлях, дати відповіді на запитання: а) що таке читання; б) який обсяг матеріалу в період навчання грамоти, відведений час; в) наслідки,

яких має домогтися школа; г) «відношення процесу навчання грамоти до інших галузей шкільної роботи»; д) методична основа навчання грамоти [5: 5].

Значається, що «навчання грамоти є такий процес, у якому людина навчається реагувати на мовно-графічні знаки», тобто це процес утворення читальних навичок [6: 7].

Найбільшу увагу з дидактичного боку повертає метод цілих слів з аналізом і синтезом, оскільки діти мають навчатися пізнавати не тільки відомі слова, а й сполучення їх, складки й літери.

Час, який треба виділити для оволодіння першим етапом читання — (вміння прочитати кожне слово складами, а найбільш уживані слова відразу), — 70 годин (перший триместр).

У період навчання грамоти слід методично обґрунтувати: а) добір лексичного матеріалу; б) способи, що сприяють засвоєнню матеріалу; в) прийоми аналізу і синтезу. Це має бути аналітико-синтетичний метод цілих слів.

Звуки-літери абетки пропонується поділити на чотири групи:

- 1) а, о, е, м, ш, с, д, т, н;
- 2) у, х, р, и, л, п, в, к;
- 3) і, з, й, г, б, ж, ц, ч;
- 4) я, ь, ю, є, ї, ф, щ.

Лексичний матеріал слід добирати відповідно до методичних вимог. «Формою встановлення взаємовідношень між комплексною працею і навчанням грамоти є добір лексичного матеріалу, що мав би стосунок до всієї системи комплексної праці і був підпорядкований не тільки загальнометодичним, а й загальновиховним, комплексним принципам» [5: 19,20]. За таких умов навчання грамоти і загальнокомплексна праця будуть єдиними, внаслідок чого доцільним буде вираз «читати в комплексній праці».

Як наочний матеріал у навчанні слід використовувати малюнки. Малюнок має бути лише ілюстрацією до слова. Недоцільно демонструвати малюнки, що своїм змістом можуть призвести до небажаних наслідків.

Багато важить активне повторення матеріалу для читання шляхом виконання різних вправ: графічних, які піддаються м'язовому сприйманню, слухових. Тому варті уваги ліплення, вирізування, склеювання, аплікація, а найголовніше — письмо, що має допоміжне значення — залучати до процесу читання «моторовий аналізатор» і викликати сильніші графічні подразники.

1932 року у серії «Методична бібліотека вчителя» вийшла книжка А. Феоктистова «Практика усної й письмової мови» [8].

Написана вона у формі лекцій для вчителів як пояснення до впровадження нової програми й реалізації її вимог. Тут подаються практичні поради, як побудувати заняття з мови, які форми роботи проводити з розвитку усного і писемного мовлення. Заслужують на увагу думки методиста щодо складання конспектів занять.

Молодим учителям, вважає він, конспекти треба писати, старшим — «обмежитися нарисом лекції в блокноті» і лише учитель з великим досвідом може користуватися «конспектом, опрацьованим усно».

У книжці наводяться зразки занять на теми: «Розповідь на виробничі процеси», «Складання протоколу», аналізуються програмні вимоги до розвитку усного і писемного мовлення в 1—4-му класах. Є поради, як виправляти помилки.

1933 року була надрукована стаття С. Чавдарова «Про методи наукової роботи над підручником», у якій автор висловлює свої погляди на створення стабільного підручника, його зміст, науковість викладу, тобто відповідність фактичного матеріалу рівню досягнень тогочасної науки, послідовність і певну систему. Такий підручник має пройти експериментальну перевірку, до якої слід залучати і методичні комісії, і вчителів [9].

Серед дидактив-теоретиків і практиків жодна наука не викликала стільки суперечливих думок, як граматики. Одні обстоювали думку, що граматику слід зовсім вилучити з шкільної програми, інші, навпаки, що треба звернути на неї особливу увагу.

Проте й серед прихильників граматики на початку 30-х років ХХ століття не було єдиної думки щодо методики її навчання: одні вважали, що її слід вивчати практично, інші підходили до цієї проблеми з наукової точки зору і обстоювали граматику описову, історичну, її психологічне і суспільне значення. Перші були прихильниками нормативної, другі — теоретичної граматики. Довгий час панувала в школі нормативна грамика, поволі її витіснила теоретична.

Прихильники нормативно-практичної граматики слушно вважали, що завдання школи — навчити добре говорити рідною мовою, але водночас помилково вважали, що для цього треба лише добре знати правила. У 30-ті роки школа домагалася цього різними способами: письмовими, усними і стилістичними.

Представники теоретичної граматики обмежили практичну мету її — навчити добре говорити рідною мовою і більше звертали увагу на граматику як науку про мову, мовознавство, хоча не заперечували її практичне значення.

У статті «Ціль, обсяг та метода навчання граматики в школі» (1934 р.) В. Барагура висловлює думку, що метою навчання цієї науки має бути теоретичне пізнання мовних явищ, засвоєння відомостей про них. Цьому мають слугувати методи і засоби, що розвиватимуть у дітей самостійність, активність, навчать зіставляти, порівнювати, робити висновки і узагальнення [1].

Тому активним методом навчання він визнає евристичний. Багато значать уміння зацікавити дітей, викликати у них інтерес до науки. Домінуючим має стати метод індукції, хоча послугуватися треба й дедукцією. У тісній єдності

мають проводитися усні і письмові вправи, здійснюватися зв'язки з іншими предметами.

Отже, гевреза (самостійний пошук) є визначальним методом у навчанні граматики: учні працюють над поставленою проблемою, шляхом дискусії доходять до її розв'язання. У складних випадках слід удаватися до акроматичної методики, тобто викладу, або до опрацювання рефератів («лабораторний метод»).

В. Барагура вважає, що значення граматики в школі неоціненне, оскільки вона дає систематичні відомості з усіх галузей мовознавства, навчає спостерігати, логічно думати, узагальнювати.

1934 року вийшов методичний посібник С. Чавдарова і П. Волинського «Як викладати граматику і правопис української мови в початковій школі з українською мовою викладання» [10]. Це методичні поради до стабільного підручника вищезазначених авторів, у якому подано матеріал для систематичного опрацювання програми з граматики і правопису і частково для розвитку усного та писемного мовлення.

Автори вважають, що робота над формуванням граматичних і правописних умінь має поєднуватися із збагаченням словника учнів, з уточненням їхніх висловлювань, з виробленням умінь зв'язно висловлювати свою думку. Для розвитку мовлення рекомендують використати додатковий матеріал: читанку, малюнки.

Правила діти повинні добре зрозуміти, усвідомити, вони мають бути ілюстровані різними прикладами, незалежно від того, який метод учитель використовує — індуктивний чи дедуктивний. Добре засвоєний теоретичний матеріал буде основою під час виконання усних і письмових вправ.

Чільне місце в системі вправ має посісти граматичний розбір як усний, так і письмовий. Серед письмових вправ рекомендуються перш за все такі, як: списати і підкреслити слова, їх частини, вставити пропущені літери, вписати слова у різних формах. Учитель зобов'язаний пояснити характер завдання і способи його виконання.

Поряд із вивченням граматичних форм учні засвоюють правила їх написання шляхом виконання різних вправ, використання таблиць, складання орфографічних словників (з 3-го класу). Важливо добре організувати повторення правил на будь-якому етапі уроку або на окремому уроці, не залишати без уваги помилки в роботах учнів. Їх діти повинні усвідомити, опрацювати. У контрольних роботах помилку слід підкреслити, на полях позначити параграф і сторінку підручника, щоб учень ще раз повторив правило і виправив помилку.

У посібнику подані методичні поради вчителів, як вивчати кожну тему у відповідному класі, в якій послідовності працювати над засвоєнням правил, які вправи добирати для закріплення теоретичного матеріалу і вироблення правописних умінь.

Книжка, безперечно, була корисною для педагогів.

Отже, наприкінці 20-х років ХХ століття у педагогічній літературі вийшла низка праць, що порушували важливу проблему теорії і практики навчання грамоти. Це були спроби накреслити методичні шляхи опанування грамоти в школі, способи, що найбільше відповідають і природі дитини, і загальним завданням навчального процесу.

Література

1. Барагура В. Ціль, обсяг та метода навчання граматики в школі // Рідна мова. — 1934. — Ч. 4. — С. 147—156.
2. Дога В. Навчання грамоти. Спроба методик. — Вид. 2-е, змінене. — К.: Книгоспілка, 1928. — 99 с.
3. Кучма Д. На допомогу вчителю. — Вид. 3-е, перероб. і доп. — Зінов'ївськ: Друк. «Черв. шлях», 1928. — 118 с.
4. Мухіна Є. До навчання грамоти // Бюлетень Одеської окружної інспектури народної освіти. — Одеса: Держвид України, 1928. — С. 29—34.

5. Навчання грамоти в трудовій школі (Методист № 5). — Харків: Вид. газ. «Нар. учитель», 1929. — 38 с.
6. Павловський В. Т. Методика й техніка розмови в трудовій школі. — Харків: Держвид України, 1929. — 67 с.
7. Солодкий Н. З практики викладання української мови в трудовій школі // Рад. освіта. — 1927. — № 10. — С. 41—48.
8. Феоктистів О. Практика усної й письмової мови. — Харків: Рад. школа, 1932. — 22 с.
9. Чавдаров С. Про методи наукової роботи над підручником // Ком. освіта. — 1933. — № 6. — С. 33—34.
10. Чавдаров С., Волинський П. Як викладати граматику і правопис української мови в початковій школі з української мовою викладання (по стабільному підручнику С. Чавдарова і П. Волинського). — Харків: Рад. школа, 1934. — 59 с.

С. Т. ЯВОРСЬКА,

канд. пед. наук, доцент кафедри української мови і літератури Слов'янського державного педагогічного університету.

ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В РОЗШИРЕНОМУ ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ¹

Слава про славно-русів не лише розійшлася світом, а й викликала страх. У цьому місці літописець через звернення до особистості О. Македонського орієнтує нас у часі: мова йде про IV ст. до н. е. На цей момент в землях славен і русів (швидше за все мова йде про конгломерат земель, який стартує в західному Задонні) княжили Великосан, Асан і Авесхасан. Літописець визнає за О. Македонським прагнення до влади над світом: «...всея всленної самодержець». Коли до Македонського дійшла інформація про славно-руські володіння, він збирає раду, на якій було дано оцінку ситуації: «Что сотворити подобает с сыроедцы сими?» [6, с. 140]. Перший шлях — завоювати і «покорити в вечную работу»: переважно рабів. Але на перешкоді майже нездоланна обставина — відстані, «неудобопроходимые морские воды и высокие горы».

Македонський приймає рішення відправити «дары» і послання. Послання у своїй початковій частині характеризує рівень сановитості Македонського і територіальне охоплення земель славно-русами — «от моря Варяжского до моря Хвалимского». Віддавши належне Великосану, Асану, Авесхасану, привітавши їх, засвідчивши повагу і любов, нагородив їх правом вважати себе підданими: «сию милость даю вашему владычеству».

У другій частині послання Македонський визначає на майбутнє сферу впливу братів-князів,

а також висуває категоричну вимогу: «Аще каковий народ вселится в пределах вашего княжества вам и потомку вашему подлежымы вечной работе, во иные ж пределы отнюдь да не вступит нога ваша» [6, с. 140]. Цей документ скріплено «царскою великодержавною правцею» і печаткою з гербом «златокованным».

Князі, як свідчить літописець, прийняли цю честь і «сию пречестнейшую (найсправедливішу — А. Н.) епістолю «почитаху вельми и обесима (повісивши, помістивши — А. Н.) ю в божницы (капищі — А. Н.) по правую страну идола Велеса и честне поклянухася ей, и праздник честен творяху в начальный день примоса месяца» [6, с. 140].

Послання Македонського з позицій світового історичного контексту — факт, що не потребує пояснення. Але постає необхідність мотивації його «угодницької тактики» по відношенню до славно-русів. Пригадаємо, О. Македонський прийшов до влади, коли Коринфський союз, утворений його батьком Філіпом, був під загрозою розпаду. Олександрові довелося підкорити собі поліси Греції і відбити напади племен, що рухалися з півночі (335 р. до н. е.). Тільки забезпечивши собі європейський тил, він починає готуватися до східної кампанії. Не виключено, що «турбуючою» Македонського північчю були славени. Отже, наявну в історіографії інформацію про приборкання півночі можна вважати подією-передтечею примирення Македонського з Великосаном, Асаном і Авесхасаном.

Але більш правомірним є мотив, пов'язаний з дещо іншим подієвим контекстом часів О. Ма-

¹ Продовження. Початок див. в журналі «Наша школа». — 2003. — № 1.

кедонського — це процедура завоювання ним Бактрії і Согдіани. Після смерті Дарія Олександр вважав себе законним нащадком Ахеменідів (бактрійців в їх числі) і царем Азії (согдіанців у її складі). Саме на цей час припадають непередбачені воєнні труднощі і виникнення опозиції серед сподвижників. На початковому етапі Олександр прихилив на свою сторону визначних ахеменідських вельмож, роздаючи їм сатрапії, але ця методика не виключала виникнення опозиції, учасники якої були незадоволені перетворенням колись лише першого серед македонської знаті у македонського царя.

Один із антимакедонських рухів очолив сатрап Бактрії — Бесс, який оголосив себе царем під ім'ям Артаксеркса IV. Саме до цього руху приєдналася вся опозиція. Навесні 329 р. до н. е. після всебічної підготовки свого тилу Олександр з основними силами перейшов через Гіндухуш і вдерся до Бактрії. Бесс відступає в Согдіану. Олександр його переслідує. На цьому етапі антимакедонський рух вступає в нову фазу: його очолює согдійський проводир — Спітамен. Бесс, поступившись першістю, з часом потрапляє до рук одного із македонських воєначальників — знаменитого Птолемея Лага. Олександр жорстоко покарав Бесса: його розіп'яли, відрізавши перед тим ніс і вуха.

Характер боротьби, яка тривала між Олександром і Спітаменом, свідчив про те, що Олександрові в Бактрії довелося боротися з вільним народом, який мужньо захищав свою землю від імперських порядків. Согдійці володіли як засобами захисту природного характеру: невідступними скелями та фортецями (за інформацією джерел), тобто укріпленими поселеннями типу мідійських міст-держав IX—VIII ст. до н. е. Археологами знайдено сьогодні в цих землях такі укріплення [4, с. 294].

Олександр, доклавши неабияких зусиль, захоплює столицю Согдіани — Мараканду (Самарканд). Залишивши в столиці гарнізон, він вирушив на р. Яксарт (Сирдар, яку прийняв за Дон!) з метою роз'єднати сили, підконтрольні Спітаменові. Цього часу Македонський отримує повідомлення про оточення Спітаменом гарнізону в Мараканді, приймає рішення допомогти оточеним. Спітамен, дякуючи вдало використаній стратегії, заманює в пустелю загін, що йшов на підтримку гарнізону в Мараканді, винищує його. Отже, Олександр вдруге завойовує Мараканду. Спітамен відступає в пустелю, що знову ж таки є лише тактикою. Олександр цього разу не переслідує Спітамена, а йде шляхом найменшого супротиву: спустошує густонаселену долину р. Заревшан, винищивши до 120 тисяч согдійців і перетворивши багатьох на рабів. Після каральної експедиції Олександр повертається до Бактрії: 329 р. до н. е.

Наступний 328 р. до н. е. він повністю присвячує боротьбі зі Спітаменом, вносячи розбрат у середовище бактрійців і согдійців. Спітамен йде за Окс (в суч. Туркменію). Звідси, очоливши

загони тамтешніх кочових массагетів, здійснює визвольні набіги на Согдіану. Однак гине через зраду массагетів. Та загибель Спітамена не означала підкорення Согдіани. Новоявлена опозиція: Оксіарт, Хоріен та ін. продовжують справу Спітамена. У 327 р. до н. е. Олександрові вдається винищити об'єднання, що базувалися в горах. Війна в Середній Азії тривала цілих три роки. Остаточна перемога Олександра так і не стала можливою. Тільки примирення з верхівкою напівпідкореної Согдіани через шлюб Олександра з дочкою Оксіарта — Роксаною призвело до припинення відкритого протистояння.

Отже, літописець відтворює змістом «Хронографічного оповідання про Словен, Русів і місто Словенськ» образ мудрого царя О. Македонського. Ми ж шляхом реанімації загальноісторичного контексту розкрили справжні витки розсудливості і мудрості останнього. Вони в тверезому розрахунку. Македонський, захоплений метою «воювати» Скіфію, розглядає Бактрію і Согдіану лише як плацдарм у напрямку до Дону, але плацдарм недооцінений. Пригадаємо, після першої спроби захоплення столиці Согдіани Мараканди він рухається далі і, прийшовши на р. Яксарт (Сирдар'я), приймає її за Дон. Отже, в його планах був саме Дон. Тільки після усвідомлення того, що він ще й досі не на землях Скіфії, вдається до більш жорстокої тактики: придушення повстання місцевого населення, спустошення густонаселеної долини р. Заревшан. Після акту розправи над непокірними повертається до Бактрії на зимівлю: 329—328 рр. до н. е. Карта походів О. Македонського (Історія древнього мира. Расцвет древних обществ. — М., 1989. — С. 566—567) демонструє вже рух армії в протилежному напрямку. Саме недосяжність Скіфії для Македонського стала причиною переакцентівки інтересів полководця. Сучасна історіографія ще й досі ставить собі питання: чому сталася така переорієнтація. Пояснення в тому, що виснажений матеріально Македонський зазнає ще й морального удару, отримавши правдиву інформацію про технічні ресурси, організаційні можливості об'єднаних Великокіфських сил під проводом князів Асана, Великосана і Авесхасана.

І знову повертаємося до змісту «Хронографічного оповідання про Словен, Русів і місто Словенськ». Проходять роки «многи» (підкреслимо «століття»): в цьому ж славено-руському середовищі повстало два князі: Лалох і Лахерн. Одразу спробуємо встановити центри «отоборення» названих князів. Ім'я «Лалох» основою своєю узгоджується на сучасній карті з топонімом «лальськ»: м. Лальськ — Середнє Поволжя. Ім'я «Лахерн» основою своєю узгоджується з топонімом північної орієнтації: м. Лахті — Фінляндія, м. Лахденпохья на півночі Ладозького озера. Отже, припустимо, названі координати відбивають географію славено-руського розселення.

Лалох і Лахерн фактично порушують угоду, заключену славено-русами в далекій ретроспективі (800 років) з Македонським. Акт державного масштабу (удар) вони направляють, за змістом «Хронографічного оповідання», на Грецію. Наведемо аргументи і факти на користь «співзвучності» тексту оповідання з офіційно діючим сьогодні загальноісторичним контекстом. У кінці VI століття грецькі провінції підпадають під серію нападів з боку славен. Славени без особливих перешкод доходили до столиці. На цей час більша частина Балкан фактично не належала імперії. Славени осіли не лише в Македонії, Фракії і Далмації, але й в Фесалії, Середній Греції і на Пелопоннесі. На північ від прибережної Македонії, Родопів і Північної Фракії вони поступово асимілювали місцеve населення, а на півдні були асимілювані самі. Свідченням славенської експансії у володіння Греції є природа географічних назв (їх налічується декілька сотень), яка є славенською в своїй основі.

Грецька кампанія, як свідчить літописець («Хронографічне оповідання про Словен, Русів і місто Словенськ»), закінчилась загибеллю Лахерна (північ) і його «войнов без числа». Сили Лалоха (схід) теж значно підірвано, але, будучи «...язвен велми возвратился с богатством многим». Отже, цей уривок з літопису констатує значне послаблення позицій півночі і посилення позицій сходу підконтрольного славено-русам. Занепад всього етнодержавного середовища настає невдовзі: «...приде гнев божий... измориша людей без числа во всех градах и в весех, яко некому уже погребати мертвых» [5, с. 141]. Подальша інформація з оповідання повністю «накладається» на вище запропонований загальноісторичний контекст: «повернення» славено-русів на землі (Македонія, Фракія...), які колись залишили їх пращури — князі Словен і Рус. У літописі читаємо, що ті, хто залишився в живих, рятувались втечею і вливались в інші етноси, «зрадивши своєму імені». Автор чітко вказує, що значна частина повертається на Дунай: «ко прежним родам своим на старожитные страны возвратилась».

І тільки після цих подій в VII столітті славени започатковують нову хвилю розселення. Вона «стартує» з Дунаю, тобто, тільки зараз, в цій частині запропонованого вашій увазі тексту, ми підійшли до експлуатованої вітчизняною історіографією версії (з Нестероваго літопису) про розселення славен.

Отже, прибулі в X столітті Рюрик, Синеус, Трувор від неманців-русів Балтійського узбережжя, що є в історичній ретроспективі територією розселення русо-славенів, це не відкриття! Історик XIX століття Ю. І. Венелін у роботі «Окружные жители Балтийского моря, то есть, леты й словене» (Москва, 1846 р.), пояснюючи природу етноніму «прусы», посилається на Гібнера «Географический лексикон», де знаходимо: «Неман при втечении своем в Курский (Курш-

ский — А. Н.) залив разделяется на три рукава: Русь — северный, Уилге — средний и Виппе — южный». Саме на північному водному рукаві Немана Русе ми маємо і сьогодні місто Русне. Таким чином, русів-прибульців слід відносити не до Скандинавії, а до південного узбережжя Балтійського моря. І при цьому (що є головним), слід визнати їх культурну однокорінність із славенами.

Сучасні дослідження (як приклад, В. В. Семенов. Восточные славяне в VI—XIII вв. — 1982) підтверджують вищезаявлену версію характеристиками археологічних пам'яток. Так, знайдені у Новгороді і Пскові керамічні комплекси так званого балтійського зразка підтверджують процедуру масових переселень, рухів в землі словен (північ) поморського населення саме в IX—X столітті, тобто маємо момент «переселення» культури, такого переселення, що у часі підтверджує рух русів з Балтійського узбережжя спочатку в північний славенський світ, а далі — південний.

Літописи роблять нам ще й інші підказки. Пригадаємо: дочку Полоцького Рогволда (намісника) звали Рогнедою, ім'я якої з боку Рогволда було даниною історичній батьківщині: Рогволд не просто від неманців — він з міста Рогнет (сучасне місто Неман).

Як бути з «варягами»? Варяги це не етнонім. Це лексема на означення виду занять: воїн. Отже варяги були і серед неманців, що не виключає наявності варягів у соціальній практиці народів Скандинавії. У нашій киеворуській історії воїнство обере на себе з часом назву дружини: руської дружини.

Отже, варяги-неманці-руси — етнос одного з славенами культурного кореня. На IX століття ця спільність простежувалась в ідейно-естетичній тотожності релігійної ідеології і мовній спорідненості, яка понесла, безперечно, «втрати», виміряні століттями.

Суспільна практика русо-балтів у середині IX століття (843 р.) «підпадає» під процедуру поділу імперії Карла Великого між його онуками Лотарем, Людовиком Немецьким (точніше Неманським) і Карлом Лисим, що дасть у перспективі три самостійних державних утворення. Поділ зафіксовано Верденською угодою. «Залежність» русі від імперії Карла Великого прочитується в літописах. Так, наприклад, в Ніконовському літописі, в тій частині, де йдеться про посольство, зорганізоване Олегом до греків з метою укладення угоди (912 рік), читаємо: «Мы от рода русаго, Карла, Ингельд, Велмид, Рулав, Груды, Руалд, Фарлаф, Ркар, Карл, Актеву, Гриан, Лидулфост, Стемид, иже посланы от Олега». Перелічені імена вжито у формі називного відмінка: Інгельд, Велмид і т. ін., крім імені Карл, що відіграє роль уточнення до лексеми «русаго», воно вжите у формі родового відмінка. Отже, Русь співвідносить себе на X століття з імперією Карла Великого. Балтійське узбережжя, і в його складі Понемання, пере-

бувало в літській залежності від королівства Людовика Неманського.

Характер встановленого вассалітету на отій самій північній вертикалі свідчив про напівзалежність регіону від центру. Думається, що саме на цьому часовому порубіжжі і входить в практику етнонім «литва» від «літва». Так називали русів германці. Литва трансформується надалі в назву геополітичного утворення: «Литва» — «Велике Литовське князівство».

Літський характер залежності етносу від імперії сприяв розширенню можливостей феодалів у напрямку до збільшення їх приватної власності. Король ініціює практику імунітетних грамот, що звільнювали володіння феодалів від будь-якого втручання державних службовців. Імуністи перебирали на себе судово-адміністративну владу і привласнювали всі надходження, які до цього (за правління Карла Великого) поступали до державної скарбниці.

Акцент на майже повній незалежності (автономії) князів-конунгів в практиці імперії пер-

шої половини IX століття багато в чому пояснює характер влади «запрошеної» славенами. Русо-балти сприятимуть розвитку феодальних відносин у традиційних русо-славенських землях, покликавши до життя більш стратифікований перерозподіл виробничих сил, запропонують опробовану правову етику — «Правду», трансформовану з часом в Руську Правду, яку ще Карамзін називав тождоною варязькій «Правді».

Література

1. Артемьев А. Имели ли варяги влияние на славян и если имели, то в чем оно состояло? — Казань, 1845.
2. Баран В. Д. Етнокультурні процеси на Україні в I тис. н. е. // В кн. XII Міжнародний з'їзд славистів. Доповіді. — К., 1998.
3. Библиотека восточных историков. Сборник летописей. — Т. II. — Казань, 1854.
4. Дьяконов М. М. Александр и Диодохи // В кн. «История древнего мира». — М., 1989.
5. Полное собрание русских летописей. — Т. 9.
6. Полное собрание русских летописей. — Т. 33.

У статті розглянуто початковий етап історії України в широкому загальноісторичному контексті. Акцентовано увагу на наступних проблемах: етногенез, етнічні рухи, боротьба етноелементів.

Primary stage of history of Ukraine is considered in broad general history context in the article. It is accentuated on the following: ethnical genesis, ethnical movement, struggle of ethnic elements.

Н. В. АГАФОНОВА,

канд. історичних наук, доцент Одеського державного економічного університету.

Конференція «Дитина в сучасному суспільстві — 2000»

ДЕТСКИЕ СТРЕССЫ, ПРИЧИНЫ ИХ ВОЗНИКНОВЕНИЯ

Психологические подходы к пониманию причин возникновения, а также проявления и коррекции стрессовых состояний у детей, можно рассматривать в нескольких аспектах.

Во-первых, на уровне рассмотрения и анализа всевозможных стресс-факторов, следствием которых являются состояния эмоционального возбуждения и напряжения у детей.

К таким неблагоприятным стресс-факторам в современных условиях можно отнести резкое снижение социальной и правовой защиты детей, которая характеризуется тем, что для определенной части детей становится недоступным удовлетворение основных потребностей в питании, одежде, семейном комфорте, развитии своих способностей.

К сожалению, сегодня в Украине сотни тысяч детей, которые воспитываются вне семьи (т. е. в детских домах, интернатах, различных колониях, приютах), бомжуют, не посещают школу и другие учебные заведения.

Серьезным стресс-фактором, который негативно влияет на эмоциональное состояние детей, являются так называемые «демократические средства информации». Это, в первую очередь, телевидение, различные компьютерные программы и периодическая печать. Приведу только один пример: на 50 каналах кабельного телевидения в вечернее время демонстрируется одновременно более 50% ситуаций убийств, насилия, жестокости, применения наркотиков и других извращений.

К числу неблагоприятных факторов, влияющих на возникновение стрессовых состояний у детей, относится также разрушение устоявшейся целостной системы организации учебно-воспитательного процесса в школе и внешкольных учреждениях. Значительная часть детей в силу экономических трудностей не может принимать участия в кружковой, секционной, спортивной и других видах деятельности.

Существенным стресс-фактором является подверженность детей различным экологическим и техногенным катастрофам. По не официальным данным медиков сегодня около 80% детей рождаются с определенными отклонениями в состоянии здоровья. Естественно, что с возрастом значительная часть этих отклонений в неблагоприятных условиях жизнедеятельности получают свое развитие.

Это лишь незначительная часть тех неблагоприятных стресс-факторов, с которыми встречаются дети в современных социально-экономических условиях.

Второй аспект данной проблемы связан с отсутствием системы в изучении стрессовых состояний у детей. Здесь имеется несколько причин, одна из которых — многоаспектность рассмотрения стрессового состояния и отсутствие необходимого количества специальных методов его исследования. Имеются определенные методологические недостатки, что также затрудняет понимание данного феномена.

В то же время, многолетние эмпирические данные наших экспериментальных исследований более 10 тысяч школьников показывают, что у современных детей, начиная с шестилетнего возраста, отмечаются повышенная тревожность и страх, злость и агрессивность. Наблюдается значительная вариативность в проявлении эмоциональной сензитивности.

Доминирование неблагоприятных эмоциональных состояний нередко приводит к суицидам. Об этом свидетельствуют данные профессора Т. П. Висковатовой, которая отмечает прогрессирование данного явления.

Исследования, выполненные И. Сопрун, показывают, что особенности отклонений в развитии эмоциональной сферы у детей зависят от условий их жизнедеятельности, т. е. количество отклонений в развитии эмоциональной сферы и их глубина пропорциональны тому, где ребенок воспитывается: в полной семье, неполной се-

мье, в школе и семье, в интернате, в детском доме.

Исследования, выполненные И. Игнатенко, свидетельствуют о том, что в особенностях развития эмоциональной сферы детей разного возраста и пола достаточно отчетливо фиксируется фрустрация. Ее неблагоприятное проявление имеет свои пики в 9—13 лет и 15—16 лет. С нашей точки зрения, это вызвано прежде всего социально-психологическими стресс-факторами, связанными с проблемами самоопределения.

Исследования И. Макс и Е. Быстрицкой, выполненные под нашим руководством, показывают, что, во-первых, различные стресс-факторы конфликтного поведения в семье способствуют, особенно на ранних этапах психического развития детей, возникновению у них в одних случаях повышенной агрессии, в других случаях — отклонений в развитии коммуникативной сферы.

Исследованиями О. Р. Боделан, С. Сытник и С. Колот установлено, что подверженность учащихся к воздействию неблагоприятных стресс-факторов в учебной деятельности имеет достаточно распространенный характер, и в то же время это влияние может быть существенно снижено в результате проведения различных тренингов по саморегуляции, а также тренингов, ориентированных на развитие культуры эмоций.

Чрезвычайно важным аспектом в решении поставленной проблемы выступает система профессиональной подготовки психологов к осуществлению профилактики и коррекции стрессовых состояний.

Сегодня в сфере практической психологии наблюдается значительная произвольность и не всегда компетентность в оказании учащимся психологической помощи. Известен такой печальный пример, когда группа психологов в нашем городе проводила одновременно с более чем ста участниками социально-психологический тренинг, в котором использовались приемы глубокой психотерапии. После его проведения более 10 студентов обратились с просьбой вывести их из неблагоприятного эмоционального состояния.

Также хочется отметить, что система профессиональной подготовки современных психологов для практической работы с детьми, пережившими стресс, нуждается в усовершенствовании.

In work the factors promoting origin of stressful condition at children are considered the problem moment In their understanding and also possibility of preventive maintenance are selected.

А. Я. ЧЕБЫКИН,
действительный член АПН Украины,
доктор психол. наук, профессор.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Государственная национальная программа «Освіта» (Україна ХХІ століття) определила основные направления реформирования системы образования в Украине, провозгласив важнейшим принципом гуманизацию.

Сегодня самая большая опасность, подстерегающая наше общество, состоит в разрушении личности. Спасение общества — в человечности, в возрождении культуры. Культура составляет часть среды, создаваемой человеком. Она — один из важнейших факторов, которые позволяют нам жить вместе в организованном обществе.

Исследованию сущности категории «культура» посвящены работы Э. Канта, Ф. Шиллера, Г. Ф. Гегеля и др. Существуют различные подходы и концепции в определении понятия «культура». Среди наиболее распространенных следует выделить следующие:

— культура — как все то, что образовала природа (Г. В. Плеханов);

— культура — как совокупность материальных и духовных благ (М. П. Ким, Н. С. Злобин, Н. С. Каган, В. М. Межуев и др.);

— эвристический подход к пониманию культуры (Н. Ф. Тарасенко, О. В. Ханова и др.).

Современная жизнь предъявляет особые требования к тем, кто занимается педагогической деятельностью, потому что именно учителя заняты формированием личности будущих поколений.

Сегодня школе нужен учитель-просветитель со своей педагогической программой, учитель — мудрый наставник, способный развивать творческий потенциал личности каждого ученика и повести в мир культуры, в мир добра и справедливости, учитель, обладающий высокой педагогической культурой. Педагогическая культура является одной из составляющих характеристик педагогического мастерства учителя и психологической структуры педагогической деятельности.

Исследуя данную проблему, мы столкнулись с тем, что четкое определение педагогической культуры в литературе отсутствует. По мнению В. Н. Ковальчук к основным компонентам педагогической культуры относятся педагогические способности. В. Н. Ковач, И. Е. Шеменова пришли к выводу, что педагогическая культура состоит из трех компонентов: личностные качества учителя, умения и опыт творческой работы. Идеальность, профессионализм и гармония развитого интеллекта, высокая моральность, эстетическая зрелость, научный потенциал, культура педагогического общения и поведения, целеустремленность, способность к самосовершенствованию — так определяет критерии культуры учитель А. В. Барабанщикова. А. А. Кобенко определяет педагогическую культуру

как высокий уровень духовного развития личности учителя и его профессионального мастерства.

Таким образом, педагогическая культура — это интегральное системное динамическое образование, включающее высокий профессионализм и личностно-значимые качества преподавателя. Однако, на наш взгляд, структуру педагогической культуры могут дополнить ряд компонентов, важнейшим из которых является знание народной педагогики, так как сформировать целостную личность можно только через изучение своей истории, народного творчества, национальных традиций.

По нашему мнению необходимым компонентом педагогической культуры является экологическая культура. Педагог должен воспитывать у своих учеников убеждение, что общество, относящееся к природе потребительски, обречено на вымирание. Задачи экологического воспитания можно сформулировать следующим образом:

— формирование у учащихся экологической культуры;

— приобщение школьников к активной практической природоохранной работе.

Педагогическая культура соединяет в себе высокий уровень профессионального мастерства учителя, его психологическую компетентность, профессионально-этическую воспитанность. Критериями педагогической культуры являются:

— содержательный компонент (знания, умения, убеждения);

— эмоционально-оценочный (любовь к детям);

— характерологический компонент (целеустремленность, организованность, дисциплинированность, трудолюбие, способность к самосовершенствованию);

— деятельностный компонент (педагогический такт и этика нравственного поведения).

Для формирования у будущих учителей вышеперечисленных компонентов культуры мы на базе Белгород-Днестровского училища Южноукраинского государственного педагогического университета создали клуб «Молодой педагог». Одним из условий успешной работы клуба является четкая организация его деятельности, а основной принцип работы клуба — самоуправление учащихся. Проведены выборы в совет клуба, которому было дано задание разработать и утвердить план работы с четким указанием конкретных сроков выполнения. На одном из заседаний клуба обсуждалась следующая проблема — кто такой педагог-менеджер, какие задачи он решает, какие функции составляют его деятельность. Будущие педагоги отмечали, что задачи реформирования системы образования не

обходимо вирішувати в сучасному руслі, і педагогічний менеджмент є необхідною складовою діяльності вчителя.

З метою створення бази для виховання екологічної культури нами було запропоновано цикл спеціальних занять.

Поводом для проведення бесід на тему збереження навколишнього середовища послужила стаття в місцевій газеті про важливість Дністровського лимана. На засідання клубу «Молодий педагог» запрошувалися екологи, які розповідали про проблеми навколишнього середовища Одеського регіону. Члени клубу, крім участі в конференціях, КВН, «Брейн-ринг», займалися озелененням міста та природоохоронною діяльністю. Ряд екскурсій було проведено в середньовічну фортецю, розташовану на території міста Белгород-Дністровський, яка є пам'ятником історії та архітектури XIII—XV вв.

Формування знань про народну педагогіку ми почали з вивчення музичного мистецтва — обрядових пісень. Оволодіння навичками аналітичної діяльності, учасники виконували самостійні завдання, пов'язані з пошуком і підготовкою народотворчого матеріалу. Такі заняття проводилися в формі лекцій-бесід, відповідно учасники клубу виступали в певних соціальних ролях (лектор, слухач, учасник). Так було розглянуто пласт народних пісень, пов'язаних з різними часами року — колядки та щедрівки (зима), веснянки (весна) та купальські пісні (літо). Необхідно зазначити, що словесна інформація чергувалася з музичною, що

давало можливість більш динамічно та емоційно сприймати запропонований матеріал. Діти відзначали різноманітність сюжетів та зв'язок народних пісень з сільською працею та відпочинком. На базі клубу було проведено фестиваль веснянок, присвячених землі та праці хлібороба. Матеріал було зібрано членами клубу на території нашого регіону. Отримані знання про народно-календарні свята ілюстрував ансамбль народної музики «Веселка» Белгород-Дністровського педагогічного училища. Яскраве дійство супроводжувалося співом, хороводами, іграми, інсценівками. Необхідно зазначити, що вивчення обрядової пісенної творчості стало важливим компонентом формування педагогічної культури майбутніх вчителів. На засіданнях клубу вивчалися твори Г. Сковороди, К. Д. Ушинського, присвячені народній педагогіці. Цикл занять було присвячено вивченню досвіду народної педагогіки Запорозької Січі.

Отже, народна педагогіка існує стільки, скільки існує народ, її корні сягають глибокої старовини. Принципи народної педагогіки є основою виховання молодшого покоління.

Завдання вчителя — виховати в кожному дитині високо моральну особистість та громадянина своєї Батьківщини. Можливості реалізації цієї задачі — в удосконаленні всієї системи освіти та педагогічного мистецтва кожного вчителя. Отже, проблема формування педагогічної культури майбутніх вчителів сьогодні залишається надзвичайно актуальною.

The article deals with the substance, meaning general culture and upbringing pedagogical culture. The effectiveness of forms and methods of upbringing, ecological, folks culture and culture pedagogical menedgment of this age is shown on the examples of games, learning and labour activities.

Т. В. НОВАЧЕНКО,

старший преподаватель кафедры менеджмента ООИУУ.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ ТА НАВИЧОК ПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ У НЕПОВНОЛІТНІХ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

Формування правової свідомості неповнолітніх з девіантною поведінкою — це специфічний процес, метою якого є розвиток позитивних морально-правових поглядів, приведення їх у відповідність з морально-правовими вимогами суспільства і разом з тим — це особливий регулятивний процес.

Завдання дослідити структуру внутрішніх механізмів правової свідомості, розкрити прин-

ципи взаємодії складових компонентів, апробувати їх в експериментальних умовах і описати — складає основу науково-дослідної роботи, яка започаткована на базі Фонтанської спеціальної школи соціальної реабілітації згідно з рішенням Міністерства освіти України (наказ № 320 від 26.08.97 р.) та наказом Управління освіти Одеської обласної державної адміністрації від 18.09.97 р.

Правова свідомість виконує три основні функції: пізнавальну, оціночну і регулятивну. Кожна із названих функцій має свої програми — детермінанти, які цілеспрямовано трансформуються в особистісні програми: мотиваційні, організуючі та поведінкові. У результаті взаємодії особистості із середовищем утворюються суб'єктивні феномени, якими є особистісні механізми виховання і особистісні якості вихованців. Вони знаходять синтезоване відбиття в таких особистісних системах, як: а) соціальні потреби та інтереси; б) соціальні орієнтації і позиції (мотивуючі і організуючі); в) стратегічна організація поведінки; г) соціальна активність та інші. Характерною особливістю неповнолітніх з девіантною поведінкою є те, що у них виявляються серйозні вади в одній із названих систем, тому позитивна соціалізація цих особистостей порушена і не може бути повноцінною.

Рухомою силою активності особистості неповнолітнього є матеріальні і духовні потреби та інтереси. Саме вони і створюють основу соціальної активності в людській діяльності та поведінці. Особливого значення набувають інтегральні потреби особистості в пізнавальному, ціннісному і практичному відношенні до навколишньої дійсності. Оскільки у неповнолітніх з девіантною поведінкою потреби та інтереси мають певні викривлення, асоціальну протиправну спрямованість, першочергове завдання педагогічного колективу полягає в тому, щоб створити оптимальні умови для формування морально-правової свідомості. Тільки в усвідомленні особистістю соціально важливих інтересів і потреб суспільства, трансформації їх у мотиви правомірної поведінки виявляється морально-правовий аспект соціалізації цієї особистості.

Мотиви, потреби, інтереси великою мірою визначають напрямок, відбірковий характер і мотивуюче значення соціальної орієнтації вихованця. Таким чином, можна зробити висновок, що знання мотивів формування свідомості дозволяє вихователю передбачати поведінку неповнолітніх і забезпечувати ефективний цілеспрямований вплив в залежності від ситуації.

У багатогранній системі соціальних орієнтацій і позицій виділяються три основних компоненти: цільові програми, соціальні установки і критерії оцінки особистості.

Особистість, сприймаючи правову інформацію із навколишнього середовища, переробляє її в програми зворотнього впливу. Практична реалізація вимог суспільства опосередковується виробленням персоніфікованих особистісних цільових програм, котрі служать своєрідними моделями прогнозованої поведінки. Ці програми-моделі мають важливе регулююче значення. Здібність особистості програмувати є однією із суттєвих передумов формування стійкої правової свідомості.

Виявлення нами в результаті дослідження особливостей морально-правової свідомості у неповнолітніх правопорушників дало можли-

вість згрупувати їх за рівнями викривлення. Так, за глибиною викривлення правової свідомості неповнолітніх правопорушників нами умовно встановлено чотири групи.

До першої групи ми віднесли підлітків зі слабо вираженою деформацією правосвідомості, які вчинили правопорушення випадково, під впливом злочинної групи. Вони переживають через те, що вчинили правопорушення, слухняні, працелюбні. Перевихованню піддаються безконфліктно (9%).

Для неповнолітніх другої групи (18%) характерне часткове порушення правосвідомості. Вони розуміють справедливість правових вимог, необхідність дотримання, але порушують їх в силу викривлених уявлень про суть правових вимог, або невміння дотримуватись їх у конкретній ситуації.

Для неповнолітніх правопорушників третьої групи характерне чітко виражене викривлення правосвідомості. На думку цих правопорушників закони носять формальний характер, а в житті необхідно керуватись своїми особистими потребами, навіть не дивлячись на їх протиправний характер. Для них закон — це перешкода, яку, якщо не подолати, можна обійти. Для них характерні самолюбство, егоїзм, упертість, жадоба до привілейованого положення (48%).

До четвертої групи (7%) відносяться правопорушники-злочинці з явно вираженою і стійкою протиправною направленістю. Це в основному підлітки, які вчинили злочини. Для них характерна відкрита активна протиправна позиція, як проти самих законів, так і проти органів і осіб, які стоять на захисті правопорядку. Такі правопорушники становлять особливу небезпеку для суспільства і потребують негайної ізоляції в спеціальних закладах закритого типу з особливими умовами утримання і перевиховання.

Вище розглянуті структурні компоненти правової свідомості, регулятивні механізми її формування складають основу подальшої нашої експериментальної роботи. Ми прийшли до висновку, що включення неповнолітнього в систему суспільно-корисної діяльності є тією «ідеальною силою», яка позитивно впливає на внутрішні зміни в самій виховуючій особистості.

Ретроспективний аналіз причин викривлення морально-правової свідомості у неповнолітніх, схильних до правопорушень, привів нас до висновку, що їх першоджерелами є результат конфлікту і боротьби внутрішніх протиріч, обумовлених зовнішніми мікросоціальними впливами.

Особливості морально-правової свідомості вихованців вимагали від нас створити таку систему правовиховної діяльності, яка б спонукала їх до зміни внутрішніх потреб, установок, позицій і приведення у відповідність з соціально-правовими нормами.

Спеціальний заклад, яким є Фонтанська спецшкола, забезпечує таку можливість.

The author exposes peculiarities of moral and legal consciousness of children with deviant conduct. Methods of formation of social valuable and legal consciousness and habits of lawful behaviour. The program of scientific and experimental reseaches had been worked out on the bases of Fontanka secondary school of social rehabilitation.

І. М. БИСТРИЦЬКИЙ,

ст. викладач кафедри педагогіки та психології ООІУВ.

ПРОБЛЕМА ВИХОВАННЯ ДУХОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Минула епоха прищепила значній частині громадян України ментальність бездержавності й бездуховності, і роки нашої незалежності, на жаль, не вилікували українців від хвороби ментальної меншовартості і духовного рабства. Це виявляється, насамперед, у суто формальному статусі української мови як державної; в антиукраїнській спрямованості окремих засобів масової інформації; в аполітичності і байдужості до питань державотворення у переважній більшості молоді; у зневірі в можливості і небажанні не лише рядових громадян, а й значної частини державних службовців створити могутню державу, і, нарешті, в можливості підлого вбивства Ігоря Білозіра та спалення будинків-музеїв І. Франка і Т. Шевченка.

Журналіст А. Ковальчук охарактеризував духовний стан українського народу словами Т. Шевченка «німі на панщину ідуть і діточок своїх ведуть», де «німі» — відлучені від українського слова, байдужі до Шевченкових заповітів українці, а «панщина» — не що інше як московське духовне рабство. «Вести на неї своїх дітей — це виховувати їх у відриві від українських духовних цінностей космополітами чи інтернаціоналістами совдепівського типу» (газета «Шлях перемоги», № 32, 2000 р.).

Не треба бути пророком, щоб передбачити: без своєї мови і культури, історії і традицій, без національної свідомості і глибокої віри ми, українці, в недалекому майбутньому зникнемо як нація.

Немає потреби доводити, що найбільшого успіху у своєму розвитку досягли ті держави, де виховання громадянина, виховання патріотизму і національної гордості є пріоритетними ланками державної політики.

Немає необхідності стверджувати, що головною і єдиною моральною засадою суспільства, гарантом духовного відродження нації сьогодні залишається школа.

Та чи здатна українська школа на сучасному етапі здійснювати цю надзвичайно важливу і відповідальну місію? На жаль, сучасна система шкільної освіти не задовольняє потреб суспільства у вихованні громадянина нової, незалежної України — мудрого і волеюбного, з національною самосвідомістю, гуманними цінностями, культурою мислення і поведінки, перспективами духовного самовдосконалення.

Сьогодні Українській державі потрібна нова школа — школа духовності. У такій школі все повинно бути підпорядковано єдиній меті — формуванню Людини: громадянина, патріота, творця. Саме таку мету п'ять років тому поставив перед собою колектив середньої загальноосвітньої школи № 4 міста Южного Одеської області, яка тепер носить ім'я Героя України В'ячеслава Чорновола.

Система виховної роботи НВО імені В'ячеслава Чорновола охоплює всі сфери життя дитини, але чільне місце в ній відводиться вихованню високої духовності, національної свідомості, громадянської активності, патріотизму.

Реалізація цих завдань здійснюється за чотири основними напрямками:

- в рідній школі — рідна мова;
- я — громадянин України;
- традиції, цінності і норми життя школи;
- духовне вдосконалення.

Без мови немає нації. Здається, ця істина не потребує доказів. Та історія засвідчує, що століттями робилося все, аби українці забули свою мову, втратили свою культуру. Так народилося і виросло у нас не одне покоління манкуртів, що зреклися свого духовного коріння. Так з'явилися в Україні цілі міста, мешканці яких чужу мову називали рідною, а своєї соромились, свою зневажали. Не є виключенням з цієї сумної статистики і місто Южне, понад 90% мешканців якого спілкуються і визнають рідною російську мову. Тож створити тут українську школу було справою нелегкою. Допомогти дітям полюбити українську мову, показати їм її красу і неповторність, залучити до шедеврів українського художнього слова і до самостійної словесної творчості — ось чи не найголовніші завдання, над якими довелося працювати педагогам школи з першого ж дня. «В рідній школі — рідна мова» — цей девіз стосувався всіх: від директора до вахтера, від одинадцятикласника до першокласника. Цій ідеї слугувало і створення юнкорівської студії «Клас+» під керівництвом професійного журналіста Дмитра Мартинюка, що переросла пізніше в прес-центр зі своєю газетою, відеопрограмою та літературною студією. Роботи юних кореспондентів неодноразово друкувалися у міській та обласних газетах, а редколегія газети «Клас+» двічі здобувала перемогу в регіональному конкурсі шкільних га-

зет, який проводився у м. Миколаєві. До роботи в літературній студії залучалися майстри слова — южненська поетеса Наталя Чамлай, члени спілки письменників України Олекса Різників і Світлана Мудрик. Вихованню любові до рідної мови сприяють декади української мови, конкурси учнівських творів, літературні вечори, а також створення театру «Мандрівні дяки», в репертуарі якого композиції на твори Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, С. Мудрик. Та, мабуть, найбільшою перемогою можна вважати те, що учні НВО імені В'ячеслава Чорновола спілкуються українською мовою не лише у школі, а пропагують і відстоюють її права у місті. У тому, що сьогодні на вулицях Южного вже досить часто звучить українська мова, величезна заслуга вчителів і учнів нашої школи.

Реалізація програми «Я — громадянин України» передбачає виховання в учнів НВО імені В'ячеслава Чорновола національної свідомості, активної громадянської позиції, усвідомлення своєї значущості та причетності до розбудови Української держави, до вирішення суспільних проблем, формування комунікативних навичок, уміння жити в спільності, розуміти і поважати себе та інших, розкриття і реалізацію організаційських і творчих здібностей дітей, виховання відповідальності і обов'язковості.

З перших днів існування школи її вихованці стали не пасивними споглядачами, а активними творцями всього освітнього процесу школи. З кожним роком педагогічний колектив делегував їм все більше повноважень. Насамперед це стосується організації чергування в школі, проведення культурно-масових заходів, участі у роботі шкільної ради. Сьогодні НВО імені В'ячеслава Чорновола — це своєрідна маленька держава зі своїм учнівським президентом і парламентом, «четвертою владою», службою безпеки, різноманітними міністерствами і відомствами. Учнівське самоврядування в школі — це не просто гра, а підготовка підростаючого покоління до самостійного життя, свідомої і активної громадської діяльності на благо України. Велику роль у вирішенні завдань програми відіграють дискусійний клуб «Зона уваги», на засіданнях якого обговорюються актуальні проблеми сьогодення («Молодь і політика», «Колектив і особистість», «Яка армія нам потрібна», «Взаємовідносини батьків та дітей» і т. ін.); спецкурси «Особа і суспільство» та «Права людини», що закладають основи знань про закони людського співжиття, формують в учнів правові погляди та переконання, вчать захищати свої права і права інших людей; створення історико-краєзнавчого музею — центру відродження національної свідомості й духовної культури народу. Прилучення до духовних скарбниць народу допомагає дітям усвідомити і осмислити свою приналежність до великого українського народу, бажання зберегти і примножити його культурну спадщину. Цим бажанням продиктована активна діяльність учнів у між-

народній дитячій організації «Пласт». Особливу ж роль у громадянському і патріотичному вихованні учнів відіграють зустрічі з людьми, які складають славу України — а серед них політики і художники, музиканти і науковці, поети і видатні спортсмени. Знайомство з головою НРУ Геннадієм Удовенком, народним депутатом Тарасом Чорноволом, народним артистом України Богданом Бенюком, народною майстринею Ганною Василяшук, композитором Остапом Гавришем, диригентом Одеського філармонічного оркестру Хобартом Ерлом, підкорювачем Евересту В'ячеславом Терзеулом наповнюють юні серця гордістю за свою Батьківщину, яка подарувала світу таких людей, формують бажання стати схожими на них.

Та, мабуть, найвищим, кульмінаційним моментом програми виховання громадянина стало присвоєння нашому навчальному закладу імені Героя України В'ячеслава Чорновола, адже високе ім'я у назві школи — це не лише почесне право, а насамперед величезний обов'язок кожного учня відповідати гордій назві — «учень навчально-виховного об'єднання імені В'ячеслава Чорновола».

Метою програми «Традиції, цінності і норми життя школи» є відродження кращих традицій в навчально-виховній роботі національної школи і на їх основі створення такого виховного середовища, яке б виховувало у дітей почуття гордості за право навчатися саме в цій школі, підвищувало відповідальність за свої вчинки і досягнення у різних сферах діяльності, сприяло б збереженню культурної спадщини українського народу, забезпечувало високу мотиваційну готовність кожного учня до участі в діяльності школи.

Митрополит Іларіон, вивчаючи дохристиянські звичаї українського народу, відзначав, що наші предки «були прості й виносливі, ласкаві й людяні за вдачею, щиросердні й відкриті». Їм притаманні гостинність, повага до батька і матері, до людей похилого віку. Усе добре, позитивне, що було властиве народним звичаям, увібрала в себе і наповнила новим змістом християнська мораль. Програма розвитку особистості, закладена в десяти Божих заповідях, і складає основу традицій, цінностей і норм життя НВО імені В'ячеслава Чорновола. Реалізується ця програма за такими напрямками:

школа — наш рідний дім, а ми — дбайливі його господарі;

головний скарб школи — особистість дитини; ми відповідальні за тих, хто живе поряд з нами;

школа — колектив однодумців, творча спілка дітей і дорослих;

ми живемо, щоб творити добро і красу; немає меж для вдосконалення.

Серед найяскравіших традицій нашої школи: — добротні справи (шефство над Одеським будинком немовляти, над ветеранами війни і праці, Великодні та Різдвяні благодійні ярмар-

ки, допомога дітям Закарпаття, які постраждали внаслідок стихійного лиха);

— культурно-просвітницька діяльність (організація виставок, концертів, конференцій, свят для мешканців міста);

— спільна творча діяльність учнів, вчителів, батьків, громадськості по відродженню української духовності тощо.

Однією з найбільш характерних ознак становлення незалежної Української держави є повернення до християнства. Не стала винятком і система освіти. При вивченні предметів гуманітарного циклу вчителі звертаються до біблійних текстів, класні керівники використовують у своїй роботі безмежні виховні можливості християнства. У НВО імені В'ячеслава Чорновола християнській педагогіці відводиться визначна роль, адже саме християнська педагогіка дає відповідь на головне питання, що є центральним для кожної гуманітарної науки: «У чому суть і призначення людини?»

Освітлити душу людини, підготувати її до життя і виживання в світі — ось головне завдання програми «Духовний розвиток особистості». Уже в перший рік існування школи до навчального плану було включено факультативний курс «Основи християнської етики». І якщо спочатку відношення до нового предмета з боку як батьків, так і учнів було настороженим, то сьогодні за програмою «Психологія духовного розвитку» навчається переважна більшість учнів школи.

Велику роль у духовному розвитку особистості відіграють зустрічі із священнослужителями, відвідування національних святинь — Софіївського, Михайлівського соборів, Києво-Печерської лаври у Києві, щорічні поїздки дітей по Львівщині та Івано-Франківщині за програмою «Духовні скарбниці українського народу», участь дітей у Великодніх та Різдвяних богослужіннях, вертепах, вечори духовної музики. Визначною подією в духовному житті школи стало освячення хреста на місці спорудження каплиці на честь засновників слов'янської писемності і культури святих Кирила та Мефодія. Спорудження на території школи каплички, на

яку принесе свій камінець кожна дитина, кожен вчитель і батько, стане великою об'єднуючою силою, яка допоможе нам піднятися над мороком і небуттям і повернутися до життєдайних джерел духовності.

Нещодавно наша школа відзначила свій перший п'ятирічний ювілей. П'ять років — термін для історії, звичайно ж, незначний, але для колективу НВО імені В'ячеслава Чорновола — ціла епоха. Епоха сумнівів і сподівань, злетів і невдач, епоха боротьби за утвердження високих ідеалів, за право бути. А в тому, що ми є, можна переконатися, прочитавши рядки з творів наших учнів, присвячених рідній школі у день її п'ятиріччя:

«Найголовнішою моєю мрією про майбутню школу є та, щоб кожен, хто навчається і працює в ній, був патріотом своєї Батьківщини, поважав свою рідну мову, культуру і звичаї свого народу, своїх предків і зміг донести любов до своєї нації кожній людині, з якою спілкується. Тільки таким чином ми зможемо відродити нашу країну».

«Мета виховання патріотів своєї держави закладалася засновниками четвертої школи з самого початку її існування. І особливої актуальності вона набула при наданні нашій школі імені Героя України В'ячеслава Чорновола, адже тепер ми повинні виправдати покладену на нас важливу місію».

«Найбільше уваги у нашій школі-державі приділяється духовному збагаченню учнів, саме тут ми робимо перший крок до патріотизму, усвідомлюємо, що ми діти своєї Батьківщини, що маємо покращити її становище, бо саме ми будемо жити в ній у XXI столітті, бо ми її майбутне».

«Головними дисциплінами тут є доброта, допомога ближньому, вміння прощати та співчувати, а основним законом — знати і виконувати десять заповідей Божих».

«Школу своєї мрії я вже знайшла — це НВО імені В'ячеслава Чорновола. Тут є все, що дає можливість назвати її школою майбутнього... А якщо ви мені не вірите, то прийдіть і переверте самі».

The modern system of school education doesn't satisfy the society's needs in growing up the citizen of new independent Ukraine-smart and freedom-loving, with national self confidence, human values, culture of mentality and behaviour, perspectives of spiritual selfimprovement. Today the Ukrainian state needs the new school — school of morality. The stuff of our school — educational union by Vyacheslav Chornovil of the town of Yuzhy of Odesa region works on the creation of such a school. The system of teachers' work is directed to the education of high spiritual national confidence, patriotism and citizen's activity of growing up generation.

Л. Я. ПРОКОПЕЧКО,

директор НВО імені В'ячеслава Чорновола, м. Южне.

ФОРМУВАННЯ НОВОГО СВІТОГЛЯДУ, ЩО ҐРУНТУЄТЬСЯ НА ДОТРИМАННІ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

У час розбудови нашої державності особливого значення набуває проблема забезпечення прав громадян вільної України, піднесення їхньої національної самосвідомості й зміцнення самодисципліни, відповідального ставлення до своїх громадських обов'язків. Активну в правовому відношенні людину необхідно формувати з дитинства. Саме через школу проходить все підростаюче покоління. Тому розширити правові знання молоді, сформувати у неї високу відповідальність перед суспільством і державою, виховати молодих людей в дусі безумовного дотримання норм права і моралі — почесне завдання школи. Виконання його педагогічними колективами сприятиме формуванню у школярів таких морально-правових якостей, які сприятимуть недопущенню ними проявів антисупільної поведінки.

Однією із рис всебічно розвиненої особистості є наявність у неї високої культури поведінки. Не можна вважати фізично повноцінну людину культурною, коли вона, маючи широкі й ґрунтовні знання, добре працюючи чи навчаючись, порушує норми моралі і законів.

Головним завданням правового виховання учнів є формування у них правової культури громадянина вільної України. Правова культура складається передусім із свідомого ставлення громадянина до своїх прав і обов'язків, з глибокої поваги законів і правил людського співжиття, що виражають волю і інтереси народу, з активної участі в управлінні державними справами, рішучої боротьби з порушниками законів.

Прилучення учнівської молоді до правової культури збагачує її духовне життя. Разом з тим, знання молодою людиною своїх прав і обов'язків розширює можливості їх реалізації, в тому числі й у власних інтересах. Правове виховання зміцнює життєву позицію, підвищує громадянську активність, загострює почуття непримирності до негативних явищ.

Підкреслюючи значення правової культури учнів, слід зазначити, що правове виховання не має мети озброїти їх досконалим і повним знанням діючого законодавства. Метою правового виховання можна вважати досягнутою, якщо учні знатимуть основні принципи законодавства і керуватимуться ними в своєму житті, виходячи з глибокої переконаності в їх правильності і необхідності.

Правове виховання учнів, порівняно з іншими напрямками виховання, має свою специфіку. Вона визначається передусім соціально-правовим статусом учнівської молоді в нашому суспільстві. Школярі перебувають в матеріальній залежності від батьків, їх самостійність і активність у діяльності корегуються педагогічним колективом, у них недостатній обсяг правових знань, тому вони мають засвоїти правові знання,

які регулюють їх життя і діяльність як неповнолітніх, і ті правові норми, якими їм доведеться керуватися в майбутньому житті і діяльності.

На основі вивчення досвіду роботи вчителів в школі з правового виховання учнів ми прийшли до такого висновку: результативність правового виховання не залежить від рівня сумлінності педагогів, усвідомлення ними мети виховання і своєї відповідальності, кількості проведених виховних заходів, хоч ці показники відіграють не останню роль, але основне — в характері діяльності педагогів і діяльності вихованців, у характері стосунків між ними.

Розбудова національної школи вимагає подолання надмірної опіки у виховній роботі. Тому необхідно спільно з учнями творчо вирішувати життєво важливі проблеми, думати над тим, як здійснити заплановане, як постійно вдосконалювати їх життя та діяльність.

З власного досвіду переконаюся, що важливо кожному аспекту правового виховання надавати практичної спрямованості. Маю на увазі, щоб учні не тільки одержували правову інформацію під час виховних заходів, не тільки ознайомлювалися зі своїми правами і обов'язками, а й свідомо використовували отримані знання відповідно до конкретного виду діяльності, правильно користувалися своїми правами, виконували свої обов'язки в конкретних життєвих ситуаціях.

Тому доцільно залучати учнів до активної участі в охороні правопорядку, боротьбі з правопорушеннями, захисті матеріальних і моральних цінностей суспільства. Саме прилучення учнів до доступної і посиленої правоохоронної діяльності щодо наведення порядку в школі і за її межами формує у них уміння боротися з антисупільними явищами, виробляє навички правомірної поведінки. Тільки тоді мету правового виховання можна вважати досягнутою, якщо учень здатний самостійно управляти своєю поведінкою. Така здатність досягається не тільки всім ходом правовиховної роботи, а й самостійною роботою особистості над собою, її участю у правоохоронній діяльності.

Основною метою діяльності педагогічного колективу юридичного ліцею вважається досягнення такого рівня розвитку правової свідомості особистості, коли контроль з боку педагога за її поведінкою замінюється самоконтролем, а вдосконалення морально-правової сфери свідомості стає функцією самої особистості.

Отже, у правовиховній роботі з учнями необхідно звертати увагу на такі два аспекти: а) на необхідність додержання ними правил поведінки в школі, в громадських місцях, за місцем проживання; б) перспектива на майбутнє, тобто ті норми та галузі права, які будуть захищати їх права та законні інтереси, норми сімейного,

трудового, житлового, цивільного права — те з чим вони зустрінуться за межами навчального закладу при працевлаштуванні, при вирішенні питань, які пов'язані зі збереженням житла, з правом на майно, на спадщину.

Вирішальну роль у правовому вихованні учнів відіграє особистість вчителя. Але сьогодні виховна роль може бути реалізована тільки за умови, що його ріднить з учнем спільність інтересів, багатство і різноманітність взаємовідносин між ними, неформальне спілкування. Вчитель має поводитись так, щоб учні прагнули спілкуватися з ним і після уроку, ділитися думками і сумнівами, успіхами і невдачами. Він повинен бути зразком точного і неухильного виконання законів і своїх обов'язків, бездоганною поведінкою не давати учням приводу для морального виправдання свого негативного ставлення до правил поведінки.

У правовиховній роботі можна використувати чимало форм та методів: вечори запитань і відповідей з участю працівників правоохоронних органів, лекції, бесіди, вікторини, юридичні консультації. Та найбільш за все дітям подобаються рольові ігри, де вони імпровізують незвичайні для них ситуації, «мозкові штурми», дискусії, інтерв'ювання, кінолекторій, диспути.

Хочеться звернути увагу на таку форму, як диспут, бо саме він вчить самостійно оцінювати судження, відстоювати свої погляди, аргументувати їх, допомагає виявити настрої вихованців, їхній внутрішній світ, формувати громадську думку колективу, критичне ставлення учнів до чужих і ворожих нашому суспільству ідей, моральних принципів, правових норм. Пропонуємо розглянути матеріал до диспуту «У чому сенс життя і щастя людини?»

* * *

«Найпрекрасніші і в той же час найщасливіші люди ті, хто прожив своє життя, піклуючись про щастя інших»

В. Сухомлинський

Запитання для обговорення.

1. У чому сенс життя людини?
2. Що, на вашу думку, потрібно для щастя?
3. Чи всі люди однаково розуміють, що таке щастя?
4. Чи можна відокремлювати особисте життя від життя суспільства?
5. Як же досягти свого щастя?

Поширеною формою правовиховної роботи є різноманітні клуби. Так, у юридичному ліцеї працює правовий клуб «Феміда». До роботи клубу залучений весь педагогічний колектив, працівники правоохоронних органів, культурно-освітніх закладів та працівники кіностудії. Форми роботи клубу різноманітні: зустрічі з цікавими людьми, вікторини, демонстрування документальних кінофільмів, обговорення газетних і журнальних статей, розв'язування спе-

ціальних задач і найцікавіша — обговорення реальних судових процесів. На таких процесах «судять» байдужість, хуліганство, жадність, вбивство та інші аморальні якості. Учні розподіляють між собою ролі: одні стають свідками захисту, інші — свідками звинувачення. Такий клуб виконує масштабну правову роботу, бо саме ці судові процеси, обговорення страшних злочинів, документальні підтвердження, конкретні факти транслюються в прямому ефірі на телеканалі «Інтер», і той, хто не є членом «Феміди», може все побачити та навіть взяти участь в обговоренні по телефону.

Крім правового виховання дітей, багато уваги треба приділяти правовому вихованню батьків. Цю роботу можна проводити на батьківських зборах, батьківському всеобучі, а також працюючи з батьками індивідуально.

Ст. 70 Кодексу передбачає, що при невиконанні обов'язків по вихованню дітей батьки можуть бути в судовому порядку позбавлені батьківських прав. Тому кожний батько й кожна мати повинні це знати й усвідомлювати свою відповідальність за виховання своїх дітей.

Human rights are the fundamental standards without which it is impossible to live and keep the self-esteem. Human rights are based on freedom, justice and peace. The criterion of complete and integral development of the personality and the whole society is respect towards the human rights. Thus it is important to create new mentality based on this criterion. School education should take into consideration.

Н. М. ТЕПЛИЦЬКА,
юридичний ліцей, м. Одеса.

ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ СВІДОМИХ ПОНЯТЬ ПРО ВЕЛИЧИНИ: ВІДСТАНЬ, ШВИДКІСТЬ ТА ЧАС

Особливість задач на рух полягає в тому, що вони побудовані на підставі функціонального зв'язку між величинами: відстань, швидкість та час. Тому для забезпечення високої ефективності процесу навчання учнів вмінню розв'язувати задачі на рух перед усім необхідно сформулювати поняття про величини: відстань, швидкість і час. Між тим існує декілька типів задач, що містять пропорційні величини (вартість, ціна, кількість; загальна маса, маса 1 предмета, кількість предметів; загальна довжина, довжина 1 відрізка, кількість відрізків; загальний об'єм, об'єм 1 посудини, кількість посудин; загальний виробіток, продуктивність праці, час роботи тощо). Прості задачі з такими величинами, як відстань, швидкість і час, мають таку ж математичну структуру, як і будь-які прості задачі на знаходження однієї величини за відомими значеннями двох, пов'язаних з нею величин.

Таким чином, задачі з такими величинами, як відстань, швидкість і час, можна розглядати, як

і задачі з будь-якими пропорційними величинами, а також порівнювати їх з задачами з іншими величинами.

Ознайомлення з цим видом задач здійснюється в 4-му класі у першому півріччі навчального року. У результаті навчання учні повинні:

— отримати поняття про швидкість як про відстань, яку проходить тіло, що рухається рівномірно, за одиницю часу;

— знати взаємозв'язок між величинами: відстань, швидкість та час;

— вміти знаходити швидкість за відомими відстанню і часом;

— вміти знаходити відстань за відомими швидкістю і часом;

— вміти знаходити час за відомими відстанню і швидкістю;

— вміти розв'язувати прості та складені задачі на підставі взаємозв'язку між величинами: відстань, швидкість та час.

ОЗНАЙОМЛЕННЯ УЧНІВ З ПОНЯТТЯМ ПРО ШВИДКІСТЬ. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКОМ МІЖ ШВИДКІСТЮ, ЧАСОМ ТА ВІДСТАННОЮ ПРИ РІВНОМІРНОМУ РУСІ

Підготовча робота

Мета — узагальнення знань дітей про рух тіл.

На цьому етапі пропонуємо учням:

— спостереження за рухом транспорту, пішоходів (діти помічають, що одне тіло рухається швидше, а інше — повільніше).

— спостереження в умовах класу, де рух демонструють самі діти — рух двох тіл відносно одне одного (двоє учнів починають рухатися одночасно в одному напрямі: заздалегідь визначається час руху або відстань, яку повинні подолати учні).

У результаті спостережень діти роблять висновки:

— за один й той самий час два тіла можуть пройти різну відстань;

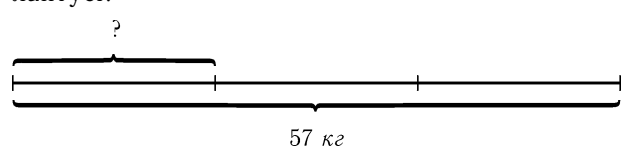
— одну й ту саму відстань два тіла можуть подолати за різний час.

Особливе місце в підготовчій роботі повинно займати розв'язування простих задач на функ-

ціональну залежність величин, у тому числі задач на знаходження величини «1 одиниці».

Наприклад:

1. У трьох лантухах 57 кг цукру, порівну в кожному. Скільки кілограмів цукру в одному лантусі?

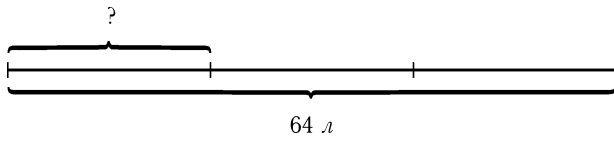

Загальна маса, кг	Маса 1 лантуха, кг	Кількість лантухів, шт.
57	?	3

Розв'язання: $57/3 = 17$ (кг).

Відповідь: 17 кг цукру в одному лантусі.

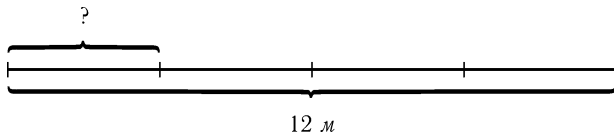
2. У 16 банках 64 л соку, порівну в кожній. Скільки літрів соку в кожній банці?

Загальний об'єм, л	Об'єм 1 банки, л	Кількість банок, шт.
64	?	3

Розв'язання: $64/16 = 4$ (л).
Відповідь: 4 л соку в одній банці.

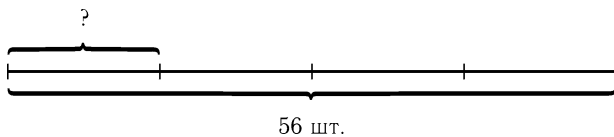
3. У кравчині було 12 м тканини. З цієї тканини вона пошила 4 однакових костюма. Скільки метрів тканини пішло на один костюм?

Загальна витрата, м	Витрата тканини на 1 костюм, м	Кількість костюмів, шт.
12	?	4

Розв'язання: $12/4 = 3$ (м).
Відповідь: 3 м витратила кравчиня на один костюм.

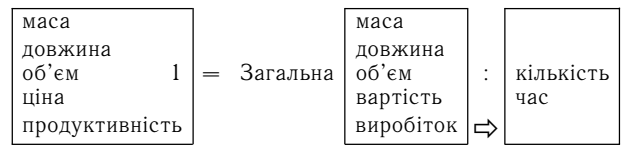
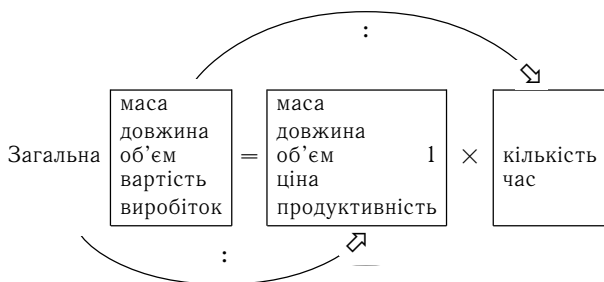
4. Столяр виготовив 56 табуретів за 4 дні. Скільки табуретів виготовляв столяр кожного дня?

Загальний виробіток, шт.	Продуктивність праці. Кількість табуретів за 1 день, шт.	Час роботи, дні
56	?	4

Розв'язання: $56/4 = 14$ (шт.).
Відповідь: 14 табуретів за день виготовляв столяр.

Під час розв'язування аналогічних задач повторюємо взаємозв'язок між пропорційними величинами:

Ознайомлення

Діти вже знайомі з величинами: час та відстань. Чули вони й слово «швидкість». Але перед тим, як перейти до розгляду залежності між відстанню, швидкістю та часом при рівномірному русі, треба ввести поняття про швидкість руху.

Спостерігаючи за рухом кількох тіл, учні помітили, що:

- за один й той самий час два тіла можуть пройти різну відстань;
- одну й ту саму відстань два тіла можуть подолати за різний час.

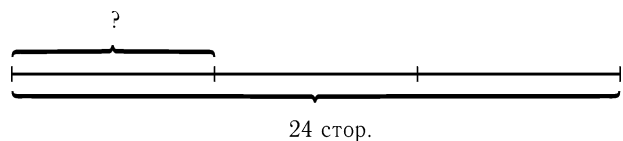
Чому так відбувається? Учні можуть відповісти: «Тому що у цих тіл різні швидкості!» Що таке швидкість? На це запитання навряд чи можна отримати свідому відповідь...

Поняття про швидкість вводиться на прикладі задачі: «За 3 години хлопчик проїхав на велосипеді 24 км, кожного часу проїжджаючи однакову відстань. Скільки кілометрів проїжджав хлопчик кожного часу?»

Але перед введенням цієї задачі розв'яжемо допоміжну задачу з цими числами, але з іншими пропорційними величинами.

Задача 1. За 3 години друкарка надрукувала 24 сторінки, друкуючи рівну кількість сторінок кожної години. Скільки сторінок друкувала друкарка за кожну годину?

— Схематично проілюструємо умову задачі: намалюємо відрізок, який позначає загальний виробіток — 24 сторінки. Друкарка надрукувала ці сторінки за 3 години, друкуючи однакову кількість сторінок кожної години, тому 24 сторінки поділимо на 3 рівні частини; кожна частина ілюструє кількість сторінок, які друкувала друкарка за 1 годину (продуктивність праці).

Загальний виробіток, стор.	Продуктивність праці. Кількість сторінок за 1 год.	Час роботи, год.
24	?	3

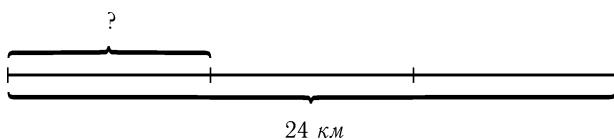
Розв'язання $24/3 = 8$ (стор.)
Відповідь: 8 сторінок друкувала друкарка за 1 годину.

Задача 2. За 3 години хлопчик проїхав на велосипеді 24 км, кожного часу проїжджаючи однакову відстань. Скільки кілометрів проїжджав хлопчик кожного часу?

— Про що розповідається в задачі? (Про рух велосипедиста. Відомо, що він проїхав 24 км). 24 км всього проїхав велосипедист — це загальна відстань. Що ще відомо? (Велосипедист рухався 3 години. У годинах вимірюється час. 3 години — це час руху велосипедиста).

— Порівняйте цю задачу з попередньою. Чим вони схожі? (Містять однакові числа, при чому в обох задачах число 3 позначає час.) Чим відрізняються? (Число 24 у першій задачі — це загальна кількість сторінок, а в цій — це загальна відстань. У першій задачі ми знаходили кількість сторінок, надрукованих за 1 годину, а в цій треба знайти відстань, яку подолав велосипедист за 1 годину).

— Схематично проілюструємо умову задачі: намалюємо відрізок, який позначає загальну відстань — 24 км. Велосипедист подолав цю відстань за 3 години, проїжджаючи однакову відстань кожної години, тому цю відстань поділимо на 3 рівні частини; кожна частина ілюструє відстань, яку долав велосипедист за 1 годину. Здійснимо зміни у попередньому кресленні.

— Здійснимо зміни у попередній таблиці:

Загальна відстань, км	Відстань за 1 год., км	Час руху, год.
24	?	3

— Якою дією дізнаємося про відстань, яку подолав велосипедист за 1 годину? (Дією ділення: треба 24 км поділити порівну на 3 рівні частини).

Розв'язання $24/3 = 8$ (км).

Відповідь: по 8 км проїжджав велосипедист за кожну годину.

— Відстань, яку проїжджав велосипедист за кожну годину, є швидкістю руху велосипедиста.

Швидкість тіла — це відстань, яку долає тіло за одиницю часу (1 с, 1 хв., 1 год. тощо).

— Отже швидкість руху велосипедиста — 8 км за годину. Скорочено це записується так: 8 км/год.

— Що ми знайшли в задачі? (Швидкість). Звернемося до розв'язання задачі. Що означає число 24? (Це відстань, яку подолав велосипедист). Що означає число 3? (Це час руху). Що ми знайшли в задачі? (Швидкість) Як ми знайшли швидкість? (Ми відстань поділили на час).

— Зробіть висновок про те, як знайти швидкість.

Щоб знайти швидкість тіла, треба відстань поділити на час руху тіла:

$$v = S : t \text{ або } v = \frac{S}{t}$$

Одиниці вимірювання швидкості: м/с, м/хв., км/год. тощо.

маса довжина об'єм ціна продуктивність швидкість	1	=	Загальна	маса довжина об'єм вартість виробіток відстань	:	кількість час
---	---	---	----------	---	---	------------------

Примітка. У задачах на рух звичайно вважають, що швидкість тіла протягом всього часу руху не змінюється. Такий рух називається **рівномірним**.

Закріплення правила знаходження швидкості

Далі треба обговорити питання:

1. Що означає:

— улітка повзе зі швидкістю 6 м/год.? (Швидкість улітки 6 м/год. означає, що за кожну годину вона проповзає 6 м);

— літак летить зі швидкістю 950 км/год.? (Швидкість літака 950 км/год. означає, що за кожну годину він пролітає 950 км).

— легкова машина їде зі швидкістю 120 км/год.?

— пліт пливе по річці зі швидкістю 4 км/год.?

— швидкість велосипедиста 18 км/год.?

— швидкість лижника 200 м/хв.?

— швидкість пароплаву 45 км/год.?

— Земля рухається по орбіті зі швидкістю 30 км/год.?

— черепаха повзе зі швидкістю 3 м/хв.?

— ластівка летить зі швидкістю a км/год.?

2. Чому дорівнює швидкість руху:

— пішоходу, якщо він проходить 5 км за 1 годину? (5 км/год.).

— меч-риби, якщо вона кожного часу пропливає 100 км? (100 км/год.).

— бджоли, якщо вона за кожну секунду пролітає 7 м? (7 м/с).

— верблюда, якщо він кожного часу проходить 35 км? (35 км/год.).

— космічного корабля, якщо він кожної секунди долає 8 км? (8 км/с)

— поїзду, якщо він проїжджає за кожну хвилину 15 км? (15 км/хв.)

— літака, якщо він за годину пролетів 870 км? (870 км/год.).

— лижника, якщо він за хвилину пройшов b м? (b м/хв.).

3. Розв'яжи задачі:

— За 9 годин машина проїхала 747 км. Скільки кілометрів вона проїжджала за 1 годину? Яка швидкість автомобіля?

— Бігун пробіг 300 м за 50 с. Скільки метрів він долав за 1 секунду? З якою швидкістю біг бигун?

При розв'язанні цих задач корисно звернути увагу учнів на те, що вони містять не два запитання, а одне, яке сформульовано по-різному.

Задача № 526 (Богданович М. В. Математика 4 (3). — К.: Освіта, 1995). За даними таблиці обчисли швидкість руху велосипедиста, вантажного автомобіля, ластівки, пасажирського літака.

Рухомий об'єкт	Швидкість, км/год.	Час, год.	Відстань, км
Велосипедист	?	2	28
Вантажний автомобіль	?	3	210
Ластівка	?	2	180
Пасажирський літак	?	3	1500

Робота над цим завданням здійснюється за планом:

4. Назвіть відстань, яку пододало тіло.

5. Назвіть час руху цього тіла.

6. Як, знаючи відстань і час руху, знайти швидкість?

7. Знайдіть швидкість тіла.

Перевірка усвідомлення учнями залежності швидкості, відстані та часу здійснюється шляхом порівняння пари задач:

а) пішохід за 4 години пройшов 20 км. Знайдіть швидкість пішоходу;

б) лижник за 4 години подолав 60 км. Знайдіть швидкість лижника.

Після розв'язання і порівняння цих двох задач пропонуємо учням запитання:

— Чия швидкість більша? (Лижника).

— Чому швидкість лижника більша за швидкість пішоходу? (Швидкість лижника більша тому, що він за один й той самий час, що й пішохід, подолав більшу відстань).

— Який висновок можна зробити про залежність між швидкістю і шляхом? (Чим більша швидкість, тим більший шлях долає тіло за один й той самий час).

— Отже, швидкість і відстань змінюються в однаковому напрямі, якщо час залишається сталим.

— Як зміниться відстань, якщо швидкість збільшиться? Зменшиться?

— Як зміниться швидкість, якщо відстань збільшиться? Зменшиться?

в) лижник пройшов 45 км за 3 години. Яка швидкість лижника?

г) пішохід пройшов 45 км за 9 годин. Яка швидкість пішоходу?

— Чия швидкість більша? (Лижника).

— Чому швидкість лижника більша за швидкість пішоходу? (Швидкість лижника більша тому, що він одну й ту саму відстань, що й пішохід, пройшов за менший час).

— Який висновок можна зробити про залежність між швидкістю і часом? (Чим більша швидкість, тим менший час потрібний для подолання одного й того самого шляху).

— Отже, швидкість і час змінюються в оберненому напрямі: якщо швидкість збільшується, то час, навпаки, зменшується; якщо швидкість зменшується, то час збільшується, при сталій відстані.

— Як зміниться час, якщо швидкість збільшиться? Зменшиться?

— Як зміниться швидкість, якщо час збільшиться? Зменшиться?

Треба зазначити, що в чинному підручнику математики для 5-го класу, автором якого є

Г. М. Возняк та інші, тема «Швидкість» не пропонується, але є дуже багато вправ на переведення одних одиниць вимірювання величини в інші, в тому числі і одиниць швидкості. Отже, для попередження труднощів при вивченні математики в 5-му класі і для повноцінного формування поняття про швидкість, як про відстань, що долає тіло за одиницю часу, корисними є завдання на переведення одних одиниць вимірювання швидкості в інші:

1) $5 \text{ км/год.} = ? \text{ м/год.}$

Розв'язання.

5 км/год. — це означає, що тіло за кожну годину долає 5 км. В 1 км — 1000 м. Тому за 1 годину тіло подолає в 1000 раз більше метрів: $5 \times 1000 = 5000 \text{ м}$ за 1 годину. Отже, швидкість тіла — 5000 м/год.

$$a \text{ км/год.} = a \times 1000 \text{ м/год.}$$

2) $48 \text{ км/год.} = ? \text{ м/хв.}$

Розв'язання.

Перша частина міркування така сама, як і в попередній задачі. Маємо: $48 \text{ км/год.} = 48\,000 \text{ м/год.}$

Далі міркуємо так: $48\,000 \text{ м/год.}$ означає, що тіло долає 48 000 м за кожну годину. В 1 годині — 60 хвилин. Отже 1 хвилина у 60 разів менша за годину, тому за 1 хвилину тіло подолає у 60 разів меншу відстань, ніж 48 000 м. Маємо: $48\,000 \text{ м} / 60 = 800 \text{ м}$ за 1 хвилину. Отже, швидкість тіла — 800 м/хв.

$$a \text{ км/год.} = a \times 1000 \text{ м/год.} = a \times 1000 : 60 \text{ м/хв.}$$

3) $18 \text{ км/год.} = ? \text{ м/с.}$

Розв'язання.

Міркуючи так само, як при розв'язанні попередніх двох задач, маємо:

$18 \text{ км/год.} = 18\,000 \text{ м/год.}$ (1 км більше 1 м в 1000 раз, тому $18 \times 1000 = 18\,000$).

$18\,000 \text{ м/год.} = 300 \text{ м/хв.}$ (1 хвилина менша за 1 годину в 60 разів, тому $18000 : 60 = 300$).

300 м/хв. — це означає, що тіло проходить 300 м за 1 хвилину. Треба дізнатися, скільки метрів воно проходить за секунду. 1 секунда в 60 разів менша за 1 хвилину, тому за 1 секунду тіло пройде шлях у 60 разів менший: $300 : 60 = 5 \text{ м/с.}$

$$a \text{ км/год.} = a \times 1000 \text{ м/год.} = a \times 1000 : 60 \text{ м/хв.} = a \times 1000 : 60 : 60 \text{ м/с.}$$

4) $7 \text{ м/с} = ? \text{ м/хв.}$

Розв'язання.

7 м/с — це означає, що тіло долає 7 м за 1 секунду. Хвилина більша за секунду у 60 разів, тому за 1 хвилину тіло подолає у 60 разів більший шлях: $7 \times 60 = 420 \text{ м/хв.}$

$$b \text{ м/с} = b \times 60 \text{ м/хв.}$$

5) $3000 \text{ м/хв.} = ? \text{ км/хв.}$

Розв'язання.

3000 м/хв. означає, що тіло за 1 хвилину долає 3000 м. Метр в 1000 разів менший, ніж кілометр. Тому за 1 хвилину тіло подолає

у 1000 разів менше кілометрів: $3000 : 1000 = 3 \text{ км/хв.}$

$$k \text{ м/хв.} = k : 1000 \text{ км/хв.}$$

Після усвідомлення учнями процесу переведення одних одиниць вимірювання швидкості в інші можна запропонувати задачі:

1) Космічний корабель рухається зі швидкістю 8 км/с. Скільки кілометрів він пролітає за 1 хвилину. Запишіть його швидкість у км/хв.

Розв'язання.

8 км/с — це означає, що космічний корабель пролітає 8 км за 1 секунду. 1 хвилину у 60 разів більша за 1 с, тому космічний корабель за 1 хвилину подолає відстань у 60 разів більшу: $8 \times 60 = 480 \text{ км/хв.}$

2) Пішохід проходить за 1 годину 3 км. Скільки метрів він проходить за 1 хвилину? Знайдіть його швидкість у м/хв.

Розв'язання.

Пішохід проходить за 1 годину 3 км. В $1 \text{ км} = 1000 \text{ м.}$ Тому за 1 годину він проходить: $3 \times 1000 = 3000 \text{ м.}$ Треба дізнатися, скільки метрів він проходить за 1 хвилину. 1 хвилину у 60 разів менша за годину. Тому пішохід пройде відстань за 1 хвилину у 60 разів меншу: $3000 : 60 = 50 \text{ м/хв.}$

Методика введення правила знаходження відстані за відомими швидкістю та часом

На наступному уроці учні знайомляться з правилом знаходження відстані за відомими швидкістю та часом руху тіла. Ознайомлення здійснюється на прикладі задачі.

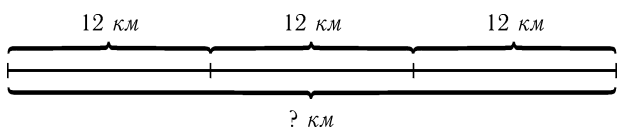
Задача № 534. Лижник був у дорозі 3 год., рухаючись зі швидкістю 12 км/год. Яку відстань пройшов лижник?

— Про що розповідається в задачі? (Про рух лижника. Відомо, що він йшов зі швидкістю 12 км/год. Це означає, що за кожну годину лижник проходив 12 км. Відомий час руху лижника 3 год.)

— Яку відстань пройшов лижник за першу годину? (12 км.)

— За другу годину? (12 км.) За третю годину? (12 км.)

— Схематично проілюструємо умову задачі.

— Запишемо задачу коротко у формі таблиці:

Загальна відстань, км	Швидкість, км/год.	Час руху, год.
?	12	3

— Якою дією дізнаємося про загальну відстань, яку подолав велосипедист за 3 години? (Дією множення: треба 12 км взяти 3 рази).

Розв'язання: $12 \times 3 = 36 \text{ (км).}$

Відповідь: 36 км подолав лижник за 3 години.

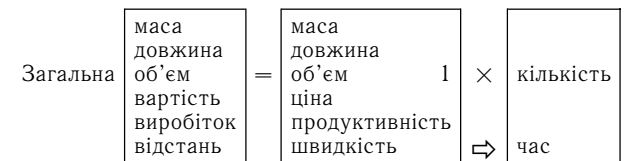
— Звернемося до розв'язання задачі. Що означає число 12 ? (Це швидкість лижника.) Що означає число 3 ? (Це час руху.) Що ми знайшли в задачі? (Відстань.) Як ми знайшли відстань? (Ми швидкість помножили на час.)

— Зробіть висновок про те, як знайти відстань.

Щоб знайти відстань, яку пододало тіло, треба швидкість помножити на час руху тіла.

$$S = v \times t.$$

Треба ввести нове правило до «своду» відношень пропорційних величин:

Для закріплення правила пропонується завдання № 536, в якому за даними таблиці слід знайти відстань. Робота над цим завданням аналогічна роботі над завданням № 526:

— Що відомо про рухомий об'єкт? (Швидкість... Час...)

— Про що треба дізнатися? (Про відстань.)

— Як знайти відстань? (Щоб знайти відстань, треба швидкість помножити на час.)

— Обчисліть відстань.

Методика введення правила знаходження часу за відомими відстанню та швидкістю руху

На наступному уроці учні знайомляться з правилом знаходження часу за відомими відстанню та швидкістю руху тіла. Ознайомлення здійснюється на прикладі задачі.

Задача № 544. Пасажир проїхав автобусом 180 км. Швидкість автобуса 60 км/год. Скільки часу їхав пасажир автобусом?

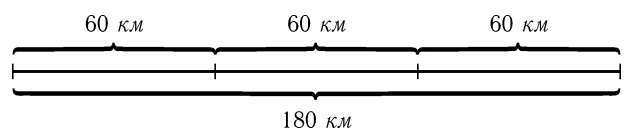
— Про що розповідається в задачі? (Про рух автобуса. Відомо, що автобус проїхав 180 км зі швидкістю 60 км/год. Це означає, що за кожну годину автобус проїжджав 60 км. Треба знайти час руху.)

— Яку відстань проїхав автобус за першу годину? (60 км.)

— Чи всю відстань він подолав? (Ні).

— За другу годину? (60 км.) Чи всю відстань він подолав?

За третю годину? (60 км.) Чи всю відстань він подолав? (Так).

— Отже, автобус витратив на рух стільки годин, скільки в 180 км міститься по 60 км.

— Запишемо задачу коротко у формі таблиці:

Загальна відстань, км	Швидкість, км/год.	Час руху, год.
180	60	?

— Якою дією дізнаємося про час руху автобусу? (Годин буде стільки, скільки разів міститься в 180 км по 60 км; щоб про це дізнатися, треба 180 км поділити на 60 км).

Розв'язання: $180/60 = 3$ (рази) — тому автобус був у дорозі 3 години.

Відповідь: 3 години пасажир їхав автобусом.

— Звернемося до розв'язання задачі. Що означає число 180? (Це відстань, яку проїхав автобус). Що означає число 60? (Це швидкість автобуса). Що ми знайшли в задачі? (Час). Як ми знайшли час? (Ми відстань поділили на швидкість).

— Зробіть висновок про те, як знайти час.

Щоб знайти час руху, треба відстань поділити на швидкість руху тіла:

$$t = S/v.$$

Співвіднесимо нове правило з відомими співвідношеннями між пропорційними величинами:

кількість	=	Загальна	:	маса довжина об'єм вартість виробіток відстань	:	маса довжина об'єм ціна продуктивність швидкість	1
час							

Для закріплення правила пропонується завдання № 545, в якому за даними таблиці слід знайти час. Робота над цим завданням аналогічна роботі над завданням № 526 та № 536:

- що відомо про рухомий об'єкт?
- про що треба дізнатися?
- як знайти час?
- обчисліть час.

Формування умінь розв'язувати прості задачі з величинами: відстань, швидкість та час

Спочатку слід узагальнити спосіб отримання формул швидкості та часу з формули відстані.

— Як називаються числа при множенні? (1 множник, 2 множник, добуток).

— Спробуємо записати це в іншому порядку:

$$\text{Добуток} = 1 \text{ множник} \times 2 \text{ множник.}$$

— Як знайти невідомий 1 множник? 2 множник?

$$\text{Добуток} = 1 \text{ множник} \times 2 \text{ множник.}$$

— Як знайти відстань?

$$\text{Відстань} = \text{Швидкість} \times \text{Час.}$$

— Що в цьому запису є добутком? Першим множником? Другим множником?

$$\text{Відстань} = \text{швидкість} \times \text{час.}$$

$$\text{Добуток} = 1 \text{ множник} \times 2 \text{ множник.}$$

— Як знайти перший множник — швидкість? Як знайти другий множник — час?

$$\text{Відстань} (S) = \text{швидкість} (v) \times \text{час} (t).$$

$$v = S/t;$$

$$t = S/v.$$

— Співвіднесемо правила знаходження відстані, швидкості та часу з правилами знаходження інших груп пропорційних величин:

Загальна	=	1	×	кількість час
маса довжина об'єм вартість виробіток відстань		маса довжина об'єм ціна продуктивність швидкість		

Для закріплення зробленого узагальнення корисні вправи типу:

1. Використовуючи формулу відстані $S = v \cdot t$, заповни таблицю:

S	v	t
?	8 м/с	9 с
72 км	?	6 год.
84 м	7 м/хв.	?

S	v	t
320 км	?	40 хв.
560 м	8 м/хв.	?
?	45 м/с	24 с

2. Розв'яжи задачу. Склади обернені задачі і розв'яжи їх.

Вершник їде зі швидкістю 8 км/год. Яку відстань він проїде за 5 годин?

Отже, маємо три взаємно обернені задачі:

S, км	v, км/год.	t, год.
?	8	5
40	?	5
40	8	?

3. Порівняй задачі:

а) чому дорівнює швидкість поштового голуба, якщо він за 3 години пролітає 180 км?

б) чому дорівнює швидкість бджоли, якщо вона за 3 години пролітає 60 км?

— Що у них спільного? (Однаковий час — 3 години).

— Чим вони відрізняються? (Різна відстань: голуб пролетів 180 км, а бджола — 60 км).

— Як ви вважаєте, у кого буде швидкість більшою? Чому? (У голуба, тому що він за один й той самий час пролетів більшу відстань. Швидкість і відстань змінюються в одному напрямі!).

— Розв'яжіть задачі і перевірте власне передбачення.

— Порівняйте відстані. У скільки разів голуб пролетів більшу відстань?

— Порівняйте швидкості. У скільки разів швидкість голуба більша?

— Який висновок можна зробити? (Якщо відстань збільшити в 3 рази, то й швидкість теж збільшиться в 3 рази).

— Як ви вважаєте, як зміниться швидкість, якщо відстань зменшиться в 3 рази? (Швидкість теж зменшиться в 3 рази. Для того, щоб у цьому впевнитися, слід порівняти відстань бджоли і голуба; швидкість бджоли і голуба!).

4. Порівняй задачі:

а) підводний човен проплив 180 км за 3 години. Знайди швидкість підводного човна.

б) пароплав проплив 180 км за 6 годин. Знайди швидкість пароплаву.

— Що в них спільного? (Однакова відстань — 180 км).

— Чим вони відрізняються? (Різний час: підводний човен плив 3 години, а пароплав — 6 годин).

— Як ви вважаєте, у кого буде швидкість більшою? Чому? (У підводного човна, тому що він одну й ту саму відстань подолав за менший час. Швидкість і час змінюються в протилежних напрямках!).

— Розв'яжіть задачі і перевірте власне передбачення.

— Порівняйте відстані. У скільки разів менше витратив часу підводний човен?

— Порівняйте швидкості. У скільки разів швидкість підводного човна більше?

— Який висновок можна зробити? (Якщо час зменшити у 2 рази, то швидкість, навпаки, збільшиться у 2 рази).

— Як ви вважаєте, як зміниться швидкість, якщо час збільшити у 2 рази? (Швидкість, навпаки, зменшиться у 2 рази).

1. Порівняй задачі:

а) за скільки годин проїде відстань 720 км «Мерседес», якщо їхатиме зі швидкістю 90 км/год.?

б) за скільки годин проїде відстань 720 км «Лада», якщо їхатиме зі швидкістю 90 км/год.?

— Що в них спільного? (Однакова відстань — 720 км).

— Чим вони відрізняються? (Різна швидкість: швидкість «Мерседесу» — 180 км/год., а швидкість «Лади» — 90 км/год.).

— Як ви вважаєте, яка машина витратить на дорогу менше часу? Чому? (Менше часу витратить «Мерседес», тому що одну й ту саму відстань (720 км) він долає з більшою швидкістю. Час і швидкість змінюються в протилежних напрямках!).

— Розв'яжіть задачі і перевірте власне передбачення.

— Порівняйте швидкості. У скільки разів більше швидкість «Мерседесу»?

— Порівняйте час руху. У скільки разів час руху «Мерседесу» менше?

— Який висновок можна зробити? (Якщо швидкість збільшити у 2 рази, то час, навпаки, зменшиться у 2 рази).

— Як ви вважаєте, як зміниться час, якщо швидкість зменшити у 2 рази? (Час, навпаки, збільшиться у 2 рази).

2. Порівняй задачі:

а) За який час машина, яка їде зі швидкістю 80 км/год., проїде відстань 240 км?

б) За який час машина, яка їде зі швидкістю 80 км/год., проїде відстань 720 км?

Висновок: при однаковій швидкості, час і відстань змінюються в одному напрямі; якщо відстань збільшиться (зменшиться) у 3 рази, то й час збільшиться (зменшиться) у 3 рази.

Отже, нами розглянуті питання про підготовчу роботу і введення поняття про «швидкість», ознайомлення учнів з правилами знаходження швидкості, відстані, часу, формування умінь розв'язувати прості задачі з величинами: швидкість, відстань і час. Приділено певну увагу характеру зміни однієї з цих величин у залежності від зміни іншої величини, при сталій третій величині. Цікавим результатом нашої роботи ми вважаємо включення величин: швидкість, відстань і час у систему груп пропорційних величин та співвідношень між ними. У наступній статті ми покажемо, як системність знань про пропорційні величини можна застосовувати при розв'язуванні складених задач з величинами: швидкість, відстань і час.

С. О. СКВОРЦОВА,

доцент, кандидат педагогічних наук
Південноукраїнського педагогічного
університету імені К. Д. Ушинського.

ДО ПИТАННЯ ПРО ДІАГНОСТИКУ ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Мислення дитини, зокрема художньо-образне, та його значення для розвитку особистості — це проблема, яка вивчалася різними вченими. Її досліджували філософи, психологи, культурологи, педагоги, зокрема такі, як: Б. В. Асаф'єв, В. Ф. Базарний, Є. Я. Басін, М. М. Бахтін, С. М. Бондаренко, А. В. Брушлинський, Л. Виготський, В. І. Гарбузов, М. К. Кабардов, А. Костюк, А. Н. Лук, О. М. Леонтьєв, М. С. Ненашева, С. Л. Рубінштейн, С. Х. Раппопорт, В. Скатерщиков, О. В. Скрипченко, В. С. Ротенберг, Л. І. Шрагіна, М. А. Якиманська та ін. У системі шкільної освіти традиційним став погляд на художньо-образне мислення як на властивість, яка є важливою для митця (художника, поета, письменника, музиканта), але яка не має принципового значення для загального розвитку кожної дитини. Однак останнім часом були проведені серйозні дослідження (В. Ф. Базарний, М. С. Ненашева, В. І. Гарбузов та ін.), які свідчать про те, що переоцінка вербальних каналів навчання приводить до пригнічення образної сфери особистості учня, до схоластики та формалізму, перешкоджає розкриттю творчих і духовних сил, чинить руйнівну дію на психічне здоров'я дитини [1, 8]. В. Ф. Базарний звертає увагу на те, що офіційне прийняття за основу вербальних принципів організації навчального процесу в школі відбулося без наукового аналізу наслідків такого кроку на духовний, психічний і фізичний розвиток та здоров'я дітей [1]. Такі категоричні висновки московських вчених спонукали до проведення самостійного дослідження різновиду образного мислення — художньо-образного мислення з метою виявлення існуючого стану і подальшого пошуку шляхів формування цієї якості у дітей молодшого шкільного віку.

Спостереження за дітьми проводилися на уроках музики у двох перших класах (1-Р та 1-Л) гімназії № 7; у дослідженні брали участь студенти-практиканти музично-педагогічного факультету Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.

До уваги читачів пропонується мотивація критеріального апарату дослідження та результати проведеного констатуючого дослідження.

Розробляючи критеріальний апарат дослідження, ми орієнтувались на два прошарки проявів художньо-образної сфери особистості дитини, а саме: безпосереднє та опосередковане. Тому структура критеріального апарату містила прямі та опосередковані критерії.

Прямі критерії — основані на спостереженні за безпосередньою реакцією дітей в процесі їх діяльності (під час слухання, співу, забав, виконання творчих завдань). Вони характеризуються швидкоплинними показниками, які відносно просто фіксуються компетентними суддями і

несуть певну інформацію про реакцію дітей на дії вчителя.

При виявленні прямих критеріїв ми виходили із своїх попередніх спостережень над тим, які саме безпосередні прояви дітей можуть свідчити про рівень художньо-образного мислення. Таких найбільш виразних проявів ми виділили три. У відповідності з ними були визначені критерії: ціннісно-орієнтаційний, емоційний, творчопраксіологічний. Введення кожного з них має свою доцільність. Розглянемо детальніше.

Реакція дитини на об'єкт спостереження (художній твір) залежить від того, яку цінність даний об'єкт має для цієї дитини, тобто мова йде про різноманітну ціннісну орієнтацію учнів, яка лежить в основі осмисленого сприйняття художньо-образного матеріалу. Загальновідомо, що ціннісні орієнтації у філософії визначаються як «найважливіші елементи внутрішньої структури особистості, закріплені життєвим досвідом людини, всією сукупністю її переживань і такі, що відокремлюють значуще від неістотного» [11, с. 732]. І. С. Кон розглядає орієнтацію як цілісну систему установок, у світлі якої індивід (група) сприймає ситуацію і обирає відповідний спосіб дії. Ціннісна орієнтація як виявлення індивідуальної свідомості є проєкцією на площину емпіричної психіки людини певної цінності, результатом об'єктивації особистості в процесах її світосприйняття (естетичний компонент), світоосмислення (аналітичний компонент) і співтворення (етико-діяльнісний компонент). Зазначені процеси спираються відповідно на емоційно-чуттєву, раціоналістичну та волютивну сфери психіки. Разом вони становлять цілісне світовідношення особистості. Трансформація в ціннісну орієнтацію відбувається в єдності і взаємообумовленості естетичного, філософського і етичного аспектів [6].

У процесі становлення ціннісної орієнтації вирішальним є естетичний параметр. На думку І. А. Зязюна, онтогенетично естетичне випереджає раціональне і етичне [5]. Саме ці дані дали підставу виділити ціннісно-орієнтаційний критерій, в основі якого лежить осмислене сприйняття художньо-образного матеріалу. Для виявлення цього критерію у дітей ми визначали відповідні показники, а саме:

- зосередженість, концентрованість уваги;
- наявність операційних навичок мислення;
- адекватність висловлювань, пов'язаних з характером художнього образу;
- прояви оціночного відношення, роздумів.

Виходячи з цифрової характеристики, ми можемо зробити висновок, що за даним критерієм на високому рівні у 1-Р класі знаходились 63% дітей, у 1-Л на високому рівні — 10% дітей, тобто в обох класах високий рівень мала не-

лика кількість дітей, в середньому 2—3 учня. Середнього рівня в обох класах досягла основна маса дітей (40,6%; 40%), але тут треба зазначити, що до середнього рівня увійшли ті діти, які трохи не дотягнули до високого рівня і ті, які ледве-ледве відірвалися від нижнього, тобто середній рівень є тим резервом, який в майбутньому під впливом цілеспрямованих педагогічних дій може піднятися до високого рівня. На низькому рівні і в 1-Р (53,1%), і в 1-Л (50%) була досить велика кількість дітей. Цей факт може бути пов'язаний з тим, що діти тільки приступають до процесу навчання і ще не вмюють в належній мірі виявляти своє ціннісно-орієнтаційне відношення до творів мистецтва.

Спостереження за безпосередніми проявами дітей дали підставу виділити **емоційний критерій**. Загальновідомо, що емоції відображають значущість явищ для людини. О. Г. Костюк, до речі, підкреслює: «...звучання музики пробуджують у серці слухача багатобарвну гаму витончених емоційних переливів і яскравих афективних спалахів, предметних почуттів і ледь вловимих настроїв» [7, с. 20]. Відсутність у суб'єкта сприйняття такої здатності до емоційних реакцій на музику нерідко породжує «ціннісну оману», тобто недоступність осягнення художньої цінності мистецького твору. Зазначимо, що таке явище може характеризувати не лише ситуацію, коли реципієнту бракує емоційності сприйняття, а й випадки неадекватного переживання музики, наявність суб'єктивних почуттів, які далекі від образного змісту самого твору. Звідси стає зрозумілою роль почуттєвого чинника у процесі музичного сприйняття, зокрема музичних емоцій як складного виду художніх, за виразом Л. С. Виготського, «суть розумних емоцій» [2], що мають великі «інтелектуальні потенції», виконують пізнавальні функції, внаслідок яких відбувається розуміння та інтеріоризація реципієнтом змісту музики. За Б. М. Тепловим, «сприйняття музики йде через емоцію, але емоцією воно не закінчується. У музиці ми через емоцію пізнаємо світ. Музика є емоційне пізнання» [10, с. 51].

Це і спонукало нас **другим критерієм вибрати саме емоційний**, який би засвідчував чутливість сприйняття дітей. Спостереження проводилися за такими показниками:

- адекватність міміки даному художньому образу;
- адекватність жестів при пластичному інтонуванні;
- емоційні реакції на сприйнятий художній образ;
- співпереживання.

Протягом декількох уроків музики використовувались завдання, які давали дітям можливість активно проявити свою емоційну чуйність.

Діагностика адекватності емоційних проявів, відповідності інтонації, міміки, жестів при виконанні та сприйнятті художніх образів фіксувала

ставлення тієї чи іншої дитини до прослуханого твору: захоплення чи байдужість, співчуття чи індіферентність, тобто, в якій мірі дитина відчула і усвідомила характер художнього образу. Результати спостереження показали, що відносно високий рівень у 1-Р класі показали 9,4% дітей (13,3% у 1-Л класі). Середній рівень у 1-Р класі виявили 34,4% дітей (30,1% у 1-Л класі). Низький рівень виявила невелика кількість учнів — 56,2% у 1-Р класі та 56,6% — у 1-Л класі. Такі дані пояснюються тим, що діти 6—7 років досить емоційно і безпосередньо сприймають художні образи — музичні, літературні чи синтетичні.

Прояви художньо-образного мислення найбільш яскраво можна було спостерігати в процесі творчої діяльності дітей. Людині властиве творче сприйняття дійсності, воно відображає її відношення до довкілля і завжди вимагає створення нових образів. Здатність створювати нові образи пов'язана з умінням перетворювати дійсність повсякденного сприйняття [19]. При характеристиці творчих здібностей психологи великого значення надають уяві, яка безпосередньо пов'язана з становленням образу. Засвоєння будь-якого навчального матеріалу неможливе без активної діяльності уяви, яка у молодших школярів повинна проявлятися вже досить яскраво. В основному діти цього віку можуть створювати нові образи, пов'язані з перетворенням і переробкою вражень минулого досвіду, хоча сам досвід у них ще відносно невеликий. Основу людської уяви, його серцевину становить здатність міняти все, що людина бачить і чує, створювати з реальних вражень нові, ідеальні образи (які існують тільки в свідомості, в уяві). Поєднуючи в своїй уяві різні, іноді протилежні або випадкові образи, дитина пізнає світ, відкриваючи нові риси предметів і явищ.

Л. І. Шрагіна, характеризуючи творчий процес, звертає увагу на уяву як необхідний елемент творчої діяльності людини, яка забезпечує побудову образу, створення відповідної програми поведінки та підбір засобів творення образів [12, с. 16]. Творчість (дитяча, в тому числі) можлива там, де є місце психологічній активізації на основі образного мислення.

Саме це і спонукало нас виділити **творчо-праксіологічний критерій**. Серед показників цього критерію особливого пояснення заслуговують — розпізнавання і розшифровування метафор у народно-пісенній творчості; використання принципу метафоричності (художньо-образного порівняння) в характеристиці сприйнятих дітьми художніх образів.

Метафора — має особливе значення для розвитку образного мислення. Більш детально зупинимось на цьому питанні ще й тому, що метафоричність художніх образів властива всім музичним творам. По-перше, тому що дуже багато творів поєднують образність поетичного слова і образність музики, не кажучи про великі синтетичні жанри, такі, як опера, ораторія.

По-друге, тому що говорити про «чисту» музику дітям неможливо не використовуючи метафоричність.

Відомий вислів Аристотеля «Метафора — це характерна ознака генія, бо здатність творити хорошу метафору є здатністю пізнавати подібність в житті». Метафора в останні роки привертає пильну увагу лінгвістів, психологів, філософів та інших спеціалістів.

Інтерес вчених до метафори пов'язаний перш за все з проблемами співвідношення мислення і мови, образного і логічного. Метафора важлива також і в пізнавальних процесах. Світ людини, з одного боку, представлений об'єктивним світом — світом об'єктів матеріальних. З іншого — суб'єктивним, представлений «об'єктами» ідеальними — почуттями, думками, ідеями.

Л. І. Шрагіна стверджує: «В основі проблеми лежить протиріччя: ідеальний об'єкт повинен бути матеріальним, щоб його можна було сприймати і відображати у свідомості (через відчуття), і він не може бути матеріальним, оскільки є результатом психічних процесів» [12, с. 77].

Основна функція метафори — це вживання слова, яке означає якийсь предмет (явище, дію, ознаку), для образної назви іншого об'єкту, подібного чимось на перший. Це своєрідне образне визначення через інший предмет, перенесення властивостей, порівняння, але не пряме, а замасковане. Основою метафори є порівняння, але функція метафори як художнього засобу, на відміну від простого порівняння, полягає в тому, щоб не тільки посилити цю ознаку, але й створити новий образ.

У створенні художньої метафори беруть участь різноманітні фактори, які роблять метафоризацію індивідуальним творчим актом. Метафора дає можливість порівнювати те, що здавалося б порівнюватися не може. Крім цього, метафора формується в контексті «так, ніби», знімаючи з нас логічні заборони (психологічні бар'єри), дозволяє уяві легко оперувати образами.

Сутність метафори — алегорія — є основою багатьох літературних жанрів (гуморески, байки, притчі та ін.).

Дітям не просто зрозуміти глибину метафори і не менш складно самостійно вживати метафори в своїх словесних характеристиках, але саме це вміння дає змогу чітко побачити рівень художньо-образного мислення тієї чи іншої дитини.

Все сказане вище дало підставу віднести до творчо-праксіологічного критерію такі показники: розпізнавання і розшифрування метафор у різноманітних художніх творах; використання принципу метафоричності (художньо-образного порівняння) в характеристиці сприйнятих дітьми художніх образів; потреба в творчій діяльності (активність пошукової діяльності, зацікавленість); наявність навичок володіння художнім матеріалом.

Дітям пропонувалося створити розповідь на задану тему, орієнтуючись на запропонований музичний матеріал. Увага зверталася на змістовність, послідовність викладу — повноцінність, яскравість словесних образів — адекватність образів характеру музики, наявність зацікавленості у дітей, які слухають цю розповідь. Особлива увага зверталася на вміння розпізнавати і розшифровувати метафори в різноманітних художніх творах. Враховувалися прояви елементів асоціативного, творчого мислення; змістовність, смисловідповідність діяльності; зацікавленість, активність. Цікаво було спостерігати, як діти використовують метафори (художньо-образне порівняння) в характеристиці сприйнятих ними художніх образів. Тут зверталася увага на доцільність використання метафоричності, активність пошукової діяльності, зацікавленість. Дітям пропонувалися творчі ігри «Так, ніби», «Що було б як би?», «Що було далі?», а також творчі завдання, які вимагали від них багатой фантазії. Проведені спостереження констатували такі результати: на високому рівні було всього 12,5% у 1-Р класі та 10% у 1-Л класі. Така мала кількість дітей, які отримали бали високого рівня, свідчить про те, що діти перших класів ще недостатньо володіють навичками виконання творчих завдань.

Розпізнавання метафор у різних художніх проявах загалом було досить незвичним завданням для дітей, які нещодавно прийшли до школи, хоча окремі діти проявляли досить високий рівень художньо-образного мислення в процесі відгадування, розшифрування та придумування загадок.

Завдання, при виконанні якого діти мали використати принцип метафоричності, викликало особливі труднощі, у більшості дітей порівняння носили чисто зовнішній (зоровий) характер. Діти ще не вміють відчувати образ і проводити співставлення. Тому їх порівняння, як правило, далеко не завжди доцільні, іноді формальні, іноді — парадоксальні.

Потреба в творчій діяльності, активність дітей була пов'язана з їхнім «вмію» чи «не вмію». Успіх активізує, труднощі далеко не у всіх дітей викликають бажання подолати їх, а невдача багатьох «паралізує», змушує сховатися за спину товаришів. Діти слабо вміють оперувати накопиченими образами. Як правило, вони вимагають додаткової підказки. Зроблені висновки підтверджуються і цифровими характеристиками: так на середньому рівні у 1-Р класі було 31,2% дітей, у 1-Л — 36,7%. Низький рівень у 1-Р класі показали 56,3% дітей, у 1-Л класі — 53,3%.

Аналізуючи дані за трьома прямими критеріями, які виявляли художньо-образне мислення дітей в процесі сприйняття, а також створення художніх образів, можна констатувати, що у більшості спостерігається низька або середня концентрація довільної уваги, бажання постійно відволікатися, відсутність свого особистого

ставлення до прослуханого матеріалу, неадекватність висловлювання щодо характеру художнього образу, тобто більшість дітей мають низький або середній рівень сформованості художньо-образного мислення.

Опосередковані критерії характеризуються тим, що отримані дані на перший погляд ніби і не мають відношення до художньо-образного мислення дитини. Вони пов'язані з іншою, «чужою» проблемою.

Наприклад, чи може характеризувати певний рівень художньо-образного мислення дитини її відношення до рідних, до друзів, до Природи. Морально-етичне виховання — це безумовно окрема і надзвичайно важлива проблема. Саме художньо-образне мислення лежить в основі формування дитячого люблю — ненавиджу, тішуся — плачу, співчуваю — злорадствую, приймаю — заперечую і т. д.

Пригадаємо, цілий ряд учених (Б. Асаф'єв, О. Апраксина, Л. Виготський, Г. Падалка, С. Раппопорт, О. Рудницька, О. Ростовський, І. Якиманська, Л. Якобсон та ін.) звертають увагу на здатність художніх образів моделювати не тільки предмети дійсності, але й відношення до них людини, їх здатність бути носіями ціннісних орієнтирів у системах об'єктивних значень та особистісних смислів, пов'язуючи обидва цих аспекти разом. Мистецтво справляє на людину цілісний і особистісний вплив. Цілісність впливу мистецтва визначається включенням у процес художнього сприйняття всієї особистості, взаємодією в художньому переживанні всіх рівнів психіки людини — її почуттів, уявлень, інтелекту, пам'яті, інтуїції тощо. Особистісний вплив художнього твору на людину зумовлений психологічним механізмом «перенесення» її в ситуацію, зображену художником, коли виникає ефект ототожнення себе з героями твору. Цей ефект виникає в результаті вияву своєрідного феномена: асоціативний механізм повідомляє про деяке переживання й одночасно викликає його [9]. Читач, глядач, слухач — ніби впізнає в героях твору власний світ, заглиблюється в близькі образи, почуття і переживання, порівнює героїв один з одним і себе з ними. Тут найважливіше те, що в процесі такого співпереживання створюються естетичні та моральні оцінки, які мають незрівняно більшу силу, ніж оцінки, які просто передаються й засвоюються. Тому, як правило, негативне (нігілістичне) ставлення до загальнолюдських цінностей свідчить або про слабкість мислинево-образотворчих процесів, або про те, що саме негативні мислеобрази були основою формування поглядів дитини. У свою чергу, активізація художньо-образного мислення дитини проявляється в її відношенні до людей, до Природи і до себе. Ця взаємозалежність є очевидною. Щоправда, ми далеко від того, щоб вважати, що результативність цього ж морально-етичного виховання залежить виключно від рівня сформованості художньо-образного мислення. У житті існує

безліч чинників, які коригують цей процес. Але ми не можемо заперечувати, що активізація художньо-образного мислення дітей на уроці музики викликає не тільки швидкоплинну реакцію, яка виражається в міміці, в загальному психологічному стані, в рухах і т. д. Результат значно глибший — це вплив на формування особистої системи життєвих цінностей, це інший — цілісний характер сприйняття і життя, і мистецтва.

Про аналогічну взаємозалежність ми можемо вести мову, розглядаючи проблему відношення дітей до українського фольклору. Інтерес до українського фольклору, відношення до нього є окремою проблемою. Але, як свідчать дані пошукового експерименту, причиною негативного або індивідуального відношення до українського фольклору є нерозуміння глибини тих образно-поетичних слів-символів, якими так багатий фольклор. Дитина не може любити те, чого не розуміє. Картина різко змінюється, якщо підвести дітей до певної «розшифровки» виразів-образів, спонукати їх до пошуку більш глибокого змісту. Вчитель фактично дає поштовх, пробуджує уяву, фантазію, забезпечує роботу художньо-образного мислення.

Тому маємо підстави стверджувати, що, з одного боку, рівень інтересу до українського фольклору свідчить про відповідний рівень сформованості художньо-образного мислення дітей. З другого боку, активізуючи художньо-образні мисленеві процеси, ми створюємо базу для сприйняття творів українського фольклору. Багатство образних символів, поетичних алегорій, метафор робить фольклор універсальною школою формування художньо-образного мислення.

Образне мислення відіграє в житті людини дуже велику роль. Нас цікавили ті сфери життєдіяльності дитини, на які образне мислення (і художньо-образне як його складова частина) має найбільший вплив, і які б ми мали змогу так чи інакше спостерігати.

Наш вибір критеріїв був пов'язаний з такими міркуваннями. Мистецтво як практично-духовний вид діяльності, спрямованої на сприйняття, перетворення і удосконалювання навколишньої дійсності, відіграє важливу роль у процесі формування духовної культури гармонійно розвинутої особистості. Естетичні переживання стають особливим засобом прилучення до духовного світу, якщо він сприяє суб'єкту діяльності у розширенні життєвого досвіду й розвитку його духовності.

Тільки в процесі практичного засвоєння творів мистецтва формується здатність до глибокого переживання, визначається широта духовної та естетичної потреби, відбувається моральне та естетичне формування особистості. Саме тому нами був виділений **морально-естетичний критерій**, який дає можливість виявити морально-етичні погляди дітей, оцінити їх вчинки та прослідкувати в подальшому спостереженні їх зміну внаслідок впливу відповідно підібраних

художніх образів творів мистецтва. Даний критерій мав такі показники: усвідомлення значимості моральних якостей людини; потреба у проявах моральних якостей з боку інших людей; прояви власних моральних якостей; діяльнісний показник.

Морально-естетичний критерій та його діагностика зумовлені тим, що прояви художньо-образного мислення, здатність до сприймання художніх образів залежать від попереднього життєвого досвіду дітей.

До високого рівня ми віднесли учнів, яких характеризують високі моральні якості, які свідчать про стійкий мотив суджень і поведінки. **До середнього рівня** ми віднесли учнів, які виявляють правильне розуміння, вартісну оцінку тих чи інших своїх вчинків, вчинків своїх товаришів, адекватну оцінку сприйнятих художніх образів, але не завжди керуються цими цінностями самостійно в побуті. Цей рівень характеризується як **миттєво-ситуативний**. Позитивні прояви моральних якостей носять поодинокий, імпульсивно-малоусвідомлений характер. **До низького рівня** ми віднесли таких учнів, у яких переважають егоїстичні мотиви у вчинках, які проявляють формальне, а іноді й негативне ставлення до друзів. На словах вважають, що потрібно турбуватися про батьків, дідуся та бабусю, а на ділі, в житті їх поведінка повністю протилежна.

Основна мета — в доступних для дитячого розуміння питаннях, наприклад: виявити, як діти розуміють, що таке мораль і моральні цінності, які вони знають моральні якості; як, в якій мірі вони відчувають потребу у виявленні цих якостей з боку близьких людей — матері, батька, сестри, брата, друзів, сусідів тощо; як вони самі вважають за потрібне проявляти ці якості у своїй поведінці, і як себе реально поведуть в житті, у ставленні до друзів, батьків, рідних, до стариків і т. д.

Для виявлення рівня сформованості моральних-етичних якостей нами був проведений діагностичний зріз, який засвідчив, що більшість дітей ні вдома, ні в школі особливих знань відносно моральних норм не отримували, за винятком самих елементарних. Знання носять розрізнений, хаотичний характер. Бесіди на цю тему визвали у більшості дітей активний інтерес, що свідчить про наявність гострої потреби в таких бесідах. Дітей, про яких можна було б сказати, що вони постійно керуються в своєму житті високими моральними принципами, дуже мало. На високому рівні у 1-Р класі було 9,4% дітей, у 1-Л класі — 13,3%. На середньому рівні у 1-Р класу — 31,3%, у 1-Л — 30%. На низькому рівні у 1-Р — 59,3%, 1-Л — 56,7%.

Цікаво було співставити дітей, які були за даним критерієм віднесені до низького рівня, з їхніми результатами за іншими критеріями. Так, наприклад, діти, які за морально-етичним критерієм отримали низький рівень, такий же рівень отримали за критерієм емоційної чуйності

при сприйнятті художніх творів. Це ж саме можна сказати і про дітей, які отримали високий рівень.

Аналізуючи результати, можна констатувати, що діти дещо краще розуміють і відчувають важливість проявів моральних якостей з боку інших людей, у їх поведінці спостерігається невідповідність між уявленням «як треба» і реальних вчинків, нерідко спостерігається скритий егоцентризм, тобто діти другого і третього класів уже мають уявлення, як потрібно було б вчинити, якщо б знати, що за ними спостерігають. Але ці уявлення ґрунтуються в основному на теоретичних знаннях, моральних настановках і не дають підстави, щоб так робити завжди. Все це свідчить, що дитяче «знаю» носить суґубо зовнішній характер, воно не перейшло до рангу особистісних переконань, не «присвоїлося», а «присвоїтися» воно може тільки перейшовши через власні переживання, які можуть бути подаровані або самим життям, або сильно діючими, яскравими художніми образами.

Оцінка дітей за **фольклорно-аксіологічним критерієм** у даному дослідженні мала особливе значення. Відомо, що фольклор є синтетичним жанром і його повноцінне сприймання вимагає єдності всіх компонентів і розуміння образів-символів, якими він такий багатий (наприклад: шапка — це сила, пояс — оберіг, миша — суєта, свою символіку мають кольори, дерева і т. д.). Сучасна людина, в результаті відомих соціально-історичних катаклізмів, у значній мірі звузила своє розуміння образної символіки, яка була близькою і рідною для наших предків. Сучасній дитині образна мова фольклору є чужою і незрозумілою (це є однією з причин зниження інтересу до фольклору серед школярів). Якщо формально зафіксувати кількість казок, пісень, приказок, які вивчають діти в школі, назв народних свят, про які діти мають уявлення, то результат може бути задовільним. Але справа в тому, що в нашій школі твори фольклору подаються дітям на примітивно-конкретному художньо-образному рівні. Фактично ж образи фольклору дуже місткі, багатопланові і навіть філософські. Починаючи від предметно-конкретних значень тих чи інших образів, діти повинні вчитися поступово осягати інші, глибші асоціативні значення цих образів. Мишка, яка розбила яєчко, не повинна на все життя у дитини залишатися просто мишкою, а трансформуватися у розуміння «мишиної возні», «суєти», «хаосу», який розбиває не просто золоте яєчко, а саме життя. У фольклорі, особливо коли мати на увазі його давній пласт, абсолютно все має свій прихований символічний смисл, який може бути осягнутий тільки при наявності достатньо високого рівня художньо-образного мислення.

Тому фольклор, з одного боку, є чудовим матеріалом для формування художньо-образного мислення дітей, з другого — індикатором, адже від того, як діти сприймають образи фольклору,

вміють їх інтерпретувати звичною для нас сьогодні мовою теоретичних понять, ми можемо судити про рівень сформованості художньо-образного мислення.

Осягнення художньо-образної мови фольклору висуває перед дитиною особливі вимоги, які передбачають максимальну активізацію уяви. Поступово діти починають усвідомлювати значення першоджерельних образів-символів, які є своєрідним кристалом, через який по-іншому бачиш світ.

Фольклор — надзвичайно багатий метафоричністю, яка, як було зазначено, вимагає активної роботи художньо-образного мислення.

Саме це спонукало нас виділити фольклорно-аксіологічний критерій, який характеризувався такими показниками, як: розуміння символічно-образного смислу народних свят; розуміння художньо-образної символіки старовинних українських казок; інформованість про закодований зміст образів-символів українського фольклору; виявлення естетичного відношення до українського фольклору.

На уроках зверталася увага на активність дітей. Різноманітні завдання на уроці підбиралися таким чином, щоб спонукати дітей до художньо-образного сприймання певного фольклорного матеріалу. Наприклад: у процесі уроку, в контексті розповіді про жнива була виконана пісня «Хліб всьому голова». Діти мали відповідати на запитання: чому в пісні говориться, що хліб — це голова? Прослухавши легенду про рослинку «Мати і мацуха», діти повинні пояснити, чому у рослинки така назва. Крім цього, дітям було запропоновано послухати два твори: один у формі ласкавої коліскової пісні, другий — контрастний. Діти повинні були мотивувати, який музичний образ підходить матері, а який — мацусі.

Результати діагностики за даним критерієм оцінювалися за такою шкалою: до високого рівня ми віднесли дітей, які впізнавали народно-календарні свята, вміли складати про них невеличкі цікаві розповіді, змістовно описували родинні традиції. У цих розповідях була відчутна щирість переживань, безпосередність, захопленість, вміння знайти потрібні слова і вдалі порівняння. Діти швидко і безпомилково впізнавали і відтворювали знайомий фольклорний матеріал. До середнього рівня ми віднесли дітей, які впізнавали основні народно-календарні свята, але розповідали про них лише кількома словами. Запропоновані завдання виконували тільки за допомогою підказки вчителя. Розповіді були байдужими, беземоційними, без захоплення. До низького рівня були віднесені діти, які не змогли самостійно впізнати календарно-обрядові свята, розказати про своє розуміння сюжету казки, міфу, легенди. Діти не бажали брати участь у святах, не проявляли ніякого інтересу до них. Відношення було індиферентне або негативне. Результати опитування в перших класах були такими:

— на високому рівні: у 1-Р класі — 6,2% дітей, у 1-Л класі — 6,7%;

— на середньому рівні: у 1-Р класі — 21,9%, у 1-Л класі 26,7% дітей;

— на низькому рівні: у 1-Р класі 71,9%, у 1-Л класі — 66,6% дітей.

Діагностуючи дітей за фольклорно-аксіологічним критерієм і враховуючи всю складність вимог, пов'язаних з процесом повноцінного сприймання фольклору, ми не сподівалися на більш-менш позитивні результати, але саме тому показники цього критерію зможуть в подальшому стати найбільш яскравим свідченням результативності процесу формування художньо-образного мислення дітей.

Підсумовуючи сказане, доцільно зазначити:

1. Критеріальний апарат дослідження був орієнтований на два прошарки виявлення художньо-образної сфери особистості дитини, а саме: безпосереднього та опосередкованого. Тому структура критеріального апарату містила прямі та опосередковані критерії. Основними прямими критеріями було визначено ціннісно-орієнтаційний, емоційний та творчо-праксіологічний. Опосередкованими — морально-естетичний та фольклорно — аксіологічний.

2. Описаний критеріальний апарат дав змогу досить повно виявити рівні сформованості художньо-образного мислення молодших школярів. Діагностична робота проходила в таких умовах, в яких художньо-образне мислення дітей найбільш яскраво себе проявляло, а саме: при сприйнятті чи виконанні художніх творів, в умовах активної творчої роботи, в ігрових ситуаціях, у ролевих казках-забавах, при виявленні морально-ціннісних орієнтацій, відношення до українського фольклору.

3. Констатація початкового рівня сформованості художньо-образного мислення дітей в подальшому навчальному процесі послужила основою для вибору найбільш доцільних методів роботи і для систематичного контролю за їх ефективністю.

Література

1. Базарный В. Ф. К механизму «расчеловечивания» человека в традиционной книжно-вербальной школьно-кабинетной так называемой учебно-познавательной среде // Иллюзия ценности или теория конфликтов. Сб. докладов VI Международного науч.-практ. сем. «Культура в системе образования». — М., 1995. — С. 215—225.
2. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психологический очерк. — 3-е изд. — М.: Просвещение, 1991. — 93 с.
3. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Под ред. В. Давыдова. — М.: Педагогика, 1991. — 479 с.
4. Гилфорд Дж. Структурная модель интеллекта // Психология мышления. — М.: Прогресс, 1965. — 205 с.
5. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність як мистецька дія // Рідна школа. — 1995. — № 7—8. — С. 31—50.
6. Кон І. С. Соціологія особистості. — М., 1967. — С. 26—36.
7. Костюк О. Г. Сприймання музики і художня культура слухача. — К.: Наукова думка, 1973. — 117 с.
8. Ненашева М. А. Влияние начального периода школьного обучения на образную сферу личности ребенка

- // Иллюзия ценности или теория конфликтов. Сб. докладов VI Международного науч.-практ. сем. «Культура в системе образования». — М., 1995. — С. 225—232.
9. Раппопорт С. Х. Художественное представление и художественный образ // Эстетические очерки. — Вып. 2. — М., 1973. — С. 45—84.
10. Тепло в Б. М. Психология музыкальных способностей // Избр. труды в 2-х т. — Т. 1. — М.: Педагогика, 1985. — С. 42—222.
11. Філософський словник / За ред. В. Л. Шинкарука, 2-е вид., перероб. та доп. — К.: УРЕ, 1986. — 800 с.
12. Шрагина Л. И. Логика воображения: Уч. пособие. — Одесса: Полис, 1995. — 111 с.

Н. О. БАТЮК,

старший викладач Одеського обласного інституту удосконалення вчителів.

ЗАПОЧАТКУВАННЯ ОСНОВ ЕКОНОМІЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Про актуальність проблеми економічного виховання дітей дошкільного віку свідчить те, що її розробкою займається багато теоретиків і практиків дошкільної педагогіки (Л. В. Артемова, І. Д. Бех, А. М. Богущ, О. Л. Кононко, В. Г. Кузь, С. Д. Максименко, В. І. Лозова, І. П. Підласий, І. Ф. Прокопенко, О. Я. Савченко). У процесі систематизації знань, в тому числі й економічних, важливе місце відводиться дотриманню певних принципів, що виконують роль правил.

Перш за все доцільно дотримуватися тих принципів, які в основі своїй мають алгоритм. Це — послідовність, систематичність, неперервність і практичність. Вони дозволяють дитині осягати процес пізнання поступово і комплексно.

Принцип практичності передбачає зв'язок навчання з життям, організацію самостійної роботи першопрохідника, ознайомлення з потребами життєдіяльності. Враховуючи зону найближчого оточення і дії (Л. Виготський), яка характерна для дошкільника, слід зазначити, що дитина пізнає предметний світ двома шляхами: 1) від знання до життя; 2) від навколишнього оточення до знання. При цьому знання обов'язково перевіряються життям. Повністю принцип практичності забезпечується через стан інформованості. Відомо, що сьогодні дитина отримує інформації значно більше, ніж 20—30 років тому, залишаючись при цьому психологічно незахищеною. Тому серед педагогічних завдань слід виокремити найсуттєвіше: створення таких технологій, завдяки яким знання, які формують уявлення словесно, концентруються на конкретних справах.

Дитина на кожному кроці зустрічається з різними життєвими ситуаціями. Дорослий знає, як доцільно, раціонально, економічно вийти з кожної життєвої ситуації, а дитина цього ще не знає. Наприклад, ви вибираєте светр. При цьому ви порівнюєте декілька светрів: синтетичний, шерстяний, котновий. Дитина бачить і сприймає лише зовнішнє: колір, розмір, орнамент. Ви ж знаєте, що синтетичний дешевий, а шерстяний дорогий, але теплий. Колір при цьому ви добирате за своїм смаком. Окрім того, ви знаєте, що вам светр потрібний на зиму, дитина ж це не враховує — вона лише бачить багато схожих предметів — светрів.

Інформація для дитини йде від зовнішнього виду предметів, того, що вона бачить і сприймає, дорослий — використовує знання і досвід. Звісно, якщо не поповнювати знання дитини, то вона не навчиться правильно поводитись у відповідних життєвих ситуаціях, тобто не набутиме життєвого досвіду. Найкраще, якщо знання дитина поповнює із конкретних ситуацій, що відбуваються перед її очима. І, нарешті, зважаючи на те, що поєднання розумової діяльності з практикою, яка несе значну кількість інформації (до 80—85%), що перетворюється в знання, дозволяє розвивати спостережливість на основі порівняння та вироблення зв'язків теорії з практикою, кожна дія дорослого, якщо поруч з ним дитина, повинна ним пояснюватися у доброзичливому спілкуванні.

Дітям 4—6 років властиве конкретне мислення. Абстрактне мислення за певних обставин розвивається у старшому віці. О. Запорожець, П. Блонський, Л. Виготський, О. Лурія, Н. Жинкін, П. Гальперін, О. Леонтьєв, Д. Ельконін, В. Філь, Л. Войтко, М. Поддяков довели, що осмислення причинно-наслідкових зв'язків припадає на період переддошкільного дитинства; у дитини 4—5 років за певних умов формуються найпростіші форми суджень (індуктивні і дедуктивні); а в 5—6 років вже формуються елементарні види правильного розмірковування.

За даними досліджень педагогів-лінгвістів (А. М. Богущ, А. М. Бородич, Ж. М. Горіна) словниковий запас дітей 5—6 років складає 3000—5000 слів. Цікавими для нас даними є й такі, що середній обсяг цілісного висловлювання у дітей 5—6 років без попередньої підготовки складає 6—7 слів, але у відповіді про Колобка кількість слів зростала до 10—12, оскільки це знайомий текст і його легше передавати, ніж встановлювати логічні зв'язки самостійно, спираючись на власний досвід (лисичка сказала: сядь мені на носика і поспівай, він сів, поспівав і лисичка його з'їла) [1; 2]. Тут репродуктивне висловлювання спрямоване на розвиток пам'яті і розгортання її у логічний ланцюжок подій. Із останніх публікацій в журналі «Дошкільне виховання» видно, що обсяг математичних знань, які мають засвоїти дошкільники, значно розширився. Е. Солов'єва запровадила систему занять для дітей 4—4,5 років щодо навчання

їх вмінню оперувати числами до 10 («Дошкольное воспитание». — 2000. — № 9—12; 2001. — № 1). Автор засвідчує, що діти середньої групи можуть засвоїти алгоритміку лічби в межах 10, а старшої — в межах 20, тобто межі дитячої розумової діяльності можна розширювати. Результати експерименту можуть слугувати створенню підґрунтя для економічного виховання дітей у дошкільні роки.

Водночас, у зв'язному мовленні дітей дуже рідко висловлювання складаються з трьох речень: перше — однослівне, друге — підрядна частина, третє — просте судження, яке підсилює думку як наступний аргумент, але не є специфічно таким реченням, за допомогою якого передають причинно-наслідкові зв'язки (Ти хочеш саме цю ляльку? — «Так». — «Поясни, чому?» — «Бо вона гарна, на ній гарна сукенка, я буду з нею гратися, вчити її танцювати і співати так, як співаю я»...). Воно сприяє загальному розумовому розвитку і використовується на початковому етапі формування елементів економічної грамоти дитини.

Отже, взявши до уваги напрацювання педагогів-методистів, ми вважаємо, що за певною методикою можна навчати дітей логічно висловлювати думку. Враховуючи власний досвід роботи, ми розробили методику навчання дошкільників початкам економічної грамоти.

1. Словниковий запас дошкільників вже досить великий, але діти ще не вміють його доречно використовувати. Зазвичай суцільне висловлювання складається з 6—7 слів.

Встановлення логічних зв'язків при розв'язанні завдань економічного змісту має свою специфіку, а саме: із окремих простих одно-дво-слівних речень зібрати судження, встановити зв'язки між різнорідними складовими, маючи якийсь стрижень, скажімо, стрижень — гроші, або стрижень — обмін. Наприклад, «варимо картоплю»: що потрібно? Картопля, каструля, вода, сіль... Що робити? — судження (алгоритм елементарних майбутніх дій): взяти каструлю, помити картоплю, налити чисту воду, покласти картоплю, посолити і поставити варити... Для чого ми це робимо? — Бо хочеться їсти! А чи вдасться нам їсти картоплю? Якщо є гроші, то купимо..., заплатимо за спожиту електроенергію або газ, витратимо час і тоді вже будемо їсти. Отже, економічні завдання можуть виступати як оповідання на побутову тематику з елементами розрахункових операцій.

Якщо смисл учіння в тому, що нові для учня знання мають бути пов'язані з раніше набутими і розширювати їх і обсяг пізнавальних структур, то в економічному вихованні дошкільників легше вдається розгортання подій у логічний ланцюжок, що базується на репродуктивному мисленні. Чи присутнє тут міркування, чи можлива лише послідовність подій?

В економічній грамоті міркування сприяє конструюванню логічного ланцюга, в якому логічне мислення виконує роль інструмента, що

визначає місце кожного компонента. Поміж компонентами встановлюються причинно-наслідкові зв'язки, які є струнами складових економічного завдання. Економічне завдання є тлом для встановлення ступеня міркування.

Економічне завдання має рівень складності, який визначає кількість одиниць дії. Перший рівень — найпростіший алгоритм складається з однієї дії: «Дай!» — «На!»; розподіл: яблуко на дві частини: «тобі — мені». Другий рівень — алгоритм споживання складається з двох дій: подвійний обмін предметами. Третій рівень — розгалужена дія (повтор односкладових дій типу: «тобі — мені»), коли один ділить предмет на кілька частин і роздає порівну.

Економічне завдання — це найпростіший засіб ознайомлення дітей з економікою життя і довкілля. Економічне завдання виникає із: а) потреби задоволення різних функцій життєдіяльності особистості; б) виконання розрахункових дій; в) додержання доцільної до розрахунку і обслуговування поведінки та одержання бажаного. Отже, економічне завдання починається з ідеї, що містить в собі певну необхідність особистості існування в Природі і суспільстві. Виконання розрахункових дій забезпечується пропедевтичним курсом математики для дошкільників. Як відомо з курсу формування елементарних математичних уявлень, арифметична задача складається із умови (оповідання), в якій для дошкільника обов'язково присутні два числа і дієслово, що вказує на дію. Задоволення потреби в досягненні бажання — це наприклад, добирання одягу до сезону; своєчасне і правильне харчування; комфортні умови існування, погоджені з Природою і суспільством тощо. Алгоритмізація — функціональна основа економічного завдання. Продовжимо аналіз завдання «Варимо картоплю».

Економічне завдання має алгоритм: 1) складання або добирання обсягу предметів, що будуть задіяні в економічному завданні; 2) визначення кількості споживачів; 3) визначення кількості предметів; 4) дозоване поєднання складових; 5) здійснення операції; 6) завершення процесу; 7) оцінювання результатів операції (проводимо аналіз, дегустацію... тощо); 8) прикінцева дія.

Поопераційно виконання завдання підпорядковане плану і розкривається з допомогою технологічного ланцюжка через послідовні кроки. Кожен крок являє собою точно окреслену конкретну смислову одиницю: 1) для варки потрібно: картопля, сіль, вода, каструля або її заміник; вогонь, сірники або їх замітники; 2) нас трое; 3) по 2 бараболі кожному; посуд об'ємом на 2 літра води, один літр для варки і 2—3 л для миття бараболі, солі 10 г, 1—2 сірника; 4) послідовність виконання: беремо посуд, наливаемо воду, миємо бараболу, потім кладемо бараболу в каструлю, наливаемо воду для варки, кладемо сіль, включаємо плиту; 5) чекаємо, поки звариться; 6) бараболя зварилася, розкла-

даємо її між учасниками процесу; 7) споживаємо; 8) прикінцева дія — миття посуду. Отже, економічне завдання складається із таких частин: 1. Що потрібно, або яка ідея для здійснення задуму (умова або оповідання). 2. Скільки і чого потрібно для здійснення задуму (суто арифметична задача). 3. Алгоритм досягнення мети. 4. Спосіб досягнення результату.

Це достатньо складне комплексне завдання, до якого ще не увійшли витрати на купівлю бараболі, солі, води, затрати електроенергії або газу, затрати часу та власної праці. Але згруповані за видами дій економічні завдання розбиваються на більш прості логічні ланцюжки, які поелементно виконують діти у побуті, навчанні.

Складність у тому, що економічне завдання дитина повинна скласти сама, оскільки економічне завдання включає бажання, яке потім реалізується. Бажання оформлюється в опис, у якому викладено зміст його. Для досягнення бажаного (на відміну від арифметичної задачі, в якій дитині все дано і лише потрібно навчитися здогадатися про зв'язки між діями і словами) дитина має притягнути складові з різних джерел. В економічній задачі, як при складанні оповідання (чому ж не всі можуть бути письменниками, підприємцями, а лише ті, що зрозуміли складні зв'язки між частинами будови твору, бізнес-плану), діти мають конкретно знати складові процесу, що відповідає бажанню, або задуму, який вони хочуть здійснити. Наприклад, всім знайома картина із ситуацією «Хочу...»:

— Мамусю, хочу машинку як у Сергійка, а ще морозиво. (Бажання).

— А що для здійснення твоїх бажань потрібно? (Шлях до реалізації задуму).

— Взяти гроші і купити.

— А звідки взяти гроші?

— З гаманця.

— А звідки вони там взялися?

— Та ж тобі на роботі дали заробітну плату?

— А за що дають заробітну плату?

— За те що ти працюєш, щось робиш.

— От і ти зароби і купи, що захочеш.

— Так я ж ще маленький, де я можу заробити?

— А вдома мені потрібно підмести підлогу, а ще полити квіти. От ти виконаєш цю роботу, а я тобі заплачу, і це буде твій заробіток. Згода?

— Згода.

— А скільки коштує та машинка, що тобі сподобалась?

— От бачиш, ти не взнав. Бо за твою роботу я заплачу 3 гривні (дитина біжить до магазину і дізнається, що та машинка коштує 5 гривень).

— Підрахуй, чи вистачає тобі грошей? — дитина виконує арифметичну дію « $5 - 3 = 2$ », дізнається, що потрібно ще 2 гривні, щоб купити машинку та на морозиво — 1 гривня (ще одна арифметична дія « $2 + 1 = 3$ »). Всього не вистачає 3 гривні.

Розмірковує і каже: «Мамусю, а я ще раз виконаю таку роботу і ти мені знову заплатиш».

(Усне підписання своєрідної угоди або контракту).

Гроші зароблені, бажання здійснилося.

Отже, з якого часу діти починають навчатися складанню економічних завдань?

I. Окремі елементи економічного завдання діти засвоюють дуже рано. По-перше, з моменту, коли дитина починає виказувати своє бажання і складає сама просте речення, потім просте оповідання; по-друге, коли вона запам'ятовує перші числа, кількість предметів і встановлює прості зв'язки між окремими явищами і предметами (тут спрацьовує принцип наступності та міжпредметних зв'язків); по-третє, коли дитина починає діяти, досліджуючи соціальне оточення (принцип активної дії). Таким чином, перші елементи економічного виховання започатковуються на третьому році життя.

Отже, ми готуємо підґрунтя для формування у дітей початків економічної грамоти. Водночас, економічне пізнання ускладнюється за принципом наступності і послідовності засвоєння нових знань, умінь і навичок. Щоб створити ланцюг логічних дій і думок, потрібен певний рівень розвитку логічного мислення, яке базується на досвіді й знаннях. За даними психолого-педагогічних досліджень вже на п'ятому році життя дитина має достатній запас знань і досвіду, щоб розв'язувати прості економічні завдання. У цей період життя дитина вже складає і «вирішує» завдання на побутовому рівні. До таких завдань належать завдання типу:

1. «Серветка», «Гостинці»;

2. «По закутках пошукаємо» (що можна зробити із залишків, із старого-нове, із бросового матеріалу тощо).

3. Організуємо подорож: «У Природу», «До Disney Land», «До музею» тощо.

В організації виділяємо: а) мета, тобто для чого і чому? б) витрати на проведення заходу; в) чим збагатились, що пізнали?

4. Готуємось до свята. Ідея: готуємось до зустрічі Нового року, потрібні ялинкові прикраси. План: з'ясуємо, що будемо виготовляти, які матеріали для цього потрібні та що з матеріалів є в групі?: 1) є залишки кольорового паперу і можна виготовити: конфетті, прапорці до гірлянди; орігамі тощо; 2) здійснюємо розподіл на групи; 3) визначаємо, скільки потрібно паперу, клею, які інструменти тощо; 4) скільки це коштує? 5) обмін саморобками, які виготовили діти в різних групах; 6) фінал — прикрашаємо ялинку.

5. Завдання на навчально-побутову тематику типу: купи все, що потрібно на заняття з математики, малювання, конструювання: а) із розрахунку власного гаманця (урізноманітнення); б) з допомогою кредиту; в) власного гаманця + кредиту. Діти багато разів виконували такі дії у побуті. Вони вже мають уявлення про дії, тому можуть повторити, скласти простий алгоритм. Перше завдання знайоме, воно складається із ланок: дібрати предмети — підрахувати їх вар-

тість — порівняти з можливостями власного гаманця (визначитись із власною купівельною спроможністю) — прийняти єдине правильне рішення (вибрати із кількох можливих: купити все, що потрібно; відмовитись від чогось, якщо не вистачає грошей; додатково взяти кредит і купити таки все, що необхідне). При цьому діти на практиці знайомляться з елементами теорії граничної корисності та обмежених витрат.

Допоміжними засобами, що допомагають виконати економічне завдання і наближують мислення дитини до його цілісного сприймання, виступають запитання економічного змісту, економічні ігри та економічні «заморочки», жарти.

II. Економічні запитання. Крім запитань: чому? поясни..., дітям пропонували і такі, як «доведи, чому...», «доведи, що...» Послугуючись висновками експериментальних даних Н. Тунік, Н. Харченко [5] про те, що малеча не розуміла таких запитань, тому змушена була знову звертатися із запитаннями «чому?», оскільки таке формулювання їй найбільше зрозуміле, ми використовували для 4—5-річок запитання — «що?», «який?», «чому?»; для 6-річок — «скільки? На скільки?» Наприклад, репродуктивні: Чому ти хочеш до «Disney Land»? Чому ти хочеш саме цю ляльку, машинку, м'яч?... Такі запитання спрямовані на виокремлення бажання, ідеї, що стимулюють дитину до подальших дій.

Репродуктивно-пізнавальні запитання спрямовані на активізацію мислення дитини: Подивись! Скільки коштує іграшка, подорож до «Disney Land», до музею?...

Продуктивно-пізнавальні запитання забезпечують розрахункові операції, без яких неможливе здійснення бажання: На скільки більше (менше, дорожче, дешевше) кожне із вибраних тобою бажань?

III. Економічні ігри.

Цінні в економічному вихованні дітей рольові ігри, апробовані в США в 90-х роках. Є. Еріксон розглядає гру як природний аутотерапевтичний захід для дітей з відхиленнями від норми у їхньому розвитку, за допомогою якої дитина вирішує свої внутрішні конфлікти [3, с. 55]. Багаточисельними експериментами з різних галузей життєдіяльності особистості підтверджено, що найбільше конфліктних ситуацій трапляється саме на ґрунті економічних ситуацій. Особливо слід зазначити конфлікти на ґрунті недовіри, але аналіз причин засвідчує, що значна частина їх належить до розряду економічних. Перш за все нас цікавлять ігри, які спрямовані на вирішення проблем реального життя. Серед великої кількості ігор виділяють такі, що здатні викликати задоволення потреб дитини та забезпечити вирішення проблем, які не можуть бути задоволені чи вирішені в реальному житті поза грою. У З. Фрейда ми знаходимо пояснення природи значної кількості дитячих ігор, які він розглядає як засіб заміщення або символічного задоволення потреб і потягів, притаманних дитині і до, і

поза грою, але таких потреб, що в реальних умовах не можуть бути задоволені [3, с. 53]. Рольові ігри, як правило, можуть бути реалізовані через такі функції: наслідування, пов'язане з тим, що дитині необхідна можливість розігрування того, що вона бачить, з метою відчувати себе часткою події; розігрування реальних життєвих ролей, що дає задоволення потреб, які не реалізовані у повсякденному житті (незадоволеність інтересів, уражене самолюбство, відсутність рівних можливостей серед ровесників); вираження потреб, що були стримані (шукають теплоти, уваги, захисту); умовне вирішення своїх проблем (нездійсненні мрії).

Економічні завдання, визначені з опорою на мовленнєвий досвід дошкільника відповідного вікового періоду і спираються на притаманне цьому вікові відчуття мови [2], розуміння всіх слів, що вживаються у процесі розв'язування завдань.

У чому складність навчання дошкільників умінню виконувати економічне завдання? По-перше, смисл цих завдань не лежить на поверхні. Найперше дитина наслідує поведінку і дії дорослих, а, як відомо, зміст поведінки диктується розумовими операціями, що приховані від спостережливого ока дитини, і вона бачить лише їх результат. По-друге, педагог повинен так будувати заняття, щоб інформація, яка йде від зовнішнього спостереження за діями дорослих, перетворювалась у внутрішній план дій (І. І. Ільясов). По-третє, на четвертому році життя дитина вже відкриває для себе «невидимі» властивості предметної діяльності, і у неї виникає бажання дослідити явище. Вона відкриває, що людина є користувачем і, водночас, творцем предметів. По-четверте, в процесі подальшого ознайомлення з рухом предметів дитина відкриває, що створення та виготовлення предметів потребує сумісних дій, обговорень, співробітництва. По-п'яте, в рольових іграх та імітації дій дорослих діти засвоюють цілісність ланцюга логічних операцій, характерних для економічного завдання.

Які труднощі зустрічає педагог-вихователь в процесі економічного виховання дітей?

1. У дітей не завжди утримується в голові цілий опис, або алгоритм міркування. Їм потрібні дози за дозами, що складуть логічний ланцюжок.

2. Діти не вміють висловлювати свої думки, вони не готові до цього розумово, тому що вони не чують ані відповідних висловлювань від дорослих, ані зразкових текстів для наслідування.

Враховуючи особливості розумового розвитку дітей старшого дошкільного віку, педагог — вихователь дошкільного закладу має розв'язувати такі завдання в процесі економічного виховання:

— допомагати дітям оволодівати алгоритмом міркування на основі наслідування;

— забезпечувати інтуїтивне засвоєння синтаксичних засобів побудови міркування;

— навчати урізноманітнювати мовні засоби, найбільш придатні для побудови міркувань, використовуючи речення, словосполучення, сполучники.

IV. Економічні жарти, економічні «заморочки», постулати виступають активними допоміжними засобами, що допомагають зрозуміти економічні поняття, навчитися встановлювати зв'язки між окремими складовими.

Прикладом економічних жартів може виступати ситуація, коли людина очікує одного результату, а отримує інший, що дивує її, збен-тежує. І такий психологічний стан в одному випадку активізує, стимулює, а в іншому, навпаки, розслаблює волю.

Ефективність економічного виховання дітей залежить від використання різноманітних методичних засобів, що допомагають систематизува-

ти економічні знання дитини дошкільного віку. Такими засобами є розглянуті: суто економічне завдання, економічне запитання, економічна гра, економічні жарти, економічні «заморочки», постулати. Отже, застосування різних засобів, прийомів і форм роботи допоможе в організації економічного виховання дітей дошкільного віку.

Література

1. Асмолов А. Г. Непройдений путь: от культуры полезности — к культуре достоинства: Социально-философские проблемы образования. — М., 1992.
2. Богущ А. М. Развитие речи дошкольников в семье. — К.: Рад. шк., 1975.
3. Еріксон Е. Тест мира. — 1938.
4. Прокопенко І. Ф. Людина у світі економіки та бізнесу. — Харків: Основа, 1995.
5. Харченко Н. Щоб діти вміли міркувати // Палітра педагога. — 2001. — № 1, 2.

В статье дается обоснование содержания экономических заданий, используемых для организации экономического воспитания детей 4—6 лет, рассматриваются их виды и структура в системе дошкольного образования.

In the article the substantiation of the contents economic of tasks, utilization for organization economic of education of children 4—6 years is given, are given their form and frame in a system of preschool formation.

Н. Г. ГРАМА,

канд. пед. наук, доцент кафедри теорії і методики дошкільної освіти факультету дошкільного виховання Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ПРИ ПЕРЕХОДІ ВІД ДОШКІЛЬНОГО ДО МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Індивідуальні варіанти психічного розвитку можуть будуватися, принаймні, двома шляхами. Перший — опис, пояснення й класифікація відомих у практиці варіантів психічного розвитку дитини даного віку. Другий — теоретичний аналіз особливостей віку, визначення індивідуальних варіантів розвитку, конкретних форм реалізації вікових закономірностей.

Ці два підходи до побудови типології психічного розвитку являють собою те, що Л. С. Виготський називав симптоматичною й клінічною діагностикою [1, с. 267—268]. Перший шлях для нас виявився неприйнятним через те, що виділені в реальній практиці варіанти розвитку не мають єдиних основ, у них, як правило, з'єднуються різні основи аналізу: педагогічні (успішний — неуспішний, відмінник, пасивний — активний), медичний (збудливий — в'ялий) та інші.

Виокремлення власне психологічної типології, на нашу думку, неможливе без побудови теоретичної моделі віку, створення ідеального

психологічного об'єкта аналізу, в якому повинні бути виділені деякі психологічні сталості, які характеризують вік. Індивідуальний варіант розвитку в такому випадку є конкретним втіленням цих сталостей.

Якщо припустити, що теоретичний аналіз соціальної ситуації розвитку дитини [1, 2] дозволить виділити суттєві для даного віку особливості, а також показати суть змін, які відбуваються в цей період, це дасть можливість перейти до аналізу індивідуальних варіантів розвитку дітей конкретного віку.

Перехід від дошкільного до молодшого шкільного віку відомий у психології як «кризовий». Вслід за Л. С. Виготським ми вважаємо кризові періоди в дитячому розвитку необхідними етапами, зумовленими «не наявністю чи відсутністю будь-яких специфічних зовнішніх умов, а внутрішньою логікою самого процесу розвитку» [1, с. 258]. Кризові періоди у розвитку дитини пов'язані із зміною провідного типу діяльності [3]. Перехід від дошкільного до молодшого

шкільного віку — це перехід від гри до учбової діяльності.

Аналізуючи проблему віку, Л. С. Виготський впроваджує поняття соціальної ситуації розвитку, яке дає можливість здійснювати аналіз переживання дитиною середовища... Саме зміна характеру цього переживання і є суттю кризового періоду.

До школи життя дитини, його поведінка визначаються імітацією ним поведінки оточуючих. Якщо в ранньому віці дитина відокремлює загальнолюдські, родові характеристики речей, знарядь, то у дошкільний період — людські відношення. Цей процес реалізується за допомогою наслідування дій дорослих [3, 4]. Поряд з наслідуванням у дошкільному віці велике значення має виконання конкретних вказівок дорослих. Об'єктивно такі вказівки зумовлені загальними нормами і правилами, проте, як показує практика, дитиною вони сприймаються як конкретні, ситуативні.

До кінця шкільного дитинства ситуація починає змінюватися. Як показано у дослідженнях [2, 3, 4], фундаментальним надбанням цього віку стає довільність. Дія (рухова, інтелектуальна) як би виокремлюється із діяльності. На межі дошкільного і молодшого шкільного віку вся логіка попереднього розвитку, головним чином розвитку гри, призводить до появи довільного використання самою дитиною своїх можливостей. Розвиток здібності до довільної поведінки призводить до того, що дитина звертається до правила, в якому як у фокусі сконцентровані його нові можливості: «Я сам», «Я можу», «Я вмю» — ось провідна характеристика цього віку. Правило стає тим засобом, який дає дитині можливість вийти на новий рівень оволодіння своєю поведінкою.

Новий рівень регуляції, опосередкування поведінки правилом і нормою необхідні для вступу до нової пори його життя — вступу до школи. У шкільному навчанні нормативні засоби дій задаються у формі правил — словесних приписів, інструкцій.

Цей зовнішній, відкритий дитині бік шкільного життя стає для нього на якийсь період єдиним і найбільш бажаним ухваленням. У вчителів перших класів, як правило, не буває проблем з дисципліною. Дитина охоче сприймає всі вимоги, які пред'являє вчитель, а отже й школа.

Разом з тим, від батьків надходять скарги на те, що дитина — першокласник відмовляється від виконання звичних домашніх вимог. Другий варіант таких скарг — виявлення примхливості дитини у відповідь на ті або інші вимоги батьків. Ми пояснюємо батькам, що подібні прояви у поведінці дитини є опосередкованим твердженням своєї нової позиції — позиції школяра, більш самостійного, ніж у положенні дошкільника.

Подібна поведінка дитини пояснюється також і персоніфікацією правила. Близькі дорослі майже ніколи не бувають для дитини носієм

правил, вони тільки зразки для наслідування. Вимоги близьких дорослих не виступають для нього як нормативні.

Орієнтація на оволодіння загальними нормами й правилами потребує нового носія цих правил — їм стає вчитель. Учитель для дитини стає у буквальному смислі уособленням правил і більш широко — уособленням школи. Для цього віку характерним є з'єднання виконуючих згідно з правилами дій з умовами їх виконання, перш за все з присутністю вчителя. Правило для дитини цього віку поєднується з його носієм. Виходячи з цього положення, ми надаємо великого значення підбору педагогічних кадрів взагалі і для початкової школи, зокрема.

Спостереження показали, що якщо у дитини семи років його правиловідповідна поведінка вже не залежить від присутності вчителя, то у дітей шести років залежність виконання правила від умов співробітництва з дорослим представлена особливо яскраво.

Характерно, що відношення до вчителя дітей шести років як би роздвоюється: в умовах уроку вчитель виступає як носій правил, а після уроку (у другій половині дня) він стає для дітей близьким дорослим. У цій ситуації на вчителя переносяться відношення, характерні для дитячого садка. Нерідко таке «дошкільне» відношення до вчителя виявляється на уроці.

Аналіз проблеми переходу від дошкільного до молодшого шкільного віку призводить нас до необхідності обліку, принаймні, двох змінних — відношення дитини до суспільно вироблених норм і до їх носіїв. Таке розуміння суті досліджуваного переходу ми і поклали в основу створюваних індивідуальних варіантів психічного розвитку дитини 6—7 років.

Для вивчення специфіки даного віку А. Л. Венгером була запропонована нова одиниця аналізу — ситуація, яка являє собою задачу, дану в певній системі відносин дитини з іншими людьми [2]. Предметом вивчення повинні стати не тільки дії дитини по вирішенню задачі, але й відносини учасників спільної діяльності. Такий підхід є необхідним перш за все там, де відбувається зміна діяльності (зокрема, в момент зародження навчальної діяльності), і є особливо плідним при вивченні «зони найближчого розвитку» дитини. У цьому випадку облік відносин, які складаються між учасниками спільної діяльності, може пояснити особливості прийняття і вирішення дитиною пред'являємої задачі.

Аналіз специфіки переходу від дошкільного до молодшого шкільного віку привів нас до необхідності будувати типологію психічного розвитку в цей період на основі обліку відношень дитини до норм і правил та носіїв цих правил. Залишаючись жорстко обмеженою рамками віку, така типологія, на нашу думку, має практичне значення, оскільки вчитель у своїй роботі з дітьми шестирічного віку зустрічається з різ-

ними видами відношення дитини до правила і його носія.

Література

1. Коломинский Я. Л. Человек: психология. — М., 1996.
2. Выготский Л. С. Собр. соч. в 6-ти т. — Т. 4. — 1984.
3. Венгер А. Л. Психологическая готовность детей к обучению в школе // Развитие мышления и умственное воспитание дошкольника. — М., 1985.

4. Эльконин Д. Б. К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте // Вопросы психологии. — 1991. — № 6. — С. 28—34.

Т. В. ТАРАКА,

директор НВО «Надія», відмінник освіти України,

Г. Я. ФЕШІНА,

кандидат педагогічних наук, доцент, психолог НВО «Надія».

МАТЕМАТИЧНІ ОЛІМПІАДИ В 1—3 КЛАСАХ

Одна з форм позакласної роботи з математики — олімпіада. Олімпіада — це масова та багатоступенева форма змагання, яка охоплює багатьох учнів і дозволяє виявити серед них обдарованих.

Перші самостійно зроблені відкриття впливають на дитину дуже позитивно, стимулюють інтерес не тільки до математики, але й до інших предметів. Олімпіада дозволяє дитині «відкрити» себе, дає можливість ствердитись у власних очах, а також в очах товаришів.

Важливо добре продумувати задачі, які пропонуються на різних етапах олімпіади. Вони не повинні дублювати матеріал підручника, бути стандартними. Задачі повинні нести не лише суто умовний характер, а й викликати в учнів інтерес. Для цього корисно в задачах використовувати образи із навколишнього світу, іноді з казкових сюжетів, ігрові ситуації й моменти.

Математичні олімпіади для учнів початкової школи можна проводити в три етапи.

I етап — по класах. Переможці беруть участь у II етапі.

II етап. Переможці беруть участь у III підсумковому етапі — по паралелях.

III етап. Підсумковий. Переможці нагороджуються грамотами або цінними подарунками.

1-й клас

1. Назвати 5 днів тижня, не користуючись назвами чисел місяця і не називаючи днів тижня. (Позавчора, вчора, сьогодні, завтра, післязавтра).

2. Мама дала трьом дівчаткам 9 пряників і запропонувала розділити їх між собою так, щоб молодша отримала на 2 пряники менше, ніж старша, а середня на 1 пряник менше, ніж старша. Скільки пряників отримала кожна дівчинка? (Відповідь: 4, 3, 2).

3. Чи вірно, що сума двох парних чисел теж парне число? (Так).

Чи сума непарних чисел теж непарне число? (Ні).

4. Чи вірно, що якщо сума трьох чисел — непарне число, то кожне з чисел непарне? (Ні). Чи хоча б одне з чисел парне? (Так). Відповідь: 1) Ні. 2) Так.

5. Біля тину довжиною 20 м, який не має поворотів, стовп від стовпа стоїть на відстані 2 м. Скільки всього стовпів? (11).

6. Маса 5 однакових яблук і 3 однакових груш така сама, як і маса 4 таких яблук і 4 таких груш. Що має меншу вагу — яблука чи груші? (Відповідь: нехай на одній чашці терезів 5 яблук і 3 груші, а на другій чашці 4 яблука і 4 груші. Якщо з кожної чашки заберемо по 4 яблука і по 3 груші, то на одній чашці залишиться одне яблуко, а на другій одна груша. Через те, що терези залишаються в рівновазі, маса одного яблука дорівнює масі однієї груші).

7. Скільки сімків зустрічається при лічбі від 1 до 100? (Відповідь: 20).

8. У квартирах № 1, № 2 і № 3 жили три котика: білий, чорний і рудий. У квартирах № 1 і № 2 жив не чорний котик. Білий котик жив не в квартирі № 1. В якій квартирі жив чорний із котиків. (Відповідь: чорний — № 3, білий — № 2, рудий — № 1).

9. По стовпу висотою 6 м повзе догори равлик. За день він піднімається на 4 м, а за ніч спускається на 3 м. Скільки часу йому потрібно, щоб дістатись вершини стовпа? (Відповідь: Якщо за день равлик піднімається на 4 м, а за ніч спускається на 3 м, то за першу добу він піднімається на $4 - 3 = 1$ (м). У кінці другої доби він буде на висоті 2 м. За третій день равлик досягне $2 + 4 = 6$ (м) вершини).

10. Між деякими цифрами 1, 2, 3, 4, 5 поставити знаки дій і дужки так, щоб значення виразу дорівнювало 40. (Відповідь: $(12 : 3 + 4) \times 5$).

11. Ковалю принесли 5 обривків ланцюга, де в кожному 3 кільця, і попросили з'єднати їх в один ланцюг. Коваль розчипив тільки 3 кільця, виконавши замовлення. Як він це зробив? (Відповідь: розкрити 3 кільця одного обривка і ними з'єднати 4 шматки, які залишились).

12. Незнайко досі не вмів писати цифри 7, 8, 9. Як за допомогою відомих йому цифр і знаків +, —, = створити такі математичні приклади, щоб у результаті вийшло 8, 9, 18, 98. (Відповідь: $10 - 2$, $12 - 3$, $20 - 2$ та інші).

13. У Розкидайка є 10 різних пар шкарпеток. Шовечора він жбурляє шкарпетки під ліж-

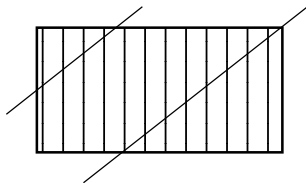
ко, а щоранку дістає їх звідти по одній, доки не назбирає пару однакових. Скільки шкарпеток доводиться йому дістати, якщо надто вже не поталанить? (Відповідь: 11 шкарпеток).

14. Утвори двоцифрові числа, використовуючи тільки цифри 0, 2, 5, 7. У кожному числі цифри повинні бути різними. Всі числа запиши у порядку від меншого до більшого. (Відповідь: 20, 25, 27, 50, 52, 57, 70, 72, 75).

15. Серед чисел 7, 10, 12, 15, 18, 20, 23, 27, 30 знайди таких 3 числа, сума яких дорівнюватиме 50. (Відповідь: $12 + 18 + 20 = 50$ та інші).

16. Роман розповідав сестрі про матч футбольних команд «Шахтар» і «Карпати». У першому таймі з рахунком 2:1 виграли «Карпати», але у другому таймі виграла команда «Шахтар» з рахунком 4:2. Яка ж команда перемогла? — запитала сестра. Що відповів Роман? (Відповідь: перемогла команда «Шахтар»).

17. Накресли будь-який прямокутник і поділи його двома відрізками на два трикутники і один п'ятикутник. Відповідь:

18. У квартирі три кімнати. З однієї кімнати зробили дві. Скільки стало в квартирі кімнат? (Відповідь: 4).

19. У поїзді 8 вагонів. Коля сів у четвертий від кінця, а Іванко у четвертий від початку. Чи в одному вагоні вони їдуть? (Відповідь: ні, у різних).

2-й клас

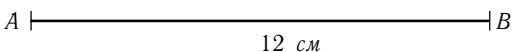
1. Постав знаки і дужки там, де потрібно:

$$\begin{aligned} 9 \dots 9 \dots 9 &= 2 & 9 \dots 9 \dots 9 &= 162 \\ 9 \dots 9 \dots 9 &= 10 & 9 \dots 9 \dots 9 &= 0 \\ 9 \dots 9 \dots 9 &= 90 & 9 \dots 9 \dots 9 &= 72 \\ 9 \dots 9 \dots 9 &= 9 & 9 \dots 9 \dots 9 &= 729 \end{aligned}$$

Відповідь:

$$\begin{aligned} (9 + 9) : 9 &= 2 & (9 + 9) \times 9 &= 162 \\ 9 : 9 + 9 &= 10 & (9 - 9) \times 9 &= 0 \\ 9 \times 9 + 9 &= 90 & 9 \times 9 - 9 &= 72 \\ 9 \times 9 : 9 &= 9 & 9 \times 9 \times 9 &= 729. \end{aligned}$$

2. Накресли прямокутник, периметр якого дорівнює довжині відрізка AB (12 см). Довжини сторін можуть бути тільки цілими числами, вираженими в сантиметрах.

Відповідь:

3. В ящику лежало 64 кубики. П'ятеро хлопців домовились брати з нього по черзі по половині кубиків, які залишилися після кожного хлопчика в ящику. Перший взяв половину ку-

биків від 64, другий половину від залишившихся там кубиків. Скільки кубиків взяв п'ятий хлопець?

Розв'язання:

- 1) $64 : 2 = 32$ (к.) — взяв перший хлопець
- 2) $64 - 32 = 32$ (к.) — залишилось в ящику
- 3) $32 : 2 = 16$ (к.) — взяв другий хлопець
- 4) $16 : 2 = 8$ (к.) — взяв третій хлопець
- 5) $8 : 2 = 4$ (к.) — взяв четвертий хлопець
- 6) $4 : 2 = 2$ (к.) — взяв п'ятий хлопець.

Відповідь: 2 кубики взяв п'ятий хлопець.

4. Учень взяв у ідальні 100-грамовий шматочок хліба, половину якого не доїв. Скільки хліба піде у відходи, якщо в класі 30 учнів і кожний з них не доїсть свій шматочок. (Відповідь: $50 \text{ г} \times 30 \text{ уч.} = 1500 \text{ г} = 1 \text{ кг } 500 \text{ г}$).

5. Від тризначного числа відняли двозначне і отримали одиницю. Яке число треба відняти? (Відповідь: $100 - 99 = 1$).

6. Що більше: половина половини 20 чи чверть 80?

$$\begin{aligned} 20 : 2 : 2 &= 5; \\ 80 : 4 : 4 &= 5. \end{aligned}$$

Відповідь: однаково.

7. Шкільна команда виграла в 3 рази більше ігор, ніж програла. 4 гри закінчились порівну. Всього було проведено 28 ігор. У скількох іграх шкільна команда отримала перемогу? (у 18 іграх).

8. Оксана, Тетянка та Ніна за контрольну роботу отримали різні оцінки, але не одна з них не отримала двійку. Відгадайте, яку оцінку отримала кожна з дівчаток, якщо у Оксани не «3» і не «4», у Ніни не «3» і не «5»? (Відповідь: Оксана — «5», Ніна — «4», Тетянка — «3»).

9. Із квадратного аркуша вирізали найбільше коло, радіус якого 3 см. Обчисліть, який був периметр квадратного аркуша паперу? (Відповідь: 24 см).

10. Як за допомогою чашечних терезів зрівняти вагу в 47 г за допомогою набору з 5 камінців: 1 г, 3 г, 9 г, 27 г, 81 г. Дозволяється класти камінці на обидві чаші терезів.

(Відповідь: на одну чашу терезів покласти вагу 47 г і камінці 1 г, 9 г, 27 г, а на другу — 3 г, 81 г. ($84 \text{ г} = 84 \text{ г}$)).

11. У коробці білі, червоні і чорні кульки. Всього 20 штук. Білих кульок у 6 разів більше, ніж чорних. Червоних кульок менше, ніж білих. Скільки у коробці червоних кульок?

(Відповідь: Нехай в коробці 1 чорна кулька. Тоді білих: $1 \times 6 = 6$ (кульок), а червоних: $20 - (1 + 6) = 13$ (кульок). Ця відповідь не відповідає умові. Червоних кульок повинно бути менше, ніж білих.

Нехай в коробці 2 чорні кульки. Тоді білих: $2 \times 6 = 12$ (кульок). Червоних: $20 - (2 + 12) = 6$ (кульок). Ця відповідь відповідає умові задачі).

12. На прямій лінії розташували 4 крапки. Скільки всього вийшло відрізків, кінцями яких є ці крапки? (Відповідь: 6 відрізків).

13. Запишіть всі можливі приклади на додавання трьох однозначних чисел так, щоб сума

кожного разу дорівнювала 20. Деякі доданки можуть бути однаковими.

Відповідь:

$$\begin{array}{ll} 9 + 9 + 2 = 20 & 8 + 7 + 5 = 20 \\ 9 + 8 + 3 = 20 & 8 + 6 + 6 = 20 \\ 9 + 7 + 4 = 20 & 9 + 6 + 5 = 20 \\ 8 + 8 + 4 = 20 & 7 + 7 + 6 = 20. \end{array}$$

14. Три богатиря — Ілля Муромець, Добриня Микитич та Альоша Попович, захищаючи від нападу рідну землю, зрубали Змію Гориничу всі 13 голів. Більше всіх зрубав Ілля Муромець, а менше всіх — Альоша Попович. Скільки голів міг зрубати кожен з них?

Відповідь:

	Альоша Попович		Добриня Микитич		Ілля Муромець
13 =	1	+	2	+	10
13 =	1	+	3	+	9
13 =	1	+	4	+	8
13 =	1	+	5	+	7

15. Білочка зібрала 21 горішок і розклала на купки так, що кількість горішків в кожній купці виражалась послідовними числами (кожне наступне число на 1 більше попереднього). Назвіть можливі варіанти розв'язання.

Відповідь:

$$\begin{array}{l} 1 + 2 + 3 + 4 + 5 + 6 = 21; \\ 6 + 7 + 8 = 21; \\ 10 + 11 = 21. \end{array}$$

16. Коли Гвинтик і Шпунтик зібрали автомобіль, Поспішайко сів на нього покататися і за 5 хвилин розбив. Скільки автомобілів потрібно зібрати Гвинтику та Шпунтику, щоб Поспішайко поїздив на них хоча б одну годину, якщо їздити він так і не навчиться? (Відповідь: 12 автомобілів).

17. На подвір'ї ходили кури і вівці — всього 14 ніг і 5 голів. Скільки було курей і овець окремо взятих? (Відповідь: 2 вівці, 3 курки).

18. Скільки кінців у двох з половиною палиць? (Відповідь: 6).

3-й клас

1. Від двох пристаней, відстань між якими по річці дорівнює 72 км, одночасно вийшли назустріч один одному два катери. Швидкість кожного катера у стоячій воді 18 км/год. Через скільки годин зустрінуться ці катери, якщо швидкість течії річки 2 км/год.

Розв'язання.

1) $18 + 2 = 20$ (км/год.) — швидкість катера по течії.

2) $18 - 2 = 16$ (км/год.) — швидкість катера проти течії.

3) $20 + 16 + 36$ (км/год.) — швидкість зближення.

4) $72 : 36 = 2$ (год.) — зустрінуться катери. Відповідь: через 2 години відбудеться зустріч катерів.

2. Постав дужки так, щоб рівняння було вірним: $9664 : 32 - 2 \times 195 - 37 \times 5 = 3000$.

Відповідь:

$$((9664 : 32 - 2) \times (195 - 37 \times 5) = 3000).$$

3. У скільки разів збільшиться площа квадрата, якщо кожну його сторону збільшити у 2 рази? (Відповідь: нова сторона квадрата $2a$, тому $S_{\text{кв.}} = 2a \times 2a = 4a \times a$. Площа квадрата збільшиться у 4 рази).

4. У скільки разів більше число, виражене чотирма одиницями п'ятого розряду, ніж число, виражене чотирма одиницями першого розряду. (Відповідь: у $4000/4 = 1000$ разів).

5. Дві бригади посадили 220 яблунь. Перша бригада саджала в день по 40 яблунь, друга — 50 яблунь. Друга бригада почала роботу на один день пізніше, ніж перша бригада. Скільки яблунь посадила кожна з бригад?

Розв'язання:

1) Якщо друга бригада почала на день пізніше, то перша вже посадила 40 яблунь. Значить, бригадам залишилось посадити дерев $220 - 40 = 180$.

2) $40 + 50 = 90$ (дн.) — посадили дві бригади разом за один день.

3) $180 : 90 = 2$ (дн.) — саджали.

4) $50 \times 2 = 100$ (дн.) — посадила перша бригада.

5) $40 \times 3 = 120$ (дн.) — посадила друга бригада.

Відповідь: 100 яблунь, 120 яблунь.

6. Чи вірно, що якщо периметри прямокутників однакові, то однакові й їх площі? (Відповідь: ні).

7. Вісім однакових хлібин треба порівну розділити між 12 дітьми. Як це зробити, не розрізаючи жодної хлібини на 12 рівних частин?

Відповідь: треба кожну хлібину розрізати на 3 частини. Кожна дитина отримує по 2 частини.

8. Чи може людина прожити 1 000 000 днів? (Відповідь: ні).

9. Як за допомогою двох бідонів ємкістю 5 л і 8 л відлити із молочної цистерни 7 л молока?

Відповідь: два рази наповнити 5-літровий бідон і вилити у 8-літровий бідон. Тоді в 5-літровому бідоні залишиться 2 л молока. Вилити молоко з восьмилітрового бідона в цистерну, а в цей бідон налити 2 л молока до того, що залишилось, потім додати ще 5 л. Отже, в бідоні буде 7 л молока.

10. Старший брат йде від дому до школи 30 хвилин, а молодший 40 хвилин. Через скільки хвилин старший брат наздожене молодшого, якщо той вийшов на 5 хвилин раніше?

Відповідь: якщо молодший брат вийшов на 5 хвилин раніше від старшого, старший брат наздожене молодшого на середині шляху. Цю відстань старший брат пройде за 15 хвилин ($30 \text{ хв.} : 2 = 15 \text{ хв.}$).

11. Якою цифрою закінчується добуток чисел: $13 \times 14 \times 15 \times 16 \times 17$? (Відповідь: 0).

12. Лічильник автомобіля показував 12 921 км. Через 2 години лічильник показав число, яке читалось однаково в обох напрямках. З якою швидкістю їхав автомобіль?

(Відповідь: наступне число, яке однаково читається з обох боків 13031. Тому автомобіль

за 2 години проїхав $13031 - 12921 = 110$ (км). Швидкість автомобіля $110 : 2 = 55$ (км/год.).

13. Квадрат зі стороною 1 м розрізали на квадрати зі сторонами 1 см і розташували їх в один ряд у вигляді смужки шириною 1 см. Якої довжини вийшла смужка? (Відповідь: 100 м).

14. Лісний цар виділив для звірів під городи ділянки — прямокутники. Периметр кожного з них 16 м. Якої площі ділянку одержало кожне звірятко, якщо всі ці площі різні і довжини сторін ділянок виражаються цілими числами метрів.

(Відповідь: довжини можуть бути: 7 м і 1 м, 6 м і 2 м, 5 м і 3 м, 4 м і 4 м. Їх площі можуть бути: $7 \times 1 = 7 \text{ м}^2$, $6 \times 2 = 12 \text{ м}^2$, $5 \times 3 = 15 \text{ м}^2$, $4 \times 4 = 16 \text{ м}^2$).

15. Поштовий індекс кожного з районів казкової країни Зазеркалля виражається чотиризначним числом, в запису якого цифри не повторюються. Крім того, сума однозначних чисел, позначених двома середніми числами, дорівнює 15, а число, записане останньою лівою цифрою, в 3 рази менше числа, записаного останньою правою. Знайдіть всі можливі індекси.

(Відповідь: $15 = 8 + 7$, $15 = 9 + 6$. Тому ми шукаємо числа:

96 78
 69 87

Тому що тисячі в 3 рази менше, ніж одиниці, і в запису немає однакових цифр, отримуємо: 1963, 1693, 1873, 1783, 2876, 2786, 3879, 3789).

16. Скільки разів треба переписати двометрову колоду, щоб розділити її на півметрові частини? (Відповідь: 3 рази).

17. Бабуся приготувала фарш з 1 кг м'яса, 300 г булки і 100 г картоплі. З фаршу вона робить котлети масою по 100 г і смажить їх, вкладаючи на сковорідку по 5 штук. Скільки котлет вийде, якщо Тетянка і Іванко стягнуть з кожної сковорідки по котлеті? (Відповідь: 8 котлет).

18. Шматок дроту довжиною 78 см треба розрізати на кілька частин довжиною 12 см і кілька частин довжиною 15 см, але щоб не було відходів (знайди відповідь випробуванням).

Відповідь:

2 частини по 15 см ($15 + 15 = 30$ см);

4 частини по 12 см ($12 \times 4 = 48$ см).

19. Периметр прямокутника 24 дм. Його ширина на 4 дм менше від довжини. Знайти площу прямокутника. (Відповідь: можуть бути різні способи (32 дм^2).

І спосіб.

1) $24 : 2 = 12$ (дм) — сума довжини і ширини.

2) $12 - 4 = 8$ (дм) — була б сума довжини і ширини, якби довжина дорівнювала ширині.

3) $8 : 2 = 4$ (дм) — ширина прямокутника;

4) $4 + 4 = 8$ (дм) — довжина прямокутника;

5) $4 \times 8 = 32$ (дм²) — площа прямокутника).

**С. П. БОЙЧЕНКО,
В. Б. ГОЛЬДШТЕЙН,
А. В. СТРЕЛЬЦОВА,**

вчителі-методисти спеціалізованої школи № 64 з поглибленим вивченням англійської мови, м. Одеса.

Конференція «Використання інформаційних технологій у післядипломній освіті вчителів, проблеми та перспективи дистанційного навчання»

РОЗРОБКА ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРВЕРА ДЛЯ ВИКЛАДАЧІВ ФІЗИКИ НА ФІЗИЧНОМУ ФАКУЛЬТЕТІ ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. І. І. МЕЧНИКОВА

Останнім часом відбуваються революційні зміни в засобах та технологіях розповсюдження інформації, які обумовлюють значне переосмислення заходів та стратегії сучасної освіти, особливо верхніх рівнів акредитації. Прогрес у цій сфері взагалі пов'язаний з новими комп'ютерними та інформаційними технологіями і значним зростанням мережі Інтернет [1].

Одним з таких нових засобів освіти є дистанційне навчання [2]. Існує досить багато розробок серверного програмного забезпечення, що

дозволяє користувачу отримувати освіту по мережі Інтернет, наприклад, MUD (Multi User Dimension), MOOD (Object-Oriented Multi User Dimension), First Class, WebCT, TopClass, WebBoard, Learning Space, Web-Класс ХПИ та інші [3]. Для задовільної роботи таких систем потрібні добре адміністровані web-сервери з швидким доступом до мережі Інтернет.

В Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова вже існують сучасні комп'ютерні класи, підключені до мережі Інтернет, але

швидкість підключення достатня тільки для потреб навчання студентів та аспірантів і проведення стандартного пошуку навчальної та наукової інформації. Бракує власного internet-сервера, але вже розроблено концептуальну модель його використання для дистанційного навчання, зокрема для вчителів фізики загальних шкіл, ліцеїв і гімназій. Головна мета цього проекту полягає в тому, що на допомогу вчителям фізики викладачами фізичного факультету розробляються бази даних фізичних задач за різними розділами курсу загальної фізики, що вивчаються в школі (механіка, молекулярна фізика та інші), створюються віртуальні лабораторні роботи та експерименти, на яких демонструються деякі фізичні явища (електричні та оптичні процеси, колювання і т. ін.). Можливий пошук по базах даних фізичних задач, різного рівня та напрямків, від загальних до олімпіадних. Крім того, плануються і вже впроваджуються в локальній мережі мультимедійні лекції та демонстрації з фізики і дистанційні курси для самостійного навчання студентів.

У перспективі — встановлення internet-сервера на фізичному факультеті ОНУ ім. І. І. Мечникова з реальною IP-адресою, що надасть можливість втілити корисні ідеї щодо дистанційного інформування вчителів фізики і школярів.

Інформацію щодо розвитку цього проекту можна отримувати на сайті <http://vestikinc.narod.ru> [4].

Література

1. Кухаренко В. М., Рибалко О. В., Сиротенко Н. Г. Дистанційне навчання. Умови застосування. Дистанційний курс: Навчальний посібник. — 3-е вид. / За ред. В. М. Кухаренка. — Харків: НТУ «ХПІ», «Торсінг», 2002. — 320 с., іл. 41, табл. 8.
2. Кухаренко В. М., Сиротенко Н. Г. Дистанційне навчання у слайдах: Конспект лекцій. — Харків: НТУ «ХПІ», 2001. — 96 с.
3. Кухаренко В. М., Савченко Н. В., Молодих А. С., Твердохлебова Н. А., Токарь А. И. Виртуальная учебная среда «Веб-Класс ХПИ» / Под ред. В. Н. Кухаренко. — Харьков: НТУ «ХПИ». — 2002. — 48 с.
4. Алешин А. Н., Рымарь Н. В. Компьютерные и информационные технологии в новой модели многоступенчатого образования — учебном комплексе Одесского национального университета им. И. И. Мечникова «Школа-колледж-университет» // Материали III Всеукраїнської конференції молодих науковців «Інформаційні технології в науці освіті і техніці» (ІТОНТ—2002). — Черкаси, 2002.

**О. М. АЛЬОШИН,
І. М. БАРАНОВСЬКИЙ,**

Інститут післядипломної освіти, кафедра експериментальної фізики Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ В НАВЧАЛЬНО-НАУКОВОМУ КОМПЛЕКСІ «ШКОЛА—КОЛЕДЖ—УНІВЕРСИТЕТ» ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ім. І. І. МЕЧНИКОВА

Шість років тому в інституті післядипломної освіти Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова було створено нову унікальну модель навчання під назвою «Школа-колледж-університет». Зараз її студентами є учні шкіл Одеси, Іллічівська, Южного, Теплодара, Білгород-Дністровського, а також навколишніх селищ, а з 1 вересня — ще й Ізмаїлу. Це обумовлює кластерну структуру організації з єдиним керівним центром у місті Одесі. Унікальність даної моделі навчання полягає в тому, що це «виїзна модель» викладання: 20 професорів, 68 доцентів та провідні викладачі найстарішого вузу півдня України виїжджають за місцем проживання студентів [1].

Для додаткової підтримки та стимуляції до вдосконалення знань студентів з відділень навчально-наукового комплексу «Школа-колледж-університет» розроблено перелік заходів. Серед них особлива увага надається новим методам сучасної освіти з використанням комп'ютерних та інформаційних технологій, таким, як дистанційне навчання по каналах Інтернет.

Головним завданням дистанційного навчання з урахуванням специфіки нашого навчального закладу є комплексне інформаційне наповнення навчальних траєкторій різних спеціальностей, що викладаються в навчально-науковому комплексі (розробка електронних посібників, курсів навчання, доступних до мережі Інтернет, спілкування викладачів зі студентами відділень, дистанційне керівництво курсовими та дипломними роботами, засоби дистанційного контролю знань та інше). Наявність подібних інформаційних джерел частково вирішує, наприклад, таку актуальну проблему у відділеннях, як брак навчальної та наукової літератури і періодичних видань [2, 3].

За останні роки роботи ми вже набули власного досвіду, який підтвердив ефективність такого підходу. Започаткували та почали втілювати в життя нові методики викладачі кафедри комп'ютерних та інформаційних технологій. Так, було розроблено власний курс дистанційного навчання «Арифметичні основи обчислювальної техніки» (<http://vestikinc.narod.ru>), здійснено

керівництво 27 курсовими роботами, проведено 6 дистанційних екзаменів, випущено три версії компакт-дисків для студентів з різноманітною інформацією з усіх дисциплін, які є в навчальній програмі підготовки фахівців по спеціальності «Комп'ютерні системи та мережі».

Цю ініціативу було схвалено викладачами інших кафедр навчально-наукового комплексу. Планується об'єднання зусиль та розробка єдиної стратегії щодо втілення дистанційного навчання як елемента підготовки фахівців з усіх спеціальностей навчально-наукового комплексу «Школа-коледж-університет».

Література

1. Алешин А. Н., Рымарь Н. В. Компьютерные и информационные технологии в новой модели многоступенчатого образования — учебном комплексе Одесско-

го национального университета им. И. И. Мечникова «Школа-коледж-университет» // Материали III Всеукраїнської конференції молодих науковців «Інформаційні технології в науці, освіті і техніці» (ІТОНТ—2002). — Черкаси, 2002. — С. 283—286.

2. Кухаренко В. М., Рибалко О. В., Сиротенко Н. Г. Дистанційне навчання. Умови застосування. Дистанційний курс: Навчальний посібник. — 3-є вид. / За ред. В. М. Кухаренка. — Харків: НТУ «ХПІ», «Торсінг», 2002. — 320 с., іл. 41, табл. 8.
3. Кухаренко В. М., Сиротенко Н. Г. Дистанційне навчання у слайдах: Конспект лекцій. — Харків: НТУ «ХПІ», 2001. — 96 с.

О. М. АЛЬОШИН,

Н. В. РИМАР,

Інститут післядипломної освіти
Одеського національного університету
ім. І. І. Мечникова.

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНА ФОРМА ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ

Ступінь економічного та технологічного розвитку, стабільність суспільства й добробут громадян будь-якої країни пропорційні середньому рівню знань і кваліфікації її активного населення. Останнім часом питання реформування освіти, розробки й запровадження в освітній процес нових, ефективних форм і методів навчання досить гостро стоять в усьому світі. Такі форми й методи відповідно до вимог часу спрямовуються на створення мотивів та умов для успішної реалізації внутрішньої потреби особистості в самоосвіті, саморозвитку; оволодіння навичками самонавчання; забезпечення педагогічної підтримки життєвого та професійного самовизначення громадян, їх самореалізації на основі створення реальних можливостей підготовки освічених, висококваліфікованих і активних членів суспільства [1].

Аналіз принципів дистанційного навчання як нової педагогічної технології дозволяє стверджувати, що така форма навчального процесу повністю відповідає вимогам сьогодення щодо підготовки та перепідготовки кадрів за умов обмеженого бюджету.

Дистанційна освіта порівняно з традиційною має такі переваги, як особистісна орієнтованість, масовість за умови індивідуального підходу, економічність, сучасність тощо. Вона не є антагоністичною по відношенню до традиційної освіти і позитивно впливає на неї за рахунок впровадження в освіту модульних підходів, комп'ютерних інформаційних та телекомунікаційних технологій. Дистанційна освіта виступає в ролі однієї з рушійних сил подальшого розвитку вітчизняної освіти.

Педагогам, які вже сьогодні використовують сучасні технології навчання, не потрібно пояснювати і доводити ефективність застосування

дистанційних форм інформаційних навчальних технологій. Але основна маса вчителів ще не має доступу до глобальної комп'ютерної мережі, що затримує розвиток дистанційної форми підготовки кадрів.

Організація визначеної системи підвищення кваліфікації педагогів на базі телекомунікацій як доповнення до основної очної системи чи як самостійна система навчання передбачає розробку курсів, систему консультацій, різних форм навчання: самонавчання чи навчання під керівництвом викладача.

Сьогодні мова йде про використання комп'ютерних телекомунікацій як технологічної основи дистанційного навчання.

Накопичений досвід щодо застосування телекомунікацій показав, що цей вид інформаційних технологій дозволяє широко використовувати їх і у післядипломній педагогічній освіті, а саме:

— організовувати спільні дослідницькі проекти вчителів різних регіонів чи навіть різних країн;

— організовувати оперативну консультаційну допомогу широкому колу педагогів, які навчаються у науково-методичних центрах;

— організовувати мережу дистанційного навчання і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів;

— забезпечувати вчителям можливість обмінюватися інформацією, ідеями, планами, розширювати кругозір, підвищувати культурний рівень;

— формувати в учителів комунікативні навички, культуру спілкування;

— формувати уміння добувати інформацію із різноманітних джерел, обробляти її за допомогою сучасних комп'ютерних технологій, зберігати і пересилати її на будь-які відстані.

На серверах мережі Інтернет необхідно створювати електронні підручники, бази даних, які вміщуватимуть довідкові матеріали, анкети, плани робіт та іншу документацію. Розміщення подібних матеріалів дозволить вирішити наступні проблеми в організації дистанційної освіти педагогічних кадрів:

— необхідність видання підручників, методичних матеріалів (видавати малими тиражами не вигідно);

— здійснення швидкої заміни чи редагування будь-якого матеріалу з урахуванням поточних змін;

— оперативне відновлення навчальних матеріалів за допомогою мережевих архівів у випадку їх втрати;

— вивчення матеріалів у будь-якій послідовності, перехід від одного розділу до іншого, вибудовування індивідуальної траєкторії навчання для кожного.

Головною перевагою такої форми одержання освіти є орієнтація не на вербальні методи на-

вчання, а на методи творчої пошукової діяльності.

У наші дні динаміка розвитку освіти така, що професійні знання старіють кожні три-чотири роки. Одне із завдань дистанційної форми — успішно протистояти браку кваліфікованих спеціалістів.

Література

1. Олійник В. В. Організаційно-педагогічні основи дистанційної освіти і навчання: Організаційно-педагогічне дослідження. — К.: ЦІППО, 2001. — 47 с.
2. Панченко Т. Соціально-психологічні та педагогічні передумови розвитку системи дистанційного навчання // www.cippe.edu.ua.net.
3. Скребицкий Э. Г., Холина Л. И. Психолого-педагогические аспекты дистанционного обучения. — Новосибирск: НГАСУ, 1999. — 138 с.

С. П. БАБЕНКО,

методист Центру педагогічних інновацій та інформації Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського.

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ

У сучасному світі існує безліч засобів здобуття освіти, і одним з прогресивних вважається дистанційне навчання.

У нашій країні воно ще не набуло поширення і тому у педагогічних працівників виникає багато запитань. Які саме особливості дистанційної освіти? Чому багато людей обирають саме цей шлях для здобуття нових знань? Чим відрізняється ця форма навчання від інших?

Дистанційне навчання — досить нова форма організації освітнього процесу за допомогою сучасних комп'ютерних технологій та засобів телекомунікації. Поняття «дистанційне навчання» досить широке. Воно ґрунтується на таких складових: відкрите навчання, комп'ютерне навчання, активне спілкування викладача зі студентами за допомогою сучасних телекомунікацій. У дистанційному навчанні значну роль відіграє онлайн-вий (прямий) доступ до навчального матеріалу: тексту, графіки, відеофрагментів, контролюючих і тренажерних програм.

На жаль, ні вчителі, ні студенти, ні школярі України сьогодні практично не зустрічаються з дистанційним навчанням, завдяки якому можна отримати свободу щодо вибору місця, часу, темпу та терміну навчання.

Розглянемо деякі переваги, які мають студенти та слухачі курсів, навчаючись дистанційно.

1. Не виникає територіальних обмежень. Незалежно від місця проживання, з легкістю можна навчатись у будь-якому навчальному закладі світу.

2. Завжди можна навчатись за зручним графіком, що дозволяє поєднувати навчання з роботою.

3. Велику роль у дистанційному навчанні відіграє прямий доступ до навчального матеріалу, завдяки чому збільшується обсяг інформації.

4. Розширюється потенційне коло для спілкування, обговорення навчальних питань, дискусій.

5. Дистанційне навчання більш гнучке, не має жорсткого розпорядку. Людина може сама керувати своїм часом, планувати розклад дня, самоорганізовуватись, планувати виконання навчальних завдань, тестів та контрольних робіт.

6. У дистанційному навчанні викладач перетворюється на помічника, а контролюючий зворотній зв'язок змінюється на коригувальний, що дозволяє уникнути негативних емоцій та сприяє створенню комфортних психологічних умов для навчання.

7. Вартість дистанційного навчання найчастіше менша за вартість традиційного, особливо у випадках, коли традиційне навчання потребує переїзду.

Багато сучасних викладачів прагнуть створити свій дистанційний курс. Це пов'язано з тим, що у дистанційному навчанні ефективно можуть бути поєднані інноваційні освітні технології з традиційними, і викладач, створивши дистанційний курс, має змогу за допомогою мережі Інтернет розповсюдити його по всьому світу, значно поширити коло своїх студентів.

Відповідаючи на запитання: «Чому ще й досі в Україні дистанційна освіта не має широкого

розповсюдження?» — ми констатуємо, що існують деякі перешкоди для масового поширення дистанційного навчання:

1. Дистанційний курс не легше від традиційного — він потребує більше часу та уваги як при створенні, так і при вивченні. Студенти та слухачі курсів, які навчаються дистанційно, повинні мати високий рівень мотивації, самодисципліни та самоконтролю, а це досить нелегко, і не кожна людина на це здатна.

2. Існують також технічні проблеми, пов'язані з відсутністю комп'ютерної техніки та доступу до мережі Інтернет.

3. Крім того, має місце комп'ютерна неграмотність великого відсотку населення України, а також психологічна неспроможність людей використовувати нову форму навчання за допомогою комп'ютерних та телекомунікаційних технологій.

4. Треба враховувати той факт, що надмірний час, проведений за комп'ютером, негативно впливає на стан здоров'я людини (має місце порушення зору, ушкодження хребта, защемлення нервових закінчень, порушення кровообігу, головний біль, порушення психіки, депресія, занепад сил, нервозність, подразнення шкіри, алергія, шлунково-кишкові захворювання та ін.).

Виникають також труднощі при формуванні дистанційних курсів:

1. Насамперед, підхід до формування дистанційного курсу повинен бути зовсім інший. Не можна взяти вже готовий курс лекцій, створений для звичайного (очного) навчання за традиційними технологіями, та використовувати його як дистанційний. Це не повинна бути електронна копія традиційного курсу. Методика побудови дистанційного курсу інша. Це пов'язано з тим, що:

— дистанційний курс вимагає більшої гнучкості;

— потрібна більш детальна (порівняно з традиційною формою навчання) розробка завдань для студентів та аналіз їх виконання; треба ретельно розробити систему підтримки студентів та слухачів дистанційного курсу;

— необхідно передбачити створення психологічно комфортного та ефективного навчального середовища для студентів, що сприятиме підвищенню якості освіти;

— дистанційний курс повинен стимулювати творчий підхід до вирішення проблем, сприяти, щоб навчання було розвиваючим;

— важливу роль відіграє зворотній зв'язок, оцінювання та контроль, оскільки відсутнє безпосереднє спілкування;

— потрібно ретельно відбирати навчальні інформаційні засоби та програмне середовище для створення курсу, які б одночасно дозволяли ефективно реалізувати мету курсу, були зручні у використанні, а також не підвищували вартість курсу.

2. Звичайно, одній людині дуже важко розробити дистанційний курс, який враховував би усі

особливості дистанційної освіти, тому для створення дистанційного курсу потрібна команда співробітників. Робота у команді не завжди легка, виникають деякі особистісні та адміністративні проблеми.

3. Існують проблемні питання щодо інтелектуальної власності на дистанційний курс. У дистанційному навчанні виникає велика кількість проблем, пов'язаних з використанням та захистом авторських прав.

4. Проблемними також є питання, пов'язані з акредитацією курсу.

Крім методичного забезпечення, особливу увагу необхідно приділяти програмному та технічному забезпеченню — необхідні комп'ютерні навчальні програми, інструментальні середовища для створення навчальних курсів, мережеві системні програми, а також сервер, побудований на сучасних серверних технологіях, персональні та мережеві комп'ютери.

Оскільки дистанційне навчання здійснюється з використанням сучасних технологій: комп'ютерні телекомунікації, супутниковий зв'язок, телебачення, які швидко змінюються (за ціною, якістю, можливостями), необхідно ретельно вибирати найкращі технології, враховуючи перспективи їх розвитку та вартість.

Сучасні технології, що забезпечують дистанційну освіту, можна поділити на:

— презентаційні технології (друковані матеріали, електронні публікації, комп'ютерні навчальні програми, віртуальні середовища для моделювання, телебачення);

— технології доставки інформації (Internet, CD-ROM, DVD, відеокасети, аудіокасети, теле-трансляція);

— технології, які забезпечують взаємодію тьютора зі студентами дистанційного курсу та спілкування студентів курсу між собою (телеконференції, електронна пошта). Використання електронної пошти дозволяє надсилати листа як окремим адресатам, так і групі людей. Використання списку розсилки ефективно під час виконання спільної роботи при розв'язанні різних учбових та творчих проблем, які виникають під час дистанційного навчання.

Програмне та технічне забезпечення дистанційного навчання повинно підтримувати сучасні інформаційні технології та оптимізувати такі процеси, як передавання і приймання інформації (текст, графіка, звук, відео) з комп'ютера на комп'ютер; збереження і систематизація інформації; завантаження інформації до мережі з жорсткого або гнучкого диску та завантаження інформації з мережі до жорсткого або гнучкого диску; синхронізація обміну інформацією учасників учбового процесу (оскільки під час дистанційного спілкування виникає потреба в передачі повідомлень одночасно великій кількості людей); обробка текстового, графічного та іншого матеріалу; роздрукування інформації у разі потреби.

При підключенні до мережі Інтернет необхідна виділена високошвидкісна лінія (128 Кбіт/с

та більше), що забезпечуватиме задовільну швидкість передачі інформації учасникам дистанційного спілкування.

Треба враховувати і той факт, що для створення повноцінного дистанційного курсу, який би відповідав усім вимогам і не був лише електронним підручником, необхідне програмне середовище для створення дистанційних курсів. У сучасному освітньому процесі використовуються багато програмних продуктів саме для створення дистанційних курсів та керування дистанційним навчанням (WebCT, TopClass, First-Class та ін.). Одні з них призначені для розміщення дистанційних курсів та керування навчальним процесом на сайті власника програмного продукту, інші на своєму сайті. У всякому разі треба звертати увагу і на вартість програмного середовища.

Враховуючи всі ці проблемні питання, не всі викладачі беруться створювати власний дистанційний курс і невелика кількість людей зважується навчатись дистанційно.

Але на сучасному етапі розвитку суспільства практично неможливо здобути у вищому навчальному закладі фундаментальні знання назавжди, а під час швидкого розвитку інформаційних технологій вимоги до професійного зростання підвищуються. Актуальною стає безпе-

рвна освіта, тобто «lifelong learning», і тому велику роль в освітньому процесі відіграє і буде відігравати саме дистанційне навчання, особливо, коли мова йде про безперервну освіту шкільних вчителів.

Харківський обласний науково-методичний інститут безперервної освіти приступає до впровадження дистанційного навчання у сферу післядипломної педагогічної освіти. Якщо ця проблема Вас зацікавила, звертайтеся до інституту з пропозиціями та побажаннями.

Література

1. Кухаренко В. М., Рибалко О. В., Сиротенко Н. Г. Дистанційне навчання: умови застосування. Дистанційний курс: Навчальний посібник. — 2-е вид. доп. / За ред. В. М. Кухаренка. — Х.: НТУ «ХПІ», «Торсінг», 2001. — 320 с.
2. Хуторської А. В. Інтернет в школі. Практикум по дистанційному обучению. — М.: ИОСО РАО, 2000. — 304 с.
3. Так ли безопасен ПК? Журнал СНІР (ЧИП). — 1997. — Июль-август. — С. 81—84.

Г. А. МІРОШНИЧЕНКО,

викладач кафедри інформаційних технологій Харківського обласного науково-методичного інституту безперервної освіти.

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В ПІСЛЯДИПЛОМНІЙ ОСВІТІ ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

Глобальність інформаційних змін, які відбуваються сьогодні, очевидна, як очевидна необхідність перегляду підходів до освіти вчителів і керівників закладів освіти. У зв'язку з розвитком інформаційних технологій — локальних і глобальних електронних мереж, мультимедійних засобів навчання, стрімкої комп'ютеризації, вже настав час суттєвих змін щодо форм і змісту післядипломної освіти працівників освітньої галузі. У такій ситуації набуває актуальності запровадження та розвиток дистанційних форм навчання з використанням сучасних інформаційних технологій.

Але якщо вищі навчальні заклади III—IV рівня акредитації вже мають певний досвід щодо розробки електронних курсів для школярів та студентів, то інститути післядипломної освіти педагогічних кадрів тільки розпочинають впровадження дистанційних форм навчання.

Однією з характерних рис дистанційної освіти, завдяки якій ця форма набуває популярності, є гнучкість. Від учня-дистантника не вимагається регулярного відвідування занять у вигляді лекцій та семінарів, і вони можуть працювати у зручний для себе час, у зручному місці і зручному темпі. Це дає великі переваги

для системи післядипломної освіти педагогічних кадрів.

Потенційними слухачами дистанційних курсів є вчителі віддалених сільських районів та керівники закладів освіти, життя та праця яких не дозволяють навчатися у ритмі діючих освітніх технологій.

Система дистанційної освіти складається з таких елементів: навчальних модулів, які дають можливість створити ефективний курс навчання, викладачів-тьюторів дистанційної форми навчання, учнів-дистантників, ліній зв'язку, дистанційного навчального закладу.

По-перше, для запровадження дистанційного навчання необхідно відповідне матеріально-технічне забезпечення, тобто сучасна комп'ютерна техніка та лінії зв'язку. На цей час інститути післядипломної освіти педагогічних працівників якщо і обладнані комп'ютерами, то досить застарілих моделей і в обмеженій кількості. Лінії зв'язку або зовсім відсутні, або їх якість у поєднанні із застарілою комп'ютерною технікою не дозволяє організувати оперативний зв'язок навчаемого з викладачем, що робить таке навчання неефективним. Крім того, відсутність комп'ютерної техніки та надійних ліній зв'язку

відповідного рівня впливає на вартість дистанційної освіти у бік збільшення, що робить її ще менш привабливою для місцевих органів самоврядування. Враховуючи, що ще досить обмежена кількість вчителів сільських районів, які мають комп'ютери та доступ до мережі Internet вдома, необхідно організувати регіональні центри дистанційного навчання, які будуть обладнані комп'ютерами та доступом до мережі Internet, і де вчителі зможуть отримувати необхідні матеріали та спілкуватися з викладачем. Тут також виникає питання щодо утримання спеціального професійного обслуговування таких центрів і наявності постійного консультанта-фахівця у галузі інформаційних технологій.

Другою проблемою є підготовка курсантів-дистантників. У своїй більшості педагогічні працівники не «знайомі» з комп'ютером. І хоча дистанційне навчання не є електронним варіантом інших форм, але реалізується за допомогою мережі Internet і спирається на застосування учнями телекомунікаційних методів конструювання знань, надбання досвіду спілкування «з усім світом».

Таким чином, для ефективного навчання учень-дистантник повинен мати певний стартовий рівень освіти, тобто володіти навичками роботи з комп'ютером, бути знайомим з науковими основами самостійної навчальної праці, мати високий рівень мотивації на навчання та інше.

У зв'язку з цим зміст сучасних курсів при інститутах післядипломної освіти вчителів потребує негайного перегляду. На курсах Харківського обласного науково-методичного інституту безперервної освіти для всіх категорій педагогічних працівників введено курс з основ комп'ютерної грамоти та курс «Інформаційні технології в освіті», під час вивчення яких слухачі знайомляться з основними напрямками використання в освіті інформаційних технологій.

Дещо схожі проблеми і у підготовці викладачів-тьюторів дистанційної форми навчання з використанням сучасних інформаційних технологій. Вони також повинні володіти хоча б первинними навичками роботи з комп'ютером та у глобальній мережі Internet, щоб забезпечувати ефективний контакт з курсантами-дистантниками. Часті контакти студентів між собою та з викладачем — найбільш важливий чинник пізнавальної мотивації.

Тому викладач-тьютор повинен володіти навичками застосування активних методів навчання та роботи з групою в інтерактивному режимі з використанням сучасних засобів телекомунікацій. Курсанти-дистантники повинні обговорювати матеріал, що вивчається, обмірковувати, зв'язувати його зі своїм життєвим досвідом.

Викладачів-тьюторів необхідно готувати до того, щоб вони уникали просто дидактичних матеріалів і займалися пошуками діалогових, проблемно-орієнтованих реальних матеріалів, що виховують у курсантів пізнавальні інтереси.

Однією з найважливіших складових дистанційного навчання є база даних навчальних модулів. До навчального модулю пред'являються жорсткі вимоги, тому що ефективність дистанційного навчання залежить від того, яким чином учень зможе самостійно сприймати навчальний матеріал.

Програми курсів для дистанційного навчання необхідно створювати за модульним принципом. Це дозволить враховувати індивідуальні особливості і потреби окремої групи. Наприклад, рівень знайомства з комп'ютерами, мережею Internet та використанням інформаційних технологій буде різний для вчителів інформатики, вчителів інших предметів та керівників закладів освіти.

На цей час у дистанційному навчанні застосовуються модулі на паперових та електронних носіях, на відео- і аудіокасетах. Для побудови ефективного модульного курсу навчання доцільно представляти усі варіанти або типи модулів. У цьому випадку в учнів з'являється можливість вибору такого типу викладення матеріалів, який сприятиме найкращому засвоєнню.

При вивченні матеріалу курсанти-дистантники потребують допомоги — це консультації та оцінка їх знань. Вони повинні бачити, що вже знають, що їм треба дізнатися і як оцінити свої знання. У нинішній час комп'ютери дозволяють накопичувати інформацію про роботу студента, що дає можливість аналізувати його успіхи. Але питання моніторингу якості знань, отриманих під час дистанційного навчання, відпрацьовано недостатньо.

Окремого обговорення та розробки потребує змістовне поповнення та методика створення навчальних курсів для дистанційної освіти. Її зміст, у першу чергу, має відповідати нормативним вимогам державного освітнього стандарту і вимогам сьогодення. Крім того, проектування дистанційних курсів доцільно починати з розробки теоретичних концепцій, створення дидактичних моделей тих явищ, що планується реалізувати. Сьогодні в Україні існує ще досить невелика кількість курсів для дистанційного навчання, відсутні єдині державні підходи та вимоги до електронних підручників, але досвід комп'ютеризації дозволяє стверджувати, що коли пріоритетною є педагогічна сторона, система виходить більш ефективною.

Таким чином, потребує вирішення питання щодо створення єдиної системи дистанційної освіти (СДО), при якій повинні бути переборені існуюча відокремленість і непогодженість в розвитку дистанційного навчання, забезпечене ефективне об'єднання зусиль університетів, інших освітніх установ і організацій в області дистанційного навчання на основі:

- вимог державного освітнього стандарту;
- загальних психолого-педагогічних, методичних і технічних вимог до дистанційних курсів;
- єдиних вимог до рівня психолого-педагогічної компетентності кадрів СДО;

— створення єдиного інформаційно-освітнього середовища СДО;
— об'єднання бюджетних і позабюджетних джерел фінансування на розвиток СДО в цілому;
— єдиного стратегічного управління системою.

Створення єдиної системи дистанційної освіти не повинно перешкоджати самостійності освітніх установ та розвитку різноманітних форм дистанційного навчання, що забезпечують рівень підготовки, переважаючий вимоги державного освітнього стандарту.

Тому головними задачами для створення системи дистанційної освіти є:

— визначення і закріплення принципів організації і функціонування єдиної СДО;

— формування організаційно-управлінської структури СДО;

— розробка нормативно-правового забезпечення СДО;

— розробка теоретичних, науково-психологічних основ і конкретних методик дистанційного навчання з урахуванням соціокультурної, професійної, психологічної та іншої специфіки користувачів дистанційного навчання;

— створення спеціалізованих інформаційно-освітніх середовищ і курсів дистанційного навчання, включаючи створення розподіленої системи інформаційних ресурсів навчального призначення, доступних до комп'ютерних комунікацій і розвитку системи електронних бібліотек;

— розробка критеріїв, засобів і систем контролю якості дистанційного навчання;
— формування матеріально-технічної бази СДО, в тому числі для розробки методичних матеріалів, програм курсів і їхнього супроводу;
— вдосконалення комунікаційної інфраструктури для реалізації освітніх технологій дистанційного навчання.

Література

1. Дистанційне навчання: умови застосування. Дистанційний курс за редакцією В. М. Кухаренка. — Харків: НТУ «ХПП», 2001.
2. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / Под ред. Е. С. Полат. — М, 1999.
3. Степашко В. Організаційний і психолого-педагогічний аспекта дистанційної освіти // Освіта і управління. — 2000(2001). — № 1—2. — Т. 4.
4. Романчук М. Н. Формирование региональной сети дистанционного образования // Дистанционное образование. — 1996. — № 1.

В. Е. ЛУНЯЧЕК,

перший проректор Харківського обласного науково-методичного інституту безперервної освіти,

І. Т. СОКОЛЯНСЬКА,

завідувачка Центру інформатизації освіти Харківського обласного науково-методичного інституту безперервної освіти.

ПРОГРАМНІ ЗАСОБИ ОРГАНІЗАЦІЇ УЧБОВОГО СЕРЕДОВИЩА ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Популяризація дистанційних форм навчання тісно пов'язана із стрімким розвитком новітніх Інтернет-технологій. З перших кроків розвитку нової форми навчання гіпертекстовий документ став основою подання учбової інформації. Всесвітня павутина WWW стала середовищем розповсюдження новітніх учбових проектів. Електронна пошта надала засоби мобільного зв'язку в рамках дистанційних курсів. Але сьогодні справжнє дистанційне навчання вже починає охоплювати більш широкий спектр технічних засобів, що надають елементи інтерактивності учбовим проектам та дозволяють розробляти новітнє учбове середовище.

В Україні дистанційні форми навчання активно розвиваються. Великий внесок зроблено фахівцями з Харкова, Києва, Вінниці. Сучасний дистанційний проект потребує ґрунтовного програмного забезпечення, тому розвиток нової форми навчання відбувається за ретельною продуманою схемою: дистанційна лабораторія розробляє сучасне учбове середовище, в якому встановлюються методичні розробки фахівців різних галузей, а далі виконується склад-

на робота по проведенню дистанційного навчання. У новітніх формах навчання, як і в традиційних, важливими є всі етапи організації учбового процесу. Якість учбових методик, продуманість послідовності викладення матеріалу, чіткість проведення контролю знань — це все стає складовими якісної освіти.

За допомогою програмування безпосередньо на гіпертекстовій сторінці можна організувати засоби самоконтролю знань нового матеріалу. Самоконтроль або підготовку до здачі тестів доцільно реалізувати на основі програмування мовою JavaScript. Така програма забезпечує високу швидкість обробки результатів тестування, але вона не надає можливостей для збору і опрацювання результатів контролю, саме тому й може використовуватися лише як засіб самоконтролю.

Програмна підтримка з боку сервера на основі CGI інтерфейсу забезпечує засоби збору результатів контролю знань, обробки результатів, організації баз даних, підключення програмними засобами різних протоколів прикладного рівня до мережі Інтернет, можливість про-

грамної організації телефонного зв'язку викладача та учня.

Майбутній викладач інформатики повинен знати можливі засоби організації інтерактивності дистанційного навчання програмними методами. Для цього необхідно вивчати Інтернет-технології й можливості їх доцільного викорис-

тання в дистанційних проектах для організації учебного середовища.

О. І. ШУВАЛОВА,

Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського.

Теорія та методика викладання природничо-математичних дисциплін

ВІД ЕКОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ ДО ЕКОЛОГІЧНОГО СВІТОГЛЯДУ. РОЗДУМИ НАД КОНЦЕПЦІЄЮ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ

Формування нового екологічного мислення і культури — нагальна потреба подальшого соціально-екологічного розвитку нашої держави, як і всіх інших країн. Без осмисленого і відповідального відношення людини до довкілля подальший прогрес стане неможливим. Проблеми екології — найактуальніші проблеми людства, їх глибоке розуміння, прогноз наслідків наростаючих екологічних криз; вміння вибирати методи попередження кризових ситуацій стають найголовнішими вимогами часу. Їх вирішення можливе лише при створенні чіткої, ефективно діючої системи екологічної освіти. Безумовно, ми маємо на увазі як освіту, так і виховання; якщо враховувати повний зміст терміну «педагогіка», то можна було б сказати — системи екологічного виховання. Нижче ми спробуємо сформулювати деякі концептуальні аспекти сучасної екологічної освіти.

Проблема взаємовідносин людини і природи як ключова проблема екологічної науки повинна бути однією із найважливіших концепцій екологічного виховання. Сучасна екологічна ситуація вимагає значних і всебічних перетворень багатьох аспектів суспільного життя. Звичні теоретичні установки, погляди, способи діяльності і смаки вимагають безумовної перебудови екологічних обставин на якісно нові і, при цьому, у досить стислі строки, що диктуються екологічною ситуацією.

Під впливом екологічних обставин відбувається зміна ряду принципових наукових положень щодо вивчення різноманітних аспектів взаємодії суспільства і природи. Можна сказати, що екологічна ситуація викликала до життя нову галузь знань — соціальну екологію, яка знаходиться у стадії формування. Від рівня розвитку екологічних знань безпосередньо залежить практичне вирішення проблеми науково обґрунтованого природовикористання — одного із базових факторів, що визначають «якісні» і «кількісні» аспекти здоров'я людини.

Соціальна екологія виникла на межі соціальних і природничих наук як комплексна галузь знань, що повністю не стосується ні соціального, ні природничо-наукового аспектів.

Природничо-науковою основою соціальної екології є закон саморегуляції життєво відповідного стану природного середовища — екологічних законів, — конкретним вираженням яких є впорядкованість біогенних колообігів речовини і енергії біосфери в єдності з абіогенними колообігами. Вони настільки ж об'єктивні, як і всі інші закони природи, і діяльність людини може бути успішною лише при дотриманні тих вимог, які обумовлюються специфікою екологічних законів природи. У цьому випадку природовикористання набуває закономірного і впорядкованого характеру, такого необхідного в сучасних умовах. Знання про соціальні явища, їх розвиток становлять загальнонаукову основу соціальної екології. Таким чином, вивчення принципів організації людської діяльності з урахуванням дотримання об'єктивних вимог екологічних законів і складає такий комплекс галузі знань як соціальна екологія. Іншими словами, предмет соціальної екології має стати одним із основних компонентів системи екологічних знань, які запроваджують закони саморегуляції біосфери і методи їх використання людиною для забезпечення природних умов розвитку суспільства.

За ступенем конкретності соціально-екологічні знання мають повністю спеціальний характер, а по широті охоплення і наявності оцінюючих моментів вони виходять на рівень філософського узагальнення, що дозволяє обумовити формування екологічної свідомості, виступаючої як процес усвідомлення індивідуумом об'єктивного світу, природи і його місця в ній. Між свідомістю і діяльністю існує зв'язок, який проявляється у взаємодії, при цьому регулююча роль свідомості виступає насамперед як роль спонукальна, мотиваційна. Саме це повною мі-

рою визначає друге важливе завдання екологічної освіти — формування екологічної свідомості і самосвідомості як вищої форми відображення людини.

Вплив соціальної екології на світогляд людини надзвичайно великий і, на нашу думку, співставляється з впливом таких явищ, як відкриття М. Коперніка і Ч. Дарвіна.

Подібно до того, як і всякий свідомо здійснюваний процес, становлення екологічної освіти передбачає такий стан свідомості людей, який відповідає завданням забезпечення соціально-духовного і особистісного перетворення, а оскільки, як зазначалося вище, свідомо регуляція повинна тепер враховувати природні умови суспільного розвитку, то питання раціонального відношення до природи також стають предметом спеціального вивчення з метою наукової організації природокористування. Розуміння і врахування об'єктивних вимог законів саморегуляції природного середовища як цілісної системи передбачає суттєві зміни тенденцій, що склалися у використанні природних ресурсів.

На жаль, свідомість дуже багатьох людей часто знаходиться у полоні застарілих уявлень про здатність природи пасивно зносити різні дії людини. До деякої міри це пояснюється тим, що формуванню екологічної культури не приділяється належної уваги ні в школах, ні у вищих навчальних закладах. Пізнання природи в її цілісності, єдності і взаємообумовленості її складових частин сьогодні ще не стало практичним завданням щодо освоєння природного середовища, оскільки його цілісність і здатність до саморегуляції забезпечувались незалежно від людей природними механізмами самої біосфери. Лише порівняно недавно виявилось, що ці механізми пов'язані з діяльністю людей і тепер повинні свідомо підтримуватися і вдосконалюватися ними на основі вірно зрозумілих законів саморегуляції природного середовища.

Однією з найважливіших умов є суттєва перебудова свідомості людей, а також тих об'єктивних факторів, які впливають на їх свідомість і психологію, формуючи як оцінний підхід, так і систему поглядів, звичок, а в результаті — і структуру поведінки по відношенню до природних умов життя. Тобто, мова йде про необхідність формування у людей такого аспекту свідомості, який з недавнього часу стали називати екологічним.

Останнім часом питання формування екологічної культури часто обговорюються в літературі, особливо наголошується на формуванні у молоді гармонії її відносин з природою, на забезпеченні умов для вибору нею своєї світоглядної позиції.

Екологічні знання суттєво впливають на світогляд людей, оскільки передбачається пізнання природних умов у «їх цілісному вигляді», а соціальна екологія і є взаємозв'язком суспільства і природного середовища як частин єдиного соціоприродного цілого.

Екологічну свідомість можна визначити як сукупність поглядів, теорій і емоцій, відображаючих проблеми співвідносин суспільства і природного середовища в плані оптимального їх вирішення стосовно конкретних соціальних і природних можливостей. Зрозуміло, що стихійно подібне екологічне мислення і свідомість виникнути не можуть. Потрібна спеціальна підготовка і навчання з урахуванням професійних або вікових особливостей людей.

Безперечно, що екологічна свідомість тільки в тому випадку справить помітний вплив на спосіб дій людини, якщо охопить як розумову, так і емоційну сферу його психіки, якщо наукові твердження схвилюють її і будуть сприйняті як особиста переконаність в необхідності змінити відношення до природи відповідно до засвоєних знань. Відповідними передумовами для цього екологічна наука володіє, тому що проблеми, які порушуються нею, безпосередньо стосуються кожного, хто живе на Землі.

Зрозуміло, що лише одні знання, якими б актуальними вони не були, навряд чи зможуть забезпечити такий стан масової свідомості, щоб можливо було говорити про перетворення знань у переконання. Екологічна ситуація в різних регіонах має різний ступінь гостроти, і в ряді випадків здоровий глузд може вимагати навіть негативного сприйняття екологічних ідей, які дуже часто протистоять ідеології споживацтва. До того ж екологічні процеси, як інтегральні за своїм характером, не володіють такою наочністю, як процеси окремих фрагментів природного цілого (механічні, фізичні, хімічні і т. д.). Все це ускладнює в ряді випадків завдання щодо формування у людей екологічної свідомості.

Крім цього, через інерцію мислення, що складалася, продовжує переважати розуміння суспільства і природи як відокремлених один від одного, залежність між якими якщо і має місце, то тільки зовнішнього характеру. Таке розуміння взаємозв'язку суспільства і природи було сформульоване минулою системою навчання і виховання. Воно має глибокі коріння і може бути порушено тільки систематичною, копіткою і добре організованою виховною роботою. Формування екологічної свідомості стало об'єктивною необхідністю розвитку особистості в сучасних умовах через те, що тепер вимагається якісно новий рівень знань про оточуючу природу і характер відношення до неї з боку людини. Великого значення набуває формування у людей, і в першу чергу у молодого покоління, певних норм поведінки по відношенню до природного середовища — намагання бути в гармонії з нею, до оптимізації біосфери на благо людини — і саме в цьому осмислена екологічна свідомість повинна стати найважливішим етапом у формуванні наступного, більш високого рівня свідомості, рівня, який визначає роль і місце людини в біосфері, стан її фізичного і морального здоров'я. Саме цей перехід у перетворенні, в трансформації свідомості, а саме:

екологічне знання — екологічна свідомість і є доцільним. Концепція екологічної освіти може і повинна обумовити формування екологічного світогляду — основної умови більш повної реалізації духовного, творчого і фізичного потенціалу особистості, що і є базовим завданням екологічної освіти в третьому тисячолітті. Вирішуючи це важливе завдання, система екологічної освіти повинна забезпечити:

а) зміну стилю мислення, що відбудеться на основі синтезу на новій концептуальній основі;

б) формування єдиного, цілісного погляду на світ, природу на основі нового соціально-політичного підходу;

в) істотну зміну світорозуміння, що визначає вихідні умови плануючого і абсолютно

необхідного переходу: екологічні знання → екологічна свідомість → екологічне світосприйняття.

В. Г. СТРАХОВ,

доцент, зав. кафедрою методики викладання природничо-математичних дисциплін ООІУВ,

А. П. СИЛЬНОВА,

завідуюча науково-методичною лабораторією біології та хімії ООІУВ,

К. М. ШЕВЧЕНКО,

вчитель-методист, вчитель біології гімназії № 2 м. Одеси.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА ДО ФАКУЛЬТАТИВНОГО КУРСУ «ВИБРАНІ ГЛАВИ МАТЕМАТИКИ» ДЛЯ УЧНІВ 10-х КЛАСІВ

Цей факультативний курс сприяє поглибленню знань та навичок учнів, здобутих при вивченні основного курсу, розширенню їх уявлень про шляхи застосування цих знань — при вирішенні практичних задач, прикладних математичних питань, вивченні суміжних наук. Таким чином, застосування у даному випадку сприймається в широкому розумінні, тобто розглядається проблема розв'язання стандартних задач нестандартними методами. Наприклад, розглядаються теми «Графічний метод розв'язання геометричних задач», «Метод координат при розв'язанні геометричних задач», «Деякі векторні рівняння та їх застосування до розв'язання геометричних задач», «Математика та логіка — шахівниці».

Розширюються також знання гімназистів при вивченні тем — аналогів тем, вивчених на уроках математики, наприклад: «Знайомі та водночас незнайомі формули — формули Герона для вписаних та описаних чотирикутників», «Аналог теореми Піфагора в стереометрії», «Друга середня лінія трапеції», «Аналогія трьох геометричних формул».

Крім того, багато уваги в програмі факультативного курсу приділяється розв'язанню задач з параметрами, які мають дослідницький характер. Їх виконання в більшості випадків потребує поєднання різноманітних засобів і методів. Комплексний характер таких завдань дозволяє більш повно забезпечити застосування багатьох математичних методів і теорій.

Програма факультативного курсу «Вибрані глави математики»

I. Деякі засоби побудови графіків функцій та відносин.

1. Застосування перетворень площини до побудови графіків функцій та їх відносин.

2. Метод рамок для побудови графіків тригонометричних функцій.

3. Метод областей.

4. Метод інтервалів побудови графіків функцій.

II. Навчання пошуку розв'язання задач-фантазій в манері Пойа (з циклу «Готуємось до олімпіади»).

1. Математика та логіка — шахівниці.

2. Розфарбування фігур як засіб розв'язання задач.

3. Геометричні варіації на «бджолину» тему.

4. Рівновеликі трикутники в задачах.

III. Знайомі і водночас незнайомі формули.

1. Формули Герона для вписаних і описаних чотирикутників.

2. Аналог теореми Піфагора в стереометрії.

3. Друга середня лінія трапеції.

4. Аналогія трьох геометричних формул.

IV. Методи розв'язання рівнянь.

1. Нестандартні методи розв'язання тригонометричних рівнянь.

2. Розв'язання рівнянь в натуральних і цілих числах.

3. Велика теорема Ферма.

4. Рівняння, які містять антьє.

5. Застосування властивостей функцій при розв'язанні рівнянь.

6. Графічне дослідження рівнянь.

7. Методи розв'язання функціональних рівнянь.

8. Неозначені рівняння.

V. Знайомство з параметром.

1. Рівняння з параметрами.

2. Нерівності з параметрами.

3. Системи з параметрами.

4. Графічний метод розв'язання завдань з параметрами.

Тематичне планування факультативного курсу «Вибрані глави математики»

Таблиця

№ п. п.	Тематика занять	Кількість годин	Дата
I. Деякі засоби побудови графіків функцій та відносин			
1—2	Застосування перетворень площини до побудови графіків функцій	2	5.09
3—4	Метод рамок для побудови графіків тригонометричних рівнянь	2	12.09
5—6	Метод інтервалів побудови графіків функцій	2	19.09
7—8	Метод областей побудови графіків функцій	2	26.09
9—12	Побудова графіків рівнянь та нерівностей	4	3.10, 10.10
II. Навчання пошуку розв'язання задач-фантазій в манері Пойа (з циклу «Готуємось до олімпіади»)			
13—14	Математика та логіка шахівниці	2	17.10
15—16	Розфарбування фігур як засіб розв'язання задач	2	24.10
17—18	Геометричні варіації на «бджолину» тему	2	7.11
19—20	Рівновеликі трикутники в задачах	2	14.11
21—22	Тотожності та нерівності в трикутниках	2	21.11
III. Знайомі і водночас незнайомі формули			
23—24	Формули Герона для вписаних і описаних чотирикутників	2	28.11
25—26	Друга середня лінія трапеції	2	5.12
27—28	Аналог трьох геометричних формул	2	12.12
29—30	Аналог теореми Піфагора в стереометрії	2	19.12
IV. Методи розв'язання рівнянь			
31—32	Нестандартні методи розв'язання тригонометричних рівнянь	2	26.12
33—34	Розв'язання рівнянь в натуральних числах	2	16.01
35—36	Розв'язання рівнянь в цілих числах	2	23.01
37—38	Велика теорема Ферма	2	30.01
39—40	Рівняння, які містять антьє	2	6.02
41—44	Застосування властивостей функцій при розв'язанні рівнянь	4	13.02, 20.02
45—46	Графічне дослідження рівнянь	2	27.02
47—50	Методи розв'язання функціональних рівнянь	4	6.03, 13.03
51—52	Неозначені рівняння	2	20.03
V. Знайомство з параметром			
53—56	Параметр і пошук розв'язання рівнянь, нерівностей та їх систем (ветвіління)	4	3.04, 10.04
57—60	Параметр і кількість розв'язань рівнянь, нерівностей та їх систем	4	17.04, 24.04
61—62	Параметр як рівноправна змінна	2	1.05
63—66	Властивості функцій в задачах з параметром	4	8.05, 15.05
67—68	Графічні засоби розв'язання задач з параметрами	2	22.05
68—70	Підсумковий урок по темі «Знайомство з параметром»	2	29.05

Література

- Журнали «У світі математики», 1998—2000 роки.
- Журнали «Математика в школі».
- Матеріали конференції Соросівських вчителів, 1996—2000 роки.
- Кадыров И. Взаимосвязь внеклассных и факультативных занятий по математике. — 1983.
- Степанов В. Д. Активизация внеурочной работы по математике в средней школе. — 1991.
- Пахомов В. Ф. Контрольные работы по математике и методические указания к ним. — М.: МГУ, 1988.
- Башмаков М. И. Уравнения и неравенства. — 1971.
- Блох А. М., Трухан Т. Л. Неравенства.
- Коба В. І., Хмура О. О. Позакласна робота з математики в школі.
- Султан В. П., Мейдман С. И. Тождества и неравенства в треугольнике. — 1982.
- Коваль Т. В. 400 задач з математичних олімпіад. — 1998.
- Готман Е. Г., Скопец З. А. Задача одна — решения разные. — 1988.
- Башмаков М. И., Беккер Б. М. Задачи по математике. Алгебра и анализ. — 1982.
- Сиващинский И. Х. Задачи по математике для внеклассных занятий. — 1968.
- Скопец З. А. Геометрические миниатюры. — 1990.
- Фридман Л. М., Турецкий Е. М. Как научиться решать задачи. — 1989.
- Прасолов В. В. Задачи по планиметрии. — 1986.
- Левитин К. Геометрическая рапсодия. — 1984.
- Шунда Н. М. Функции та їх графіки. — 1983.
- Мерзляк А. Т., Полонский В. Б., Якир М. С. Алгебраический тренажер. — 1997.
- Гусев В. А., Литвиненко В. П., Мордкович А. Г. Практикум по решению математических задач. — 1985.
- Герштейн П. И., Полянский Б., Якир М. С. Задачи с параметрами. — 1992.
- Ястребинский Г. А. Задачи с параметрами. — 1986.

С. Г. МОГИЛЕВСЬКА,
вчитель-методист, вчитель математики гімназії № 5 м. Одеси.

«БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК» НА ИВАН ВАЗОВ — ЗАЩИТА И ПРОСЛАВА НА РОДНОТО СЛОВО

Вазов пише стихотворението «Българският език» през 1883 г. (февруари), когато културната атмосфера в България е пропита от идеалите на Възраждането. Книжовният език е все още в процес на формиране. Литературата (в съвременния смисъл на думата) и съответно литературният език нямат солидни традиции. Затова темата за естетическите стойности на българския език е определено актуална. Вазов вписва своята поетическа интерпретация на същността и характеристиките на родния език в една започнала от Възраждането и продължаваща и днес тематична линия в българската литература. Повече от век след Вазов чудесни творби за българския език пишат бесарабските български поети Нико Стоянов, Тодор Стоянов, Таня Танасова-Тодорова...

През 1858 г. в «Цариградски вестник» Стефан Изворски публикува произведението «Не ставало стихове на български език». Акростихът на втората част (наречен от автора краегранесие) отговаря на отрицателното твърдение: «Изворский доказва не става ли». Без да има особени художествени достойнства, стихотворението е категорична защита на идеята, че поезия може да се твори и на български език:

На ви, не стават ли български стихове!
Ей на, не дигайте спорливи викове —
Стават ли, не стават ли, ей ги на тук!
Тъй замълчете и веки ни гук.

Самият Вазов в бележка под линия към заглавието на стихотворението отбелязва, че то е «написано в ответ на единодушните почти тогава твърдения за грубост и немузикалност на нашия език». В същия паратекст авторът подчертава, че негативното отношение към българския език е било присъщо и на «самите българци». Фактически чрез бележката под линия Вазов посочва целта на своята творба — да защити родния език, да докаже естетическите му достойнства. Тази цел обуславя полемичния характер на текста и логично поражда сатирични интенции. Защитата е органически свързана с изобличението на «хулниците». Но апологията и сатирата у Вазов са неотделими от одичното отношение. Буквално от първия си стих стихотворението започва като ода, като израз на преклонение пред родния език. Първото негово определение е от найвисокия ценностен ред, то издига езика над временното битие, сакрализира го — «Език свещен». Веднага следва първата атрибутивна връзка, която ангажира чув-

ството за родова приемственост — «на моите деди». Преди да е станало достояние на съвременниците родното слово е било слово на предците. В контекста на едно мистично преодоляване на битието «тук и сега», българският език продължава да бъде и на дедите, и на съвременниците, — **той се явява историческата спойка между времената и поколенията, съграждащи българската съдба.** Тази съдба е означена като «мъки, стонове вековни». Текстът внушава, че именно благодарение на своя език и на духовната култура народът може да преодолява историческите изпитания. Третият стих привежда нов аргумент в одичната апология — езикът е на родната майка, той е приет от нея. Така, по един образец за възрожденското поетическо мислене модел, първата строфа слива сакрално-патриотичното и интимното. С последния си стих, чрез прехода от «stonove вековни» към «ядове отровни» строфата въвежда читателя в конкретността на полемичната ситуация — споровете за и против естетическите качества на българския език. От втората до последната осма строфа тази ситуация, имаща точни личностни и събитийни измерения, намира своето символно, обобщено-условно художествено възплъщение. С това творбата, бидейки възрожденска по дух, надраства конвенциите на ориентираната към фактите възрожденска поезия.

Втората строфа съдържа два реторични въпроса, изобличаващи «хулниците», тези, които отричат естетическия потенциал на родния език. На техните «хули гадки» са противопоставени неговите «звучи сладки». Ценностната антитеза се засилва и от стиловата контрастност на двата израза. Функционално с оглед реторичната стратегия е, че защитата на родното слово във втората строфа започва с възхвала, с епитет, който дава една максималистична в естетически аспект характеристика на езика — «Език прекрасен». Предхождайки апологетично-сатиричното послание на текста, одичното начало определено го засилва:

Език прекрасен, кой те не руга
и кой те пошадя от хули гадки?
Вслушал ли се е някой досега
в мелодията на твоите звучи сладки?

Следващата трета строфа е един разгърнат реторичен въпрос, който подхваща мотива за некомпетентността на отрицателите («вслушал ли се е някой») става «разбра ли някой»). За-

силват се одичните интонации — вместо два, колкото са в предходната строфа («мелодията», «звучи сладки»), означителите на естетическата ценност на родния език стават цели осем (подчертаните при цитирането).

Разбра ли някой колко **хубост, мощ**
Се крий в речта ти **гъвкава, звънлива** —
от **руйни тонове** какъв **разкош**,
какъв **размах** и **изразитост жива**?

Четвъртата строфа определено съсредоточава реторическата си енергия върху образа на тези, които отричат изброените качества на българския език. Многословието при изреждането на тези качества предпоставя внушението за неправота на отрицанията. Показателно е стилово им снижаване (на отрицанията) — те са характеризирани чрез позора, охулването и опетняването. Ключова роля има и символът **кал**, който профанира априори сакралния смисъл на словото — словото на хулители е неспособно да се издигне до истината, да превъзмogne земната си принизеност, то е «думи кални». Цялата строфа е едно възклицателно изречение. Силата на неговата сатирична реторика произтича от болката на лирическият Аз, от съчувственото отношение към родния език, изразено в последния стих:

Не, ти падна под общия позор,
охулен, опетнен със думи кални:
и чуждите, и нашите, във хор,
отрекоха те, о, език страдални!

В петата и шестата строфа е използван един класически похват на ораторското изкуство — апофазия (излагане в лапидарен вид на схващане, което веднага след това се опровергава). Петата строфа представя гледната точка, че българският език е същностно непригоден за творчество и поезия, че е априори неестетичен, годен само за «груб брътвеж». Шестата отрича правомерността на тази позиция, оценявайки я като «ругателство ужасно модно» и «ниска клевета». Апологетичната смислова насока за пореден път намира своето екзистенциално основание в съпричастността на лирическият Аз — последният стих на шестата строфа слага знак за равенство между родния език и «всичко мило нам и родно».

Последните две строфи на стихотворението рязко сменят темпоралността на изказа — на-

стоящото и миналото на хулите срещу българския език преминават в бъдещето на неговата слава. Имплициран като поет, лирическият Аз дава (чрез седмата и осмата строфа) **обет** със своето творчество да защити достойнството на родното слово:

Ох, аз ще взема черния ти срам
и той ще стане мойто вдъхновение,
и в светли звукове ще те предам
на бъдещето бодро поколение;

ох, аз ще те обриша от калта
и в твоя чистий бляск ще те покажа,
и с удара на твоята красота
аз хулниците твои ще накажа.

Силата на чувството, решимостта да се изпълни обета намират израз в синтактичната организация на речта. За пръв и последен път в творбата се появява изречение, което не се ограничава в стих, два стиха или строфа, а обхваща цели две строфи. Емоционалният размах на смисъла се осъществява и чрез синтактичната му обхватност. Завършващата част на стихотворението утвърждава мисията на поета в обществото. Той трябва да бъде пазител и творец на родното слово. Езикът има висок естетически потенциал, но този потенциал може да се реализира в своя «чистий бляск» само чрез и в художественото творчество. Поетът (творецът) трябва да се мотивира от черния срам на езика, който всъщност е срам за неговите хулители. Обявен за «свещен» и «прекрасен» българският език може да постигне своята собствена красота (да осъществи естетически си потенциал) чрез и в литературата и най-вече поезията (това се внушава от стихотворната жанрова форма на апологията). В това се съдържа изключителната отговорност на човека, посветил се на словесното изкуство. Отговорност, която е изпитание на неговия талант и неговото родолюбие. Вазовото стихотворение «Българският език» представлява ярък, художествено убедителен образ на твореца, дал обет да преодолее изпитанията на времето в името на вечността, към която принадлежи неговото родно слово.

С. ЦАНОВ,

доктор по филология, преподавател по българска литература, ШУ «Епископ Константин Преславски» — България.

АНАТОЛІЙ ГРИГОРОВИЧ ДОВГОНОС

Сьогодні ми пропонуємо нашому читачеві познайомитися з літературною скарбницею Анатолія Григоровича Довгоноса, поета, члена Національної спілки журналістів.

Народився Анатолій Григорович у 1937 році в Києві. Закінчив Житомирський державний педагогічний інститут імені І. Франка, де діяла відома літературна студія «Перший сніп», якою керували Максим Рильський, Василь Земляк і з якої вийшло багато українських письменників. Працював А. Довгонос на кіностудії ім. О. Довженка, на Українському радіо, у видавництвах «Музична Україна» та «Маяк».

З 1975 року Анатолій Григорович жив і працював в Одесі. Останні 20 років — на Одеському державному телебаченні. Був там головним редактором програми «Культура». Автор та ведучий таких телепрограм, як «Хаджибей», «Добрий день, Одесо!», «Люди, море, кораблі» та ін.

А. Г. Довгонос щиро вболівав за стан освіти в Україні, тому, мабуть, одна з головних його телепрограм була присвячена школі. Частими його гостями на зустрічах у прямому ефірі були

керівники шкіл, дошкільних і позашкільних закладів, працівники дитячих будинків.

Неодноразово допомагав одеситам у вирішенні життєво важливих проблем.

Заслужений журналіст України, лауреат премії «Золоте перо», володар «Подяки» Президента України Л. Д. Кучми та «Почесної відзнаки» Голови Одеської обласної державної адміністрації С. Р. Гриневецького за вагомий особистий внесок у розвиток журналістики, активне висвітлення питань регіональної політики, державотворення, актуальних проблем соціально-економічного і культурного розвитку області, високий професіоналізм та патріотизм.

Автор збірок поезій, поетичних перекладів, публіцистики: «За цю свободу», «Вітчизна або смерть», «Нью-Йоркський рейд», «Переконаність», «Володькіни оповідання».

На слова А. Довгоноса створено багато пісень композиторами І. Шамо, В. Шаповаленко, М. Свидюком, М. Колодочкою.

До вашої уваги остання збірка віршів А. Г. Довгоноса «Чолом тобі, життя».

ВИБРАНИЙ МУЗОЮ, або шляхами книги поезій Анатолія Довгоноса «Чолом тобі, життя»

...Життя прожив я не даремно!..
Анатолій Довгонос

І. Патріот і боєць

Анатолій Григорович Довгонос...

Важко сказати, чого було більше в цій неперсичній особистості: людяності, журналістської майстерності чи таланту письменника, поета. І першого, і другого, і третього було в досталь. А ще хочеться сказати про виняткову ерудицію, соромливу скромність та витончену толерантність цієї широї, веселої і життєрадісної людини.

Але сповна розкрити свою ширину, відверту душу, своє добре серце Анатолій Довгонос зміг тільки в поезії.

Сьогодні його, улюбленця та обранця Музи, учня Максима Тадейовича Рильського, читають,

співають пісні, написані на його вірші, вшановують його пам'ять.

Найбільш яскраво проявився талант Анатолія Григоровича Довгоноса як поета в його останній збірці поезій „Чолом тобі, життя”.

Збірка відкривається однойменним віршем, який є програмним у творчості поета і визначальним в усьому його житті.

Він завдячує життю за все: за оволодіння майже десятком мовами, за талант, улюблену професію журналіста, повагу й любов сотень тисяч людей на Одещині і в усій Україні. Завдячує Богові за життя.

Чолом тобі, життя!
По всіх усядах
Вирує буйне —
Навіть в крижаній,
Застиглій, повній мороку природі...

...Все закликає жити, жити, жити!
Кохаючись у сонячнім промінні
Та радощах,
Що їх земля дає!
І серце радо розкрива обійми
Всьому живущому,
Й співа від щастя:
Чолом тобі, життя!

Автор не тільки завдячує життю за все, що воно несе людині і що дало йому особисто, але й розуміє, що просто завдячувати недостатньо. Треба віддавати і якомога більше.

Життя людини не має сенсу, якщо воно належить тільки їй і спалюється, марнується нею бездумно, не залишаючи яскравого сліду, яким підуть нащадки.

Тепло, а ще з великим сумом та нестерпним болем, який відчувається, йде з глибини його ества, Анатолій Довгонос написав цикл віршів «Україно моя!», що увійшли до збірки.

Йому болить важка доля України, її трагічне минуле і захмарніле сьогоднішнє. Його гнітить тривога за майбуття країни.

Він звертається до нас, до українського народу, з вічним запитанням:

Що потрібно аби об'єднались:
Повінь?
Пошесть?
Страшний землетрус?
Чи за нашу гризню помирили
У катівнях і Марченку
Й Стус?

Закликаючи народ згуртуватися, поет не штовхає його до зброї, до братовбивства, а навчає: об'єднайтеся і виберіть собі краще, достойне українців життя.

Для Анатолія Довгоноса Україна — мати. А вона — єдина!

Я не вірю в приреченість згуби,
Я не вірю у серце слабке.
Україну ніщо не погубить,
Як сама не погубить себе...

З любов'ю і повагою до свого народу, з вірою у щасливе майбутнє країни він стверджує:

...Ми не бидло! Ми діти країни,
Що чекає героїв нових!
Підведися з колін, Україно!
Чуєш, нене моя,
Оживи!

Для митця Україна не тільки «мати», «ненька». Вона для нього «свята». Він так і пише у вірші «Рік пацюка», іронізуючи над модною сьогодні прихильністю до східного календаря:

...Що назви нам, коли життя сумне
Нас змушує всякчасно пам'ятати:
Чи рік Свині, чи ще якісь роки
Летючого, плазуючого гаддя,
А все сидять мордасті пацюки
Як і раніш, на поверхах всевладдя!
На нас їм наплювати й поготів...
Та вірю я в прихід такої днини,
Що буде рік не паць і пацюків,
А справжній —
Рік Святої України!

Невичерпна, невгамовна любов Анатолія Григоровича Довгоноса до України пройшла через усе його життя, через усю його поезію.

Підтримуючи культуру української мови (за яку же у радянські часи він нерідко страждав!), сповідуючи толерантність, високий стиль, урочистість, автор не збивається на ноті, не шепоче, як багато «лояльних» письменників (і не тільки вони!), а кричить, щоб його почули, щоб прислухалися до його слова, до його душі.

...Не шепіт чується в бою,
А крик!... —

впевнений він.

Так, Анатолій Довгонос — боєць. Боєць за правду, за краще життя свого народу, за світле майбуття України.

II. Філософ і громадянин

Другий і третій розділи збірки Анатолія Довгоноса «Чолом тобі, життя» — «Відлуння пам'яті» і «Роздуми» — характеризують його як філософа і громадянина, як людину, яка не тільки ввібрала в себе генетичну пам'ять цілого народу про страшне лихоліття — війну, а й сама була свідком тих далеких подій.

У вірші «Відлуння давніх літ», який відкриває другий розділ збірки, автор описує драму воєнного життя, в якій три солдатки враз стали вдовами:

...Три солдатки п'ють
Поминковий спирт.
Сиві і старі,
Як старезний світ,
Ті солдатки три!
Кожній двадцять літ.

Невеличкий вірш. А перед нами постає страшна війна з її незчисленими смертями, розбитими долями, зруйнованим життям та нескінченним болем. Всього двадцять два рядки вистроєні вузесенькою смугою, а як легко, чудово і природно автор зумів передати нам атмосферу жорстокого явища — війни.

Війна своїм кованим чоботом пройшлася і через долю самого Анатолія Григоровича.

З однієї із його мініатюр ми дізнаємося про те, що батько поета пропав безвісті на фронтах другої світової війни, але син до останнього чекав його вороття.

У поета навіть каміння живе, якщо воно полите солдатською кров'ю і може нам розповісти про «останні не промовлені слова» загиблого в нерівному бою.

У вірші «Вічне полум'я» поет вустами Невідомого солдата закликає нас пам'ятати тих, хто відстояв мир, зник у горнилі війни, так і не повернувшись додому, до рідної оселі.

...Але прошу вас — вірте вперто,
Що я вічний, живий, безсмертний!
Наді мною берези плачуть.
І даремно в шаленстві бою
Я всю землю прикрив собою!...
...та живий Я,

Я нині з вами!
Бо життя моє — ваша пам'ять!
Не до дати,
І по святах, пам'ятайте свого солдата!...

Пам'ять дитинства повертала поета на похмурі понівечені бомбами вулиці Києва. Хоча і дитинчам був та добре запам'ятав Анатолій Григорович «безжалюгідний свист куль», громихання фугасів, падаючі і замовкаючі навіки тіла людей, запах шпиталю та безрукого солдатика, «що плакав не криючи сліз...».

Стоячи у тяжкій задумі на Алеї Слави, Анатолій Григорович напише однойменного вірша, проводячи незримий ланцюг пам'яті між війною і нашим життям, намагаючись вловити думи тодішніх, ще не загиблих героїв і співставити їх з реаліями сьогодення.

Будучи совістю свого народу, його рупором, поет вибачається перед героями-ветеранами, які завойовували право на краще життя, та яких теж відкинули на узбіччя цього ж таки життя, просто кажучи, у яких вкрали їх перемогу.

...Пробачте нас!
Пробачте, ветерани,
Онуків нерозумних і синів!
За те, що живемо, немов нездари,
На манівцях не знаючи путі,
Що роздирають розбрат нас
І чвари,
Найголовнішим стаючи в житті!...

У розділі «Роздуми» Анатолій Довгонос ділиться своїми поглядами на призначення поета.

У поетів — червоні очі,
У поетів — безсонні ночі,
У поетів — напнуто нерви,
Так напнуто — куди струні!
У поетів безсонні ночі,
Бо ті ночі — зміни робочі,
Бо поет — вартувий на чатах,
Бо поет — солдат на війні.

Прикрасою розділу та й в цілому збірки є вінок сонетів, у яких поет розмірковує над порами року в природі, над призначенням людини, над тим, що таке добро, зло, ненависть і любов.

У віршах «Друг митця», «Зречення Галілея», «Розпач Енштейна», «Мікельанджело» поет полемізує з самим собою, показує нам, яким не легким буває життєвий шлях талановитої людини, до яких тяжких наслідків можуть призвести плоди генія («Розпач Енштейна»), якщо їх використовують на зло людству, як, наприклад, атомну бомбу.

Усі ці вірші — роздуми поета об'єднує одне: людина повинна творити добро. Добро в ім'я добра! Добро в ім'я Миру! Добро в ім'я життя! Ось девіз, непохитна і незмінна аксіома життя і творчості Анатолія Довгоноса.

III. Співець природи

Людина мрійлива, філософська, поет від Бога, Анатолій Довгонос чимало віршів написав про природу.

У розділі „Немає у природи злої погоди» автор знайомить нас із своїм баченням природи у різні пори року. Мабуть тому, «що роки на зиму повернули», а душа поета завжди молода, принаймні їй ближча осінь, ніж зима.

А втім, дощовою осіннюю порою легше думается, пишеться, а ще — зачаровує її прохолодна та повільна хода.

Поет не ховає своїх почуттів до осені:

Я серце осені віддав
Як віддають його коханій —
Земля у пору цю туманів
Так світанково молода!

Автор порівнює осінь з рудокосою дівчинкою і ставиться до неї, як до дівчини — лагідно і шанобливо

Осінь,
Дівчинко рудокоса!
Де у лісі ти заблукала?
Потаємні стежки шукала,
Що сама торувала в росах?..
...Обійду всі гаї, покоси,
Відшукаю твою слідину,
За тобою — у вирій лину,
Осінь,
Дівчинко рудокоса!
Ох, ти дівчинко рудокоса!

Помічає поет і невимовну красу осінніх квітів.

Осінні квіти —
В них краса і сум
За швидкоплинним і гарячим літом.
Осінні квіти —
Видно їх здаля:
Милують око, біль душі тамують.
Їх різнобарв'ям тішиться земля...

А ще у Анатолія Довгоноса є гарний вірш про одеську зиму.

В Одесі сніг.
От радість малюкам!
От гембель водіям і пішоходам!
Не часто сніг дарує нам природа —
Ми південь — як-ніяк, —
Чого вже там!
В Одесі сніг,
І скликий вітру дзвін
Над вітрами осінніми куражить.
І на самодіяльним вернісажі
Зимові теми вже серед картин:
В Одесі сніг,
І між хмарин дрижить
Багряне сонце, як червоний півень.
А втім, згадайте, —
Як-ніяк, ми — південь
Том сніг в Одесі довго не лежить.

Анатолій Григорович Довгонос міг ще жити й жити! Але не треба побиватися і зайве засмучувати його відхід. Такий його уділ.

Дізнавшись про кінчину Анатолія Довгоноса, я, приголомшений страшною звісткою, дорогою додому написав вірша, який присвячено його пам'яті:

Він совісті сурмач і правдолюб.
Поет і журналіст з великих літер.

Гнав сірість і банальність без жалю
І підлість відкидав, мов листя вітер.
Не жив свій вік, а полум'ям горів.
Обрав собі коханкою звитягу.
Він серцем і душею не старів,
І Бог завжди давав йому насагу.
Життя любив, людей і Божий світ.
І йшов до них із чуйним, щирим словом.
У вічність — відійшов у розмаї літ...
А в тім, не відійшов, а з нами знову.

Він житиме в поезіях, піснях,
У пам'яті — веселий і відвертий.
Теплом своїм й любов'ю у серцях
Він житиме, а значить — він безсмертний

В. М. СКАВРОНІК,
поет, член літературного об'єднання
«Стара Одеса», кандидат юридичних
наук.

Реклама

НА СТАРТ РОЗУМНІ ТА КМІТЛИВИ!

ВСЕУКРАЇНСЬКА ІНТЕРНЕТ-ОЛІМПІАДА З ФІЗИКИ, МАТЕМАТИКИ, ХІМІЇ, БІОЛОГІЇ, ГЕОГРАФІЇ

Початок першого (заочного) туру — 1 квітня 2003 р.

До участі запрошуються учні 8—10 класів!

Організатори: Міністерство освіти і науки України, управління освіти і науки Одеської обласної держадміністрації, Одеський обласний інститут удосконалення вчителів.

Всю необхідну інформацію Ви можете отримати на сайті Одеського обласного інституту удосконалення вчителів www.osvita.od.ua. Е-mail інституту — odessa-inst@farlep.net, телефони для довідок — (0482) 22-34-87, (048) 729-41-18.

Всеукраїнська Інтернет-олімпіада — це можливість для кожного випробувати свої сили незалежно від рівня знань! Бажаємо успіхів!

Інформаційна підтримка — ТОВ «Фарлеп»
